

नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सम्पादित

प्रबुत्ति कार्य तथा उपलब्धिहरू

[२०७७ – २०८१]

नेपाल राष्ट्र बैंक

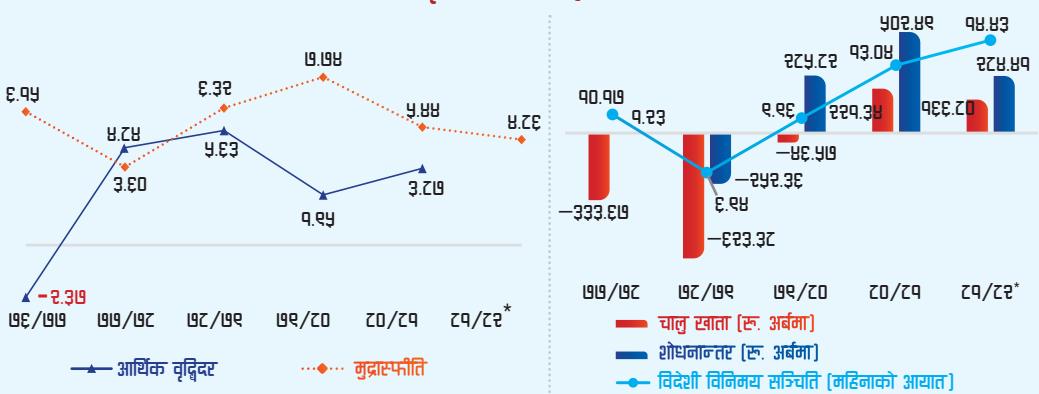
नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सम्पादित

प्रमुख कार्य तथा उपलब्धिहरू

(२०७७ – २०८१)

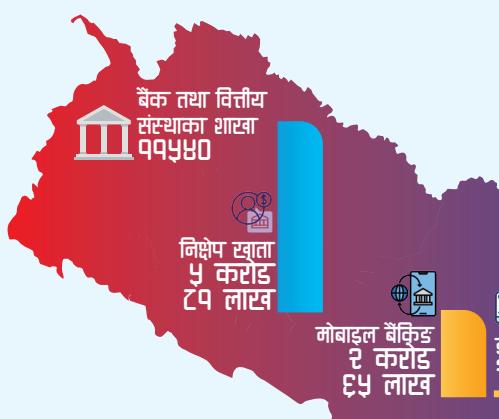
नेपाल राष्ट्र बैंक
२०८१ चैत

वृद्धता आर्थिक सूचकहरू

वित्तीय पहुँचका सूचकहरू

२०२० माघ

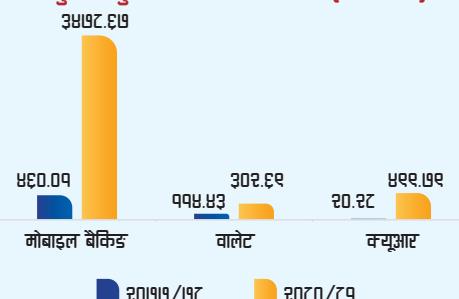

*सात महिना

विद्युतीय भुक्तानी कारोबार सङ्ख्या [करोडमा]

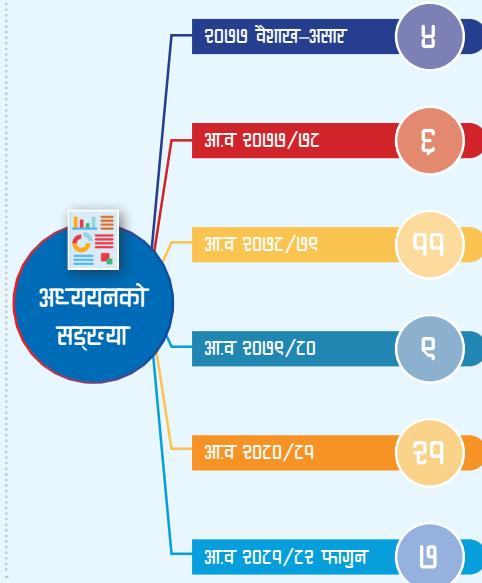
विद्युतीय भुक्तानी कारोबार रकम [रु.अर्बमा]

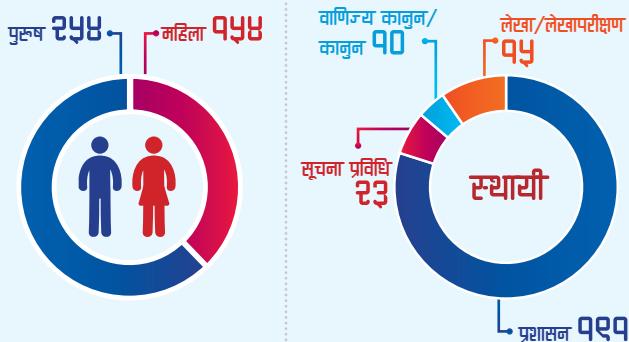
विगत पाँच वर्षमा तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरिएका
कानूनी, नीतिगत तथा प्रक्रियागत व्यवस्था

- ८७ कार्यविधि
- ५२ नार्ददर्शन
- १६ नियमावली/विनियमावली
- ११ निर्देशिका
- ११ नीति
- ९ फ्रेमवर्क
- ४ क्यानुअल
- ३ अन्य

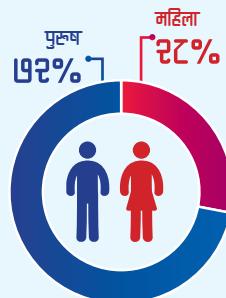
विगत पाँच वर्षमा सम्पन्न अध्ययन

कर्मचारी नियुक्ति
(२०७४-२०८१)

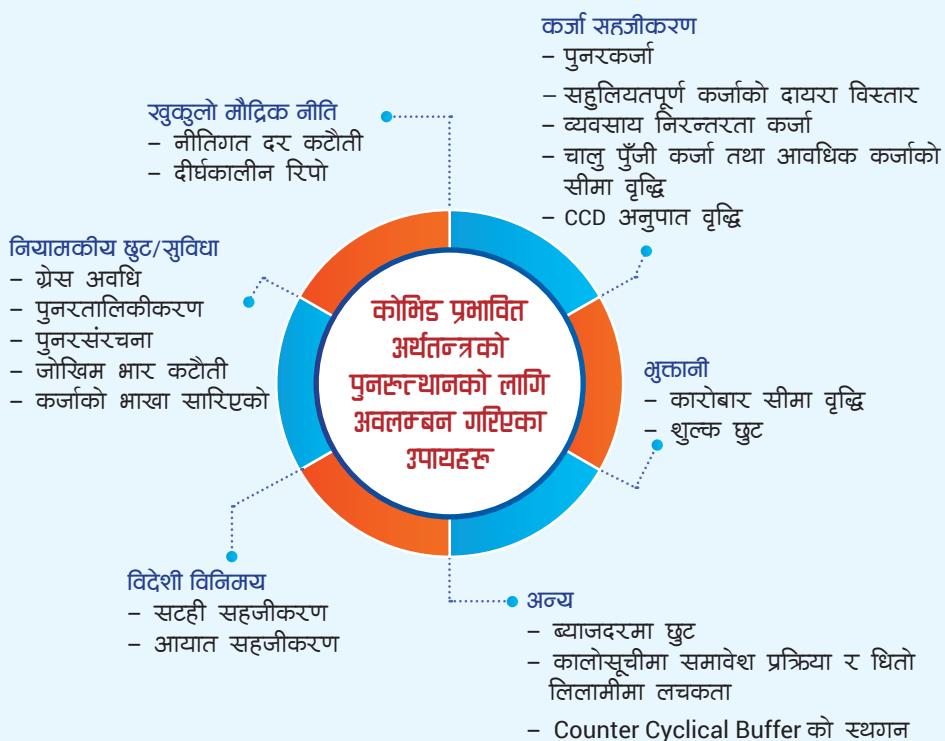

स्थायी कर्मचारी संरचना

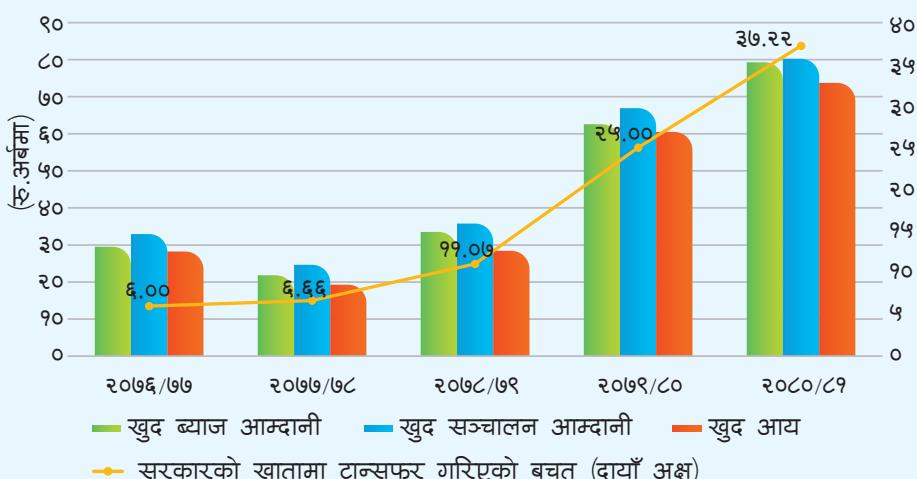

सामाजिक सञ्जालमा
राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय विवरण

भूमिका

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले मुलुकको मूल्य तथा बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्ने, वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने र वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धि गर्ने जिम्मेवारी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई सुमिपएको छ । उक्त जिम्मेवारी पूरा गर्न बैंकले मौद्रिक नीति, नियामकीय नीति, विदेशी विनियम नीतिलगायतका नीतिगत व्यवस्था तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नका लागि बैंकले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अवलम्बन गर्दै वित्तीय संस्थाको नियमन तथा सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाउँदै लगेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले उपरोक्त जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै जाने यात्रामा वि.सं. २०७७ देखि २०८१ सम्म सबै गर्भनरको रूपमा यस गरिमामय संस्थाको नेतृत्व गर्ने अवसर मलाई प्राप्त भयो । सन् २०१९ को अन्त्यातिर सुरु भएको विश्वब्यापी कोभिड महामारीका कारण अधिकांश आर्थिक गतिविधि प्रभावित भई नेपाललगायत विश्व अर्थतन्त्र उल्लेख्य रूपमा सझकुचन हुन पुगेको थियो । उक्त महामारीबाट पुनरुत्थान नहुँदै रुस र युक्रेनबीचको तनावका कारण सिर्जित उच्च मूल्यवृद्धिको सामना गर्नुपन्थ्यो । यस्तो असहज एवम् चुनौतीपूर्ण समयमासमेत यस बैंकले लिएको सजग एवम् उपयुक्त नीतिगत व्यवस्थाका कारण समग्र आर्थिक स्थायित्व कायम हुन सकेको छ । संक्रमणको त्रास सँगसँगै यस बैंकको सञ्चालक समिति र समस्त कर्मचारीको सक्रिय भूमिकाबाट बैंकको काम कारवाहीलाई सदैव निरन्तरता दिन सम्भव भएको छ । असहज अवस्थामा समेत यस बैंकको निर्देशनलाई पालना गरी बैंकिङ क्षेत्रले आफ्नो सेवालाई कायम राखेका छन् । पछिल्लो समयमा बाह्य क्षेत्र सुटूढ बन्दै गएको छ भने मूल्यमा सिर्जना भएको दबाब विस्तारै कम भई मुद्रास्फीति मौद्रिक नीतिको लक्ष्यभित्रै रहेको छ ।

कानुनबाट प्रदत्त जिम्मेवारी पूरा गर्ने तथा बैंकको कामकारबाहीलाई थप प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले विगत पाँच वर्षको अवधिमा महत्वपूर्ण सुधारका काम सम्पन्न भएका छन् । मौद्रिक नीतिको आधुनिकीकरण गर्दै तरलता व्यवस्थापनलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लगिएको छ । वित्तीय क्षेत्रको प्रभावकारी नियमन तथा सुपरिवेक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अवलम्बन गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा साइबर सुरक्षासम्बन्धी सुपरिवेक्षण, भुक्तानी प्रणालीमा संलग्न संस्थाको निगरानी, गैर बैंक वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण लगायतका अवधारणासमेतका आधारमा वित्तीय संस्थाको निरन्तर सुपरिवेक्षण/निगरानी गरिदै आएको छ । बैंकले लिएको प्रोत्साहनमूलक व्यवस्थाका कारण डिजिटल भुक्तानी विस्तारमा मुलुकले उल्लेख्य प्रगति हासिल गरेको छ । फिनटेक कम्पनीहरूको लगानी, भुक्तानी सेवासँग सम्बन्धित संस्थाहरू, बैंक वित्तीय संस्थाको सक्रियता र सर्वसाधारणको अभिरुचिले विद्युतीय भुक्तानीमा क्रान्ति नै त्याइदिएको छ । वित्तीय समावेशिता प्रवर्द्धन गर्दै वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा जनचेतना अभिवृद्धिमा समेत महत्वपूर्ण उपलब्ध हासिल भएको छ ।

यस अवधिमा बैंकको कार्यलाई आधुनिक, व्यवस्थित तथा थप प्रभावकारी बनाउनका लागि विभिन्न नीतिगत, संस्थागत एवम् प्रक्रियागत सुधार भएका छन् । सेवा प्रवाहलाई छरितो तथा प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त जनशक्ति भर्ना गर्दै बैंकका अधिकांश कामकारबाहीलाई प्रविधिमा आधारित बनाइएको छ । यस अवधिमा नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय स्थितिमा पनि उल्लेख्य सुधार भएको छ । लगानी विविधिकरण, सिफ्टमा कामकाज गर्ने परिपाटीको सुरुवातको कारण बैंकको आयमा थप वृद्धि भएको छ । विगत चार वर्षको बैंकको लेखापरीक्षण तोकिएको समयमा नै सम्पन्न गरी वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्न सकिएको छ । बैंकको भौतिक निर्माणको पक्षमा प्रगति भएको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई मजबूत बनाउन थप प्रयासहरू गरिएका छन् ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगत पाँच वर्षमा सम्पादन गरेका कार्यहरूलाई एकीकृत गरी संस्थागत स्मृतिको रूपमा राख्ने प्रयोजनसहित यो दस्तावेज तयार पारिएको हो । विगतमा बैंकको कामकारवाही समेटिएका विभिन्न दस्तावेज प्रकाशन भएको भएता पनि यस्तो प्रकृतिको प्रकाशनको यो सुरुवात हो । यसमा बैंकले विगतदेखि गर्दै आएका विभिन्न नीतिगत/संस्थागत व्यवस्थामा गरिएका संशोधन/सुधार तथा विगत पाँच वर्षमा भएका महत्वपूर्ण कार्य र सुरुवातको विवरण समेटिएको छ । यो प्रकाशन आगामी दिनमा बैंकले लिने नीतिगत व्यवस्था तथा प्रक्रियागत सुधारका सवालमा उपयोगी हुने तथा आम सरोकारवालालाई अर्थतन्त्रको सुधारका लागि बैंकले गरेका महत्वपूर्ण कार्यको जानकारी लिने र सुसूचित हुने स्रोत बनेछ भन्ने विश्वास मैले लिएको हु ।

यस अवसरमा, नेपाल राष्ट्र बैंक जस्तो गरिमामय संस्थाको नेतृत्वको अवसर प्रदान गर्नुहुने नेपाल सरकारप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । विगत पाँच वर्षमा बैंकद्वारा विभिन्न कार्य सम्पादन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने बैंकको सञ्चालक समिति, डेपुटी गभर्नरहरू, कार्यकारी निर्देशक, निर्देशक लगायत बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारी धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । बैंकको कामकारबाहीमा निरन्तर सहयोग गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयलगायत अन्य सरकारी निकाय, सम्मानित महालेखापरीक्षकको कार्यालय, सम्मानित आयोगहरू, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, निजी क्षेत्रका संघसंस्था, सञ्चार क्षेत्र, प्रबुद्ध वर्ग, विदेशी केन्द्रीय बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र अन्य दातृ निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था र सर्वसाधारण सबैमा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै, बैंकमाथि आइपरेको प्रतिकुल अवस्थामा समेत बैंकको स्वायत्तताको पक्षमा वकालत गरी बैंकको गरिमालाई अक्षुण राख्न सहयोग गर्नुहुने पूर्व गभर्नरज्यूहरू, विद्वान अर्थशास्त्रीज्यूहरू, लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिहरू र सञ्चार जगतप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, यो दस्तावेज तयार पार्न सूचना/तथ्याइक/विवरण प्रदान गरी सहयोग गर्ने सम्पूर्ण विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुहुने गभर्नरको कार्यालयका उप निर्देशक सिद्ध राज भट्ट, सहायक निर्देशक पुष्प चन्द्र खनाल, सहायक निर्देशक प्रतिमा अधिकारी र कम्प्युटर अधिकृत अमन लाल श्रेष्ठलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । दस्तावेज तयारीको क्रममा सम्पादकीय कार्यमा भूमिका निर्वाह गर्नुहुने गभर्नरको कार्यालयका का.मु. कार्यकारी निर्देशक डा. डिल्लीराम पोख्रेल र निर्देशक/सञ्चालक समितिका सचिव मुक्तिनाथ सापकोटालाई समेत धन्यवाद दिँदै दस्तावेज तयारीका क्रममा सुभाव प्रदान गर्नुहुने र भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने बैंकका कार्यकारी निर्देशक तथा निर्देशकलगायत सम्बन्धित सबैप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

(महा प्रसाद अधिकारी)

गभर्नर

२०८१ चैत २२, शुक्रबार

विषय सूची

सारांश	xvii
१. मौद्रिक नीति तथा मौद्रिक व्यवस्थापन	१
२. वित्तीय क्षेत्रको नियमन	१६
३. सुपरिवेक्षण कार्यको आधुनिकीकरण	३६
४. बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापन	४९
५. भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरण	६१
६. अध्ययन, सर्वेक्षण तथा तथ्याङ्क सुदृढीकरण	६५
७. कोभिड प्रभाव न्यूनीकरण तथा आर्थिक पुनरुत्थान	८९
८. वित्तीय पहुँच, वित्तीय साक्षरता तथा वित्तीय ग्राहक संरक्षण	१०३
९. कानुनी, नीतिगत तथा प्रक्रियागत सुधार	११५
१०. सुशासन, सङ्गठनात्मक विकास तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन	११९
११. पूर्वाधार तथा सूचना प्रविधि व्यवस्थापन	१३३
१२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय	१३९
१३. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण	१४५
१४. विविध	१५१
१५. आगामी प्राथमिकता	१५६
अनुसूची	१६१

तालिका सूची

तालिका १.१:	मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा, नीतिगत दर तथा परिमाणात्मक लक्ष्य	३
तालिका १.२:	निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जाको वृद्धिदर र निजी क्षेत्र कर्जा जीडीपी अनुपात	६
तालिका १.३:	तरलता प्रवाह र तरलता प्रशोचनको विवरण	१५
तालिका २.१:	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सझौत्या	१९
तालिका २.२:	तोकिएको उत्पादनशील क्षेत्रमा गर्नुपर्ने लगानीसम्बन्धी व्यवस्था	२६
तालिका २.३:	वित्तीय स्थायित्वसम्बन्धी सूचकहरू	३६
तालिका ३.१:	सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा गरिएको सुपरिवेक्षणको विवरण	४४
तालिका ३.२:	लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा प्राप्त गुनासोको विवरण	४६
तालिका ३.३:	गैर-बैंक वित्तीय संस्थाको कुल सझौत्या तथा सुपरिवेक्षण सम्पन्न भएको संस्थाको सझौत्या	४६
तालिका ४.१:	अमेरिकी डलर ५०० सम्मको रकम खर्च गर्न मिल्ने प्रिपेड कार्डको उपयोग अवस्था	५४
तालिका ४.२:	अमेरिकी डलर ५०० सम्मको रकम खर्च गर्न मिल्ने प्रिपेड कार्डबाट भएको खर्चको हिस्सा	५५
तालिका ४.३:	विप्रेषण आप्रवाहको अवस्था	५८
तालिका ४.४:	नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको विदेशी लगानी तथा ऋणको विवरण	५९
तालिका ५.१:	भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी सूचकहरू	६६
तालिका ५.२:	अन्तरदेशीय Acquiring कारोबार विवरण	६७
तालिका ६.१:	विगत पाँच वर्षमा सम्पन्न मुख्य अध्ययनको विवरण	७६
तालिका ६.२:	कोभिड-१९ को समयमा व्यवसाय सञ्चालनको अवस्था	७६
तालिका ६.३:	प्रदेशस्थित कार्यालयले सम्पन्न गरेका अध्ययनहरू	८४
तालिका ६.४:	Bank of Korea Knowledge Partnership Program अन्तर्गत सम्पन्न अध्ययनहरू	८४
तालिका ७.१:	कोभिड अगाडिको एक वर्ष र कोभिडको समयमा आर्थिक सूचकहरूको अवस्था	९०
तालिका ७.२:	स्वीकृत पुनरकर्जाको विवरण	९३

तालिका ८.१: वित्तीय पहुँचका प्रमुख सूचकहरू	१०५
तालिका ८.२: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सम्पन्न वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको विवरण	१०८
तालिका ८.३: नेपाल राष्ट्र बैंकमा प्राप्त गुनासोको विवरण	१०९
तालिका ८.४: बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राप्त गुनासोको विवरण	११०
तालिका १०.१: सञ्चालक समिति र व्यवस्थापन समितिको बैठकसम्बन्धी विवरण	१३१
तालिका ११.१: खरिद/निर्माण/अपग्रेड गरिएका र निर्माणिको क्रममा रहेका सफ्टवेयरको विवरण	१३६
तालिका १३.१: goAML System मा आबद्ध भएका सूचक संस्थाको विवरण	१४६
तालिका १४.१: बैंकले विनिवेश गरेको लगानी विवरण	१५३
तालिका १४.२: नेपाल राष्ट्र बैंकको सम्पत्ति र दायित्वको विवरण	१५५

चार्ट सूची

चार्ट १.१:	केही मुलुकका मौद्रिक नीतिको नीतिगत दर	३
चार्ट १.२:	मौद्रिक नीतिको लक्ष्य तथा नीतिगत दरमा गरिएको परिवर्तन	४
चार्ट १.३:	मूल्यवृद्धि तथा विदेशी विनिमय सञ्चितिको लक्ष्य तथा वास्तविक स्थिति	५
चार्ट १.४:	वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेप तथा कर्जाको भारित औसत ब्याजदर र आधार दर	६
चार्ट १.५:	ब्याजदर करिडोर कार्यान्वयन अवस्था	११
चार्ट १.६:	दैनिक तरलता तथा ओभरनाइट तरलता सुविधाको उपयोग	१४
चार्ट २.१:	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको औसत चुक्ता पुँजी	१९
चार्ट ३.१:	बासेल सिद्धान्तको अनुपालनासम्बन्धी स्वमूल्याङ्कन	३१
चार्ट ३.२:	लघुवित वित्तीय संस्थाको औसत आधार दर	४५
चार्ट ४.१:	बाह्य क्षेत्रको स्थिति	५०
चार्ट ४.२:	विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्था	५१
चार्ट ५.१:	विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणको पहुँचमा भएको विस्तार सूचकहरू	६६
चार्ट ५.२:	बैंक तथा वित्तीय संस्था र भुक्तानी सेवा प्रदायकबाट जारी मर्चेन्ट क्यूआर कोड सझूख्या	६८
चार्ट ५.३:	विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणबाट भएका कारोबार सझूख्या तथा कारोबार रकमको वार्षिक औसत वृद्धिदर	६८
चार्ट ५.४:	विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणबाट भएका कारोबार सझूख्याको हिस्सा	६९
चार्ट ६.१:	नेपालमा वैदेशिक लगानीको अवस्था	८५
चार्ट ७.१:	प्रमुख केन्द्रीय बैंकहरूको वासलातको आकार	९०
चार्ट ७.२:	कोभिड समयमा ब्याजदरको प्रवृत्ति	९३
चार्ट ७.३:	पुनरकर्जा सुविधाको उपयोग	९४
चार्ट ७.४:	सहुलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी विवरण	९५
चार्ट ८.१:	वित्तीय साक्षरताका लागि प्रकाशित/प्रसारित सामग्रीको विवरण	१०६
चार्ट ९.१:	नेपाल राष्ट्र बैंकले पाँच वर्षमा तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरेका नियमावली, विनियमावली, नीति, मार्गदर्शन, कार्यीविधि लगायतका व्यवस्थाहरू	११६

चार्ट १०.१: वैदेशिक तालिममा सहभागिताको विवरण	१३८
चार्ट १२.१: अन्तर्राष्ट्रीय मुद्रा कोषबाट प्राप्त प्राविधिक सहायताको सदृश्या	१४०
चार्ट १२.२: नेपाल राष्ट्र बैंक र विदेशी निकाय/केन्द्रीय बैंकसँग आदानप्रदान भएका समझदारी/सम्झौताहरू	१४३
चार्ट १३.१: बैंकमा प्राप्त शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि प्रतिवेदनको सदृश्या	१४६
चार्ट १४.१: नेपाल राष्ट्र बैंकको आय विवरण	१५५

बक्स सूची

बक्स १.१: नेपाल राष्ट्र बैंक पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७ का मुख्य व्यवस्थाहरू	९
बक्स १.२: स्थायी निक्षेप सुविधासम्बन्धी मुख्य व्यवस्थाहरू	१०
बक्स १.३: दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ (तेस्रो संशोधन, २०८०) का मुख्य व्यवस्थाहरू	११
बक्स २.१: गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति प्रक्रियालाई प्रोत्साहन गर्ने प्रदान गरिएका मुख्य छुट तथा सुविधा	१८
बक्स २.२: चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ का मुख्य व्यवस्थाहरू	२०
बक्स २.३: Stress Testing Guidelines, 2023 मा थप गरिएका व्यवस्थाहरू	२१
बक्स २.४: NFRS 9-Expected Credit Loss Related Guidelines, 2024 का मुख्य व्यवस्थाहरू	२४
बक्स २.५: तोकिएका क्षेत्रमा ब्याजदरको प्रिमियम निर्धारणसम्बन्धी मुख्य व्यवस्थाहरू	२६
बक्स २.६: ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू	२९
बक्स २.७: लघुवित वित्तीय संस्थाको समस्या समाधानको लागि गरिएको अध्ययन र सोको प्रतिवेदनका आधारमा कार्यान्वयनमा ल्याइएका प्रमुख व्यवस्थाहरू	३१
बक्स ३.१: Individual Bank Supervisor Guidelines को कार्यान्वयन अवस्था	३८
बक्स ३.२: SIS को कार्यान्वयन अवस्था	४१
बक्स ४.१: बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि गरिएका व्यवस्थाहरू	४०
बक्स ४.२: वार्षिक रूपमा अमेरिकी डलर ५०० सम्मको रकम खर्च गर्ने मिल्ने प्रिपेट कार्डसम्बन्धी मुख्य व्यवस्थाहरू	५७
बक्स ५.१: विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह हुने कर्जा (Digital Lending) सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८ का मुख्य व्यवस्थाहरू	६३
बक्स ५.२: राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको विकास	६०
बक्स ६.१: Baseline Survey on Financial Literacy in Nepal विषयक अध्ययनका मुख्य नतिजाहरू	७६
बक्स ६.२: Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal विषयक अध्ययनका मुख्य नतिजाहरू	७९
बक्स ६.३: Establishing Digital Bank in Nepal विषयक अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुभाव	८१

बक्स ८.१: वित्तीय समावेशीकरण नीति, २०८१ का प्राथमिकता क्षेत्र	९०४
बक्स ८.२: वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएका निर्देशनहरू	९११
बक्स १०.१: व्यवसाय निरन्तरता नीति, २०८० का मुख्य व्यवस्थाहरू	९३०
बक्स १०.२: मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) का मुख्य व्यवस्थाहरू	९३५
बक्स १०.३: कर्मचारीको क्षमता विकास तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका लागि गरिएका मुख्य नीतिगत व्यवस्थाहरू	९३६
बक्स ११.१: सूचना प्रविधिको आधुनिकीकरणका लागि गरिएका प्रमुख नीतिगत व्यवस्थाहरू	९३५

सारांश

- विगत पाँच वर्षको अवधिमा मुलुकले कोभिड महामारीका साथै रस-युक्रेन तनावबाट सिर्जित आपूर्ति अवरोधको सामना गर्नुपर्यो । यसबाट आर्थिक अनिश्चितता वृद्धि हुनुका साथै आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने कार्यमा चुनौती सिर्जना हुन गयो । तथापि मौद्रिक नीतिको सजगतापूर्ण कार्यदिशा र नियामकीय नीतिहरूमा गरिएको सामयिक एवम् उपयुक्त परिवर्तनका कारण मुलुकमा आर्थिक स्थायित्व कायम भएको छ ।
- मौद्रिक नीतिको कार्यसञ्चालन संरचना तथा मौद्रिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै लागिएको छ । पछिल्लो समयमा बाह्य क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार आएको छ भने मूल्यमा सिर्जित चाप कम हुँदै गएको छ । हाल मुलुकमा १४.४ महिनाको आयातका लागि पर्याप्त विदेशी विनियम सञ्चालित रहेको छ भने मूल्यवृद्धि मौद्रिक नीतिको लक्ष्यभित्रै रहेको छ ।
- कोभिड महामारीबाट प्रभावित अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका लागि यस बैंकले मौद्रिक नीतिको लचिलो कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुका साथै विभिन्न नियामकीय छुट/सुविधाहरू प्रदान गरेको थियो । साथै, बैंकले कर्जा सहजीकरणका लागि पुनरकर्जालिगायतका सुविधा समेत प्रदान गरेको थियो । यसबाट कोभिड प्रभावित अर्थतन्त्रको थप सङ्कुचन हुन नदिने र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्ने कार्यमा मद्दत पुगेको थियो ।
- वित्तीय स्थायित्व कायम गरी वित्तीय क्षेत्रप्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धि गर्नका लागि वित्तीय क्षेत्र नियमनमा अन्तर्राष्ट्रीय असल अभ्यासहरू अवलम्बन गर्दै लागिएको छ । सुपरिवेक्षणको दायरा विस्तार गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण र सूचना प्रविधि तथा साइबर सुरक्षासम्बन्धी सुपरिवेक्षण, गैर-बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक तथा भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको निगरानी गर्न सुरु गरिएको छ ।

५. विद्युतीय भुक्तानीको पूर्वाधार विकास, भुक्तानी उपकरणहरूमा सर्वसाधारणको पहुँच तथा विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणको उपयोगमा उल्लेख्य वृद्धि हुँदै गएको छ । यसबाट वित्तीय समावेशिता अभिवृद्धि गर्नमा समेत मद्दत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विद्युतीय भुक्तानी कारोबार सङ्ख्या तेब्बर तथा भुक्तानी रकम करिब दोब्बर भएको छ । अन्तरदेशीय भुक्तानीमा पनि विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सकिने अवस्था रहेको छ ।
६. बैंकको कार्यसम्पादनलाई थप व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी बनाउन विभिन्न कानूनी, नीतिगत एवम् प्रक्रियागत सुधारहरू गरिएको छ । विगत पाँच वर्षको अवधिमा १६ नियमावली/विनियमावली, ११ नीति, २७ मार्गदर्शन तथा फ्रेमवर्क, ११ निर्देशिका, ४१ कार्यावधि, सात म्यानुअल तथा अन्य तीन गरी ११६ नीतिगत व्यवस्थाहरू तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएका छन् । साथै, विद्यमान नीतिगत व्यवस्थामा आवश्यक संशोधन गर्दै लगिएको छ ।
७. नीति निर्माणलाई तथ्याङ्क एवम् प्रमाणमा आधारित बनाउने उद्देश्यले बैंकले विभिन्न आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रका विषयमा अध्ययन सम्पन्न गरेको छ । सम्पन्न अध्ययनमध्ये केही अध्ययनहरू सार्वजनिक गरिएको छ भने अन्य अध्ययनहरू बैंकको आन्तरिक प्रयोजनका लागि उपयोग गरिएको छ । केही अध्ययनहरू विदेशी केन्द्रीय बैंक/संस्थासँगको सहकार्य तथा बाह्य विज्ञमार्फत सम्पन्न गरिएका छन् । अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा एवम् सुझावका आधारमा विद्यमान नीतिगत व्यवस्थामा आवश्यक सुधार गर्न र नयाँ व्यवस्था तर्जुमा गर्न मद्दत पुगेको छ ।
८. केन्द्रीय बैंकको संस्थागत सुशासन सुटूढ गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्न तथा बैंकको कार्यसञ्चालनलाई प्रभावकारी बनाउन थप व्यवस्था तर्जुमा गरिएका छन् । व्यवसाय निरन्तरता नीति तथा व्यवसाय निरन्तरता योजना तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ । चौथौ रणनीतिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । कर्मचारीको दक्षतावृद्धि तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका लागि दोस्रो मानव संसाधन योजना, उत्तराधिकारी योजना, क्षमता विकास योजना लयायतका व्यवस्थाहरू तर्जुमा गरिएका छन् ।
९. भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त भवनहरूको पूर्निमाण सम्पन्न भएको छ । बैंकको सुरक्षाप्रविधिको सवलीकरणका लागि साइबर सुरक्षा लगायतका पक्षहरूमा आवश्यक व्यवस्था गरिएको छ । बैंकले प्रदान गर्ने सेवाहरू डिजिटलाइज गर्दै लगिएको छ ।

◆◆◆

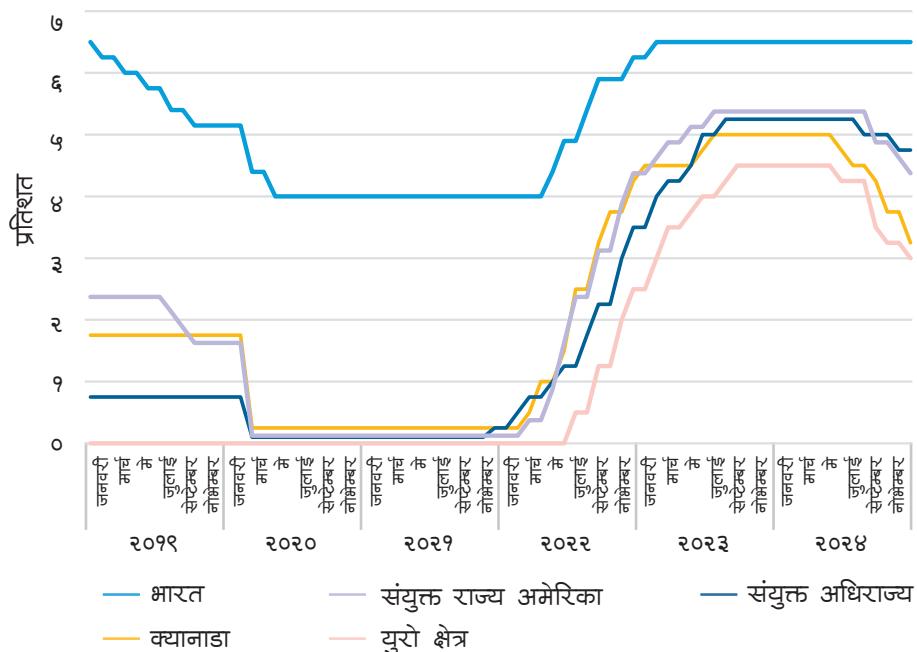
१

मौद्रिक नीति तथा मौद्रिक व्यवस्थापन

- १.१. विगत पाँच वर्षको अवधि अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान एवम् समग्र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने दृष्टिकोणबाट चुनौतीपूर्ण रहयो । सन् २०१९ को अन्त्यतिर सुरु भएको विश्वव्यापी कोभिड महामारीबाट आर्थिक गतिविधि उल्लेख्य रूपमा प्रभावित भए । महामारीको असर कम गर्नका लागि अवलम्बन गरिएका उपायबाट अधिकांश आर्थिक गतिविधि ठप्प भएका थिए । फलस्वरूप सन् २०२० मा विश्व अर्थतन्त्र करिब २.७ प्रतिशतले सझकुचन भएको अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको अनुमान छ । महामारीबाट पूर्णरूपमा पुनरुत्थान नहुँदै विश्व अर्थतन्त्रले रुस र युक्रेनबीचको तनावको असर भेल्नु पन्यो । यसबाट खासगरी मुद्रास्फीति बढी प्रभावित भयो । सन् २०२२ मा विकसित अर्थतन्त्रको मूल्यवृद्धि ७.३१ प्रतिशत र विकासोन्मुख तथा उदीयमान अर्थतन्त्रको मूल्यवृद्धि ९.५९ प्रतिशतसम्म पुगेकोमा विश्व मूल्यवृद्धि सन् १९९६ पछिकै सबैभन्दा बढी अर्थात् ८.६३ प्रतिशतसम्म पुगेको थियो । हाल मूल्यवृद्धि सामान्यीकरण हुँदै गएतापनि सार्वजनिक वित्त र वित्तीय बजारमा सिर्जित चुनौती भने कायमै रहेको अवस्था छ ।
- १.२. कोभिड महामारीको विषम आर्थिक परिस्थिति र उच्च आर्थिक अनिश्चितताका बीचमा आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानमा मद्दत गर्न विश्वभरका केन्द्रीय बैंकले आक्रामक, साहसपूर्ण एवम् असाधारण नीतिगत उपाय अवलम्बन गरेका थिए । यसका लागि मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा लचिलो बनाउनुका साथै गैर-परम्परागत उपकरणहरूको उल्लेख्य रूपमा उपयोग गरिएको

थियो । यस्ता उपकरणअन्तर्गत ब्याजदर कटौती गर्ने, सम्पति खरिदमार्फत परिमाणात्मक सहजीकरण गर्ने, आपतकालीन कर्जा कार्यक्रममार्फत कर्जा विस्तार गर्ने र फरवार्ड गाइडेन्स प्रदान गर्ने लगायतका नीतिगत उपाय अवलम्बन गरिएको थियो । लगतै विश्वव्यापीरूपमा सिर्जित मूल्यवृद्धिको दबाव नियन्त्रण गर्नका लागि मौद्रिक नीतिको कार्यादिशा कसिलो बनाउँदै कोभिडको समयमा प्रदान गरिएका छुट सुविधासमेत हटाउँदै लगिएको थियो । हाल मूल्यवृद्धिमा केही सहजता आउँदै गएका कारण सबैजसो केन्द्रीय बैंकले मौद्रिक नीतिको कार्यादिशालाई समेत ऋमशः सामान्यीकरण गर्दै लगेका छन् (चार्ट १.१) ।

चार्ट १.१: केही मुलुकका मौद्रिक नीतिको नीतिगत दर

स्रोत: Bank for International Settlements, 2025

१.३. नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत कोभिड महामारीको असर न्यूनीकरण गर्दै अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्न र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नका लागि आवश्यक नीतिगत उपाय अवलम्बन गर्दै आएको छ । कोभिडको समयमा लचिलो मौद्रिक नीति तथा गैर-परम्परागत उपकरणमार्फत सहजीकरण गरिएकोमा सोपश्चात् देखापेरेको उच्च बाह्य क्षेत्र असन्तुलनलाई सम्बोधन गर्न बैंकले केही कसिलो कार्यादिशा अवलम्बन गरेको थियो । बाह्य क्षेत्रमा सुधार आएसँगै मौद्रिक नीतिलाई सजगतापूर्वक खुकुलो बनाउँदै लगिएको छ ।

मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा

- १.४. कोभिड महामारीका कारण प्रभावित अर्थतन्त्रलाई थप सङ्कुचन हुनबाट रोक्न र आर्थिक गतिविधि सुचारु गर्नका लागि सहजीकरण गर्ने उद्देश्यसहित नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिको लचिलो कार्यदिशा अवलम्बन गरेको थियो । यसै क्रममा २०७६ चैत १६ गते देखि लागु हुनेगरी बैंक दर, अनिवार्य नगद अनुपात र नीतिगत दरको रूपमा रहेको रिपो दरमा १०० आधार विन्दुले कटौती गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक मौद्रिक नीतिले उक्त कार्यदिशालाई निरन्तरता दिँदै नीतिगत दरमा थप ५० आधार विन्दुले कटौती गरेको थियो ।
- १.५. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिले बाह्य क्षेत्रमा उत्पन्न दबाबलाई मध्यनजर गर्दै सन्तुलित कार्यदिशा अवलम्बन गरेको थियो । यसअन्तर्गत नीतिगत दरमा ५० आधार विन्दुले वृद्धि गर्दै ३.५ प्रतिशत कायम गरिएको थियो । उक्त आर्थिक वर्षको सुरुदेखि नै बाह्य क्षेत्रमा सिर्जना भएको दबाब विस्तार हुँदै गएका कारण मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षाले बैंकदर तथा नीतिगत दरमा २०० आधार विन्दुले वृद्धि गरी मौद्रिक नीतिको कार्यदिशालाई कसिलो बनाएको थियो ।

तालिका १.१: मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा, नीतिगत दर तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

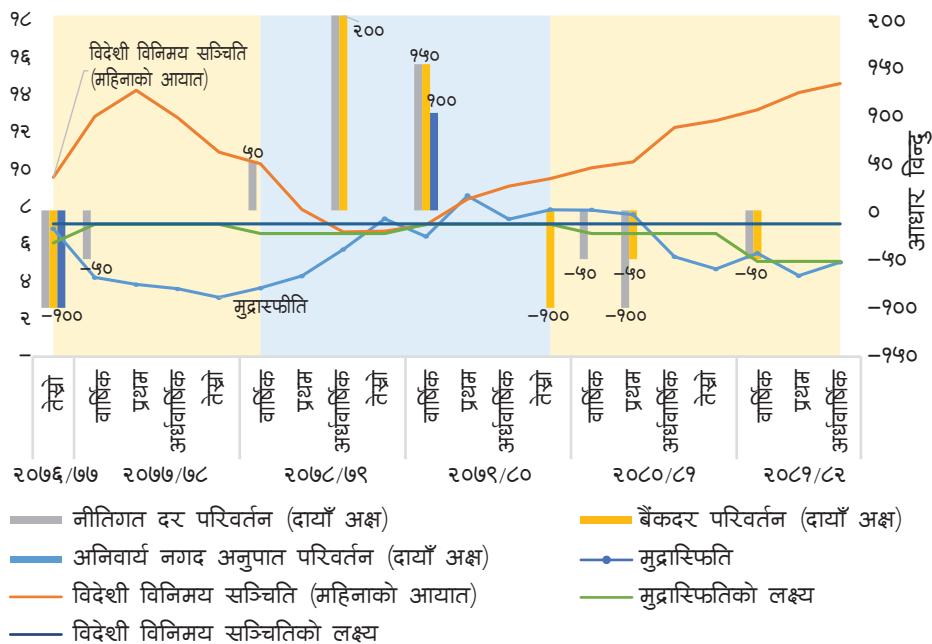
विवरण	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	८१/८२
मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा	-	लचिलो	सन्तुलित	सजगतापूर्ण कसिलो	सजगतापूर्ण लचिलो	सजगतापूर्ण लचिलो
अनिवार्य नगद अनुपात	४.०	३.०	३.०	४.०	४.०	४.०
बैधानिक तरलता अनुपात (वाणिज्य बैंक)	१०.०	१०.०	१०.०	१२.०	१२.०	१२.०
बैंक दर	६.०	५.०	५.०	८.५	७.५	६.५
नीतिगत दर	४.५	३.०	३.५	७.०	६.५	५.०
निक्षेप सङ्कलन दर	३.०	१.०	२.०	५.५	४.५	३.०
मुद्रास्फीतिको लक्ष्य (प्रतिशत)	६.०	७.०	६.५	७.०	६.५	५.०
निजि क्षेत्रफल प्रवाह हुने कर्जाको वृद्धिदर (प्रक्षेपण)	२१.०	२०.०	१९.०	१२.६	११.५	१२.५
विदेशी विनियम						
सञ्चातिको लक्ष्य (महिनाको आयात)	७.०	७.०	७.०	७.०	७.०	७.०

नोट: वार्षिक मौद्रिक नीतिको व्यवस्था मात्र समावेश गरिएको ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१.६. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कोभिड प्रभावित अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान भई सन्तोषजनक आर्थिक वृद्धिर हासिल भएतापनि मूल्यवृद्धि तथा बाह्य क्षेत्रमा सिर्जित जोखिम विद्यमान नै रहेका कारण आर्थिक वर्ष २०७९/८० को मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा थप कसिलो बनाइएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मूल्यवृद्धिमा परेको चाप अधिल्लो वर्षको तुलनामा करिब दोब्बर भएको थियो भने चालु खाता तथा शोधनान्तर स्थिति ऐतिहासिकरूपमा उच्च घाटामा थिए । आर्थिक स्थायित्वमा उत्पन्न उक्त चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न आर्थिक वर्ष २०७९/८० को मौद्रिक नीतिले सजगतापूर्ण कसिलो कार्यदिशा अवलम्बन गर्दै बैंक दर तथा नीतिगत दरमा १५० आधार विन्दुले वृद्धि गरी बैंक दर ८.५ प्रतिशत र नीतिगत दर ७.० प्रतिशत कायम गरेको थियो ।

चार्ट १.२: मौद्रिक नीतिको लक्ष्य तथा नीतिगत दरमा गरिएको परिवर्तन

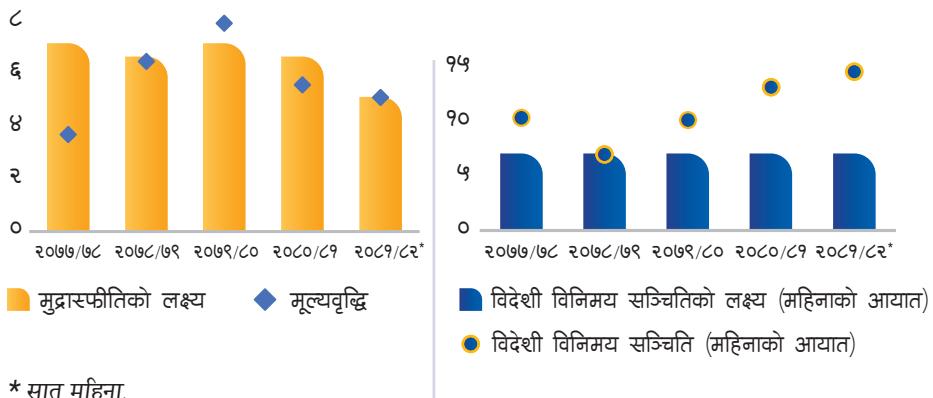

१.७. मौद्रिक नीतिको तथ्याङ्कमा आधारित सजगतापूर्ण कार्यदिशाका कारण पछिल्ला वर्षहरूमा बाह्य क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार आएको छ भने मूल्यवृद्धिमा परेको चाप क्रमशः कम हुँदै गएको छ । सोहीअनुरूप बैंकले मौद्रिक नीतिको कार्यदिशालाई क्रमशः खुकुलो बनाउँदै लगेको छ । यसै क्रममा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तेस्रो त्रैमासिक समीक्षामार्फत मौद्रिक नीतिको कार्यदिशालाई सजगतापूर्वक केही लचिलो बनाउँदै बैंकदरमा १०० आधार विन्दुले कटौती गरिएको थियो । त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीतिमार्फत नीतिगत दरमा ५० आधार विन्दुले कटौती गरिएको थियो भने उक्त नीतिको प्रथम त्रैमासिक समीक्षामार्फत बैंक दरमा थप ५० आधार विन्दु र नीतिगत दरमा

१०० आधार विन्दुले कटौती गरिएको थियो । मौद्रिक नीतिको सजगतापूर्ण लचिलो कार्यदिशालाई निरन्तरता दिँदै आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को मौद्रिक नीतिले बैंकदर र नीतिगत दर दुवैमा ५० आधार विन्दुले कटौती गर्दै बैंकदर ६.५ प्रतिशत र नीतिगत दर ५.० प्रतिशत कायम गरेको छ । विगत पाँच वर्षमा मौद्रिक नीतिले अवलम्बन गरेको कार्यदिशालाई तालिका १.१ र चार्ट १.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.८. कोभिड महामारीले सिर्जना गरेको अनिश्चितता र विषम अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिका बाबजुद विगत पाँच वर्षमा मौद्रिक नीतिका निर्दिष्ट लक्ष्यहरू समग्रमा हासिल भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा भने अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सिर्जना भएको उच्च मूल्यवृद्धिका कारण नेपालको मूल्यवृद्धि लक्ष्यभन्दा केही माथि रह्यो । उक्त समयमा विश्व बजारमा पेट्रोलियम पदार्थ र खाद्यान्नको मूल्यमा भएको उच्च वृद्धि तथा नेपाली मुद्राको अमेरिकी डलरसँग भएको अवमूल्यनका कारण आयातित मूल्य दबाव व्यवस्थापन गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रह्यो । बाह्य क्षेत्र पछिल्ला वर्षहरूमा निरन्तर रूपले सुदृढ बन्दै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १२.५३ प्रतिशत पुगेको चालु खाता घाटा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३.८८ प्रतिशतले बचतमा रहेको छ । उक्त अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.०७ प्रतिशत बराबर रहेको शोधनान्तर घाटामा समेत उल्लेख्य सुधार आई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ८.८१ प्रतिशत बराबरको बचत कायम हुन गएको छ । त्यसैगरी २०७८ पुस महिनामा ६.५५ महिनाको आयातमा सीमित हुन पुगेको विदेशी विनिमय सञ्चिति २०८१ माघमा १७.०५ अर्ब अमेरिकी डलर पुगेको छ, जुन करिब १७.२ महिनाको वस्तु र १४.४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्नका लागि पर्याप्त छ ।

चार्ट १.३: मूल्यवृद्धि तथा विदेशी विनिमय सञ्चितिको लक्ष्य तथा वास्तविक स्थिति

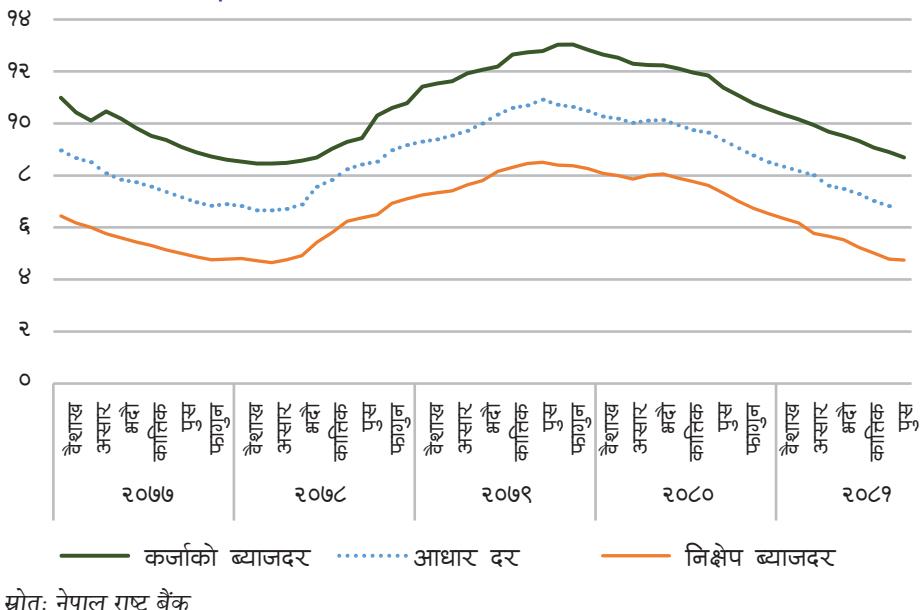

* सात महिना,

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१.९. मौद्रिक सहजीकरण गरिएसँगै पछिल्लो समयमा ब्याजदर क्रमिक रूपमा घट्दै गएको छ। २०७९ पुसमा १०.९१ प्रतिशत पुगेको वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधार दर २०८१ माघमा ६.४६ प्रतिशत कायम भएको छ भने कर्जाको भारित औसत ब्याजदर २०७९ माघमा १३.०३ प्रतिशतसम्म पुगेकोमा २०८१ माघमा ८.५५ प्रतिशत कायम भएको छ।

चार्ट १.४: वाणिज्य बैंकहरूको निष्केप तथा कर्जाको भारित औसत ब्याजदर र आधार दर

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

मौद्रिक नीतिको आधुनिकीकरण

- १.१०. मौद्रिक नीतिको संरचनामा सुधार गर्दै लिएको छ। ब्याजदर करिडोर लागु भएपश्चात् बैंक तथा वित्तीय संस्थाबीचको भारित औसत अन्तरबैंक दरलाई मौद्रिक नीतिको कार्यसञ्चालन लक्ष्यको रूपमा लिइएको छ। त्यस्तै, नीतिगत दरमार्फत अन्तरबैंक दर हुँदै बैंकिङ क्षेत्रको ब्याजदरलाई प्रभाव पार्ने प्रसार संयन्त्र अवलम्बन गरिएको छ। भारतीय मुद्रासँगको स्थिर विनिमय दर प्रणालीका कारण उक्त मुद्रासँगको विनियम दरलाई मौद्रिक नीतिको अझकुश/अन्तरिम लक्ष्यको रूपमा लिइएको छ। यसअगाडि मुद्राप्रदाय एवम् कर्जाको विस्तारलाई अन्तरिम लक्ष्यको रूपमा लिने गरिएकोमा त्यस्ता चरको प्रक्षेपण गरी सूचक चर (Information/Indicator Variable) को रूपमा लिन सुरु गरिएको छ।
- १.११. मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्दा तथ्याङ्कमा आधारित भई मौद्रिक नीति सम्बन्धमा विकसित नवीनतम आयाम तथा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासलाई आत्मसात गर्दै लिएको छ।

‘नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८’ ले बैंकलाई निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य तथा मुलुकको समग्र आर्थिक स्थितिको तथ्याङ्कमा आधारित भई मुद्रास्फीति र बाह्य क्षेत्रको अवस्थालाई ध्यानमा राखेर मौद्रिक नीतिको कार्यादिशा तय गर्ने गरिएको छ। यसबाट मौद्रिक नीति बढी अनुमानयोग्य तथा विश्वसनीय हुँदै गएको छ। पछिल्लो समयमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले समेत नेपालको मौद्रिक नीति तथ्याङ्कमा आधारित हुँदै गएको तथ्य आफ्ना विभिन्न प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ।

१.१२. ब्याजदर करिडोरलाई प्रभावकारी बनाउन २०८० फागुनदेखि स्थायी निक्षेप सुविधा कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यसका लागि निक्षेप सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्थामा आवश्यक पुनरावलोकन समेत गर्दै लागेको छ। सोको कार्यान्वयनबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाबीचको भारित औसत अन्तरबैंक दर कम्तीमा पनि करिडोरको तल्लो सीमाभन्दा कम नहुने अवस्था सिर्जना भई ब्याजदर स्थायित्व कायम गर्न मद्दत पुगेको छ।

१.१३. कर्जा-कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात उच्च रहेको सन्दर्भमा कर्जाको विस्तारभन्दा पनि कर्जालाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाह गराउने मौद्रिक नीतिको रणनीति अवलम्बन गरिएको छ। सोहीअनुरूप पछिल्ला मौद्रिक नीतिले निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाह हुने कर्जा १२-१३ प्रतिशतले मात्र विस्तार हुने प्रक्षेपण गर्दै आएका छन्। आर्थिक वर्ष २०७९/८० अगाडिको एक दशकमा निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाह भएको कर्जा करिब १९ प्रतिशतले विस्तार भएकोमा त्यसपश्चातको अवधिमा कर्जा विस्तार औसतमा १० प्रतिशतभन्दा कम भएको छ। फलस्वरूप कर्जा जीडीपी अनुपात ९५ प्रतिशतबाट घटेर ९१ प्रतिशत कायम हुन गएको छ (तालिका १.२)।

तालिका १.२: निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जाको वृद्धिदर र निजी क्षेत्र कर्जा जीडीपी अनुपात

विवरण	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२*
निजी क्षेत्र कर्जा वृद्धिदर	२६.३	१३.३	४.६	६.१	६.०
निजी क्षेत्र कर्जा जीडीपी	९५.१	९४.२	९१.७	९१.२	
अनुपात					

*सात महिना

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१.१४. वित्तीय क्षेत्रको स्रोतसाधनलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ परिचालन गर्ने मौद्रिक नीतिको रणनीतिबमोजिम तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने कर्जाको दायरा विस्तार गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिले वाणिज्य बैंकले कृषि क्षेत्रमा आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १५ प्रतिशत, ऊर्जामा न्यूनतम १० प्रतिशत र लघु,

घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगमा न्यूनतम १५ प्रतिशत कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको थियो । त्यसैगरी, विकास बैंकले आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम २० प्रतिशत र वित्त कम्पनीले न्यूनतम १५ प्रतिशत कर्जा कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम, ऊर्जा र पर्यटन लगायत तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको थियो । यस्तो कर्जा प्रवाह गरिसक्नुपर्ने अवधि २०८१ असार मसान्त तोकिएकोमा कोभिड महामारी एवम् विश्व आपूर्ति प्रणालीमा सिर्जित समस्याका कारण हाल उक्त समयसीमा २०८४ असार मसान्त तोकिएको छ ।

- १.१५. **मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा, संरचना, लक्ष्य र उपकरणका सम्बन्धमा सुभाव प्राप्त गर्नका लागि बाह्य विज्ञहरू सम्मिलित मौद्रिक नीति सल्लाहकार समिति गठन गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षामा व्यवस्था गरिएबमोजिम उक्त समिति गठन भई मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा, रणनीति तथा कार्यसञ्चालन संरचनाका बारेमा महत्वपूर्ण सुभावहरू प्राप्त भएका छन् ।**
- १.१६. **मौद्रिक नीति सार्वजनिक गर्ने समयसीमा तोकिएको छ । ‘मौद्रिक नीति तर्जुमा कार्यविधि, २०७३’ लाई संशोधन गरी सामान्यतः वार्षिक मौद्रिक नीति हरेक आर्थिक वर्ष सुरु भएको १५ दिनभित्र र त्रैमासिक तथा अर्धवार्षिक समीक्षा हरेक त्रयमास समाप्त भएको ४५ दिनभित्र सार्वजनिक गरिने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट मौद्रिक नीति/समीक्षा जारी गरिने समय बढी अनुमानयोग्य भएको छ ।**
- १.१७. **कोभिड-१९ बाट अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावलाई सम्बोधन गर्ने मौद्रिक नीतिको गैर-परम्परागत उपकरणका रूपमा दीर्घकालीन रिपो र पुनरकर्जाको उपयोग गरिएको थियो । वित्तीय प्रणालीमा दीर्घकालीन प्रकृतिको तरलताको समस्या समाधानका लागि संरचनात्मक खुला बजार कारोबारअन्तर्गत बढीमा ६ महिनाको दीर्घकालीन रिपो/रिभर्स रिपोको व्यवस्था गरिएको थियो । पुनरकर्जा सुविधाअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. १४८ अर्ब ७५ करोड र आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११५ अर्ब ७० करोड गरी कुल रु. २६४ अर्ब ४५ करोड पुनरकर्जा स्वीकृत भएको थियो । यस्तो सुविधा प्रदान गर्नका लागि बैंकले ‘नेपाल राष्ट्र बैंक पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७’ को मस्योदा तयार गरी मस्योदालाई consultative document को रूपमा सार्वजनिक गरेर प्राप्त पृष्ठपोषण समेतका आधारमा सो कार्यविधि जारी गरेको थियो । उक्त कार्यविधिमा भएका मुख्य व्यवस्थाहरूलाई बक्स १.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।**

बचस १.१: नेपाल राष्ट्र बैंक पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७ का मुख्य व्यवस्थाहरू

उद्देश्य

- कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावलाई सम्बोधन गरी उद्योग, पेसा, व्यवसायको पुनरुत्थानमा सहयोग पुऱ्याउन पुनरकर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गरी विद्यमान पुनरकर्जा सुविधालाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने ।

मुख्य व्यवस्था

- पुनरकर्जा प्रयोजनको लागि उपलब्ध कुल स्रोत रकमको अधिकतम पाँच गुणासम्म नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनरकर्जा प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- लघु, घरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जा, विशेष पुनरकर्जा र साधारण पुनरकर्जा गरी तीन प्रकारका पुनरकर्जाको व्यवस्था गरिएको थियो ।
- पुनरकर्जा सुविधाको अवधि बढीमा एक वर्षको हुने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- इजाजतपत्रप्राप्त संस्थालाई एकमुष्ट प्रदान हुने प्रति ग्राहक पुनरकर्जाको अधिकतम सीमा रु. पाँच करोड हुने र यस्तो पुनरकर्जा रकम कुल पुनरकर्जा प्रदान गर्न सकिने रकमको ७० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- बैंकले ग्राहक अनुसार मूल्याङ्कन गरी उपलब्ध हुने पुनरकर्जाको प्रति ग्राहक अधिकतम सीमा रु. २० करोडसम्म हुने र यस्तो पुनरकर्जा रकम कुल पुनरकर्जा प्रदान गर्न सकिने रकमको २० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ‘घ’ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई प्रदान गरिने पुनरकर्जा रकम पुनरकर्जा प्रदान गर्न सकिने कुल रकमको १० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- पुनरकर्जाको अनुगमन वा निरीक्षण बैंकको सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागले गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

मौद्रिक व्यवस्थापन

- १.१८. बैंकको तत्कालीन राष्ट्र क्रृण व्यवस्थापन विभागको पुनरसंरचना गरी मौद्रिक व्यवस्थापन विभाग बनाइएको छ । ‘सार्वजनिक क्रृण व्यवस्थापन ऐन, २०७९’ तथा ‘सार्वजनिक क्रृण व्यवस्थापन नियमावली, २०८०’ कार्यान्वयनमा आएसँगै मिति २०८१ असार १ देखि सरकारी क्रृणपत्रको निष्काशन, नामसारी, भुक्तानी र शोधभर्ना लगायतको सम्पूर्ण कार्य नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक क्रृण व्यवस्थापन कार्यालयमार्फत हुने

व्यवस्था भएको छ । यससँगै बैंकको मौद्रिक व्यवस्थापन विभाग तरलता व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा केन्द्रित भएको छ ।

- १.१९. बैंकले सञ्चालन गर्दै आएको खुला बजार कारोबारलाई व्यवस्थित गर्न विद्यमान नीतिगत व्यवस्थालाई परिमार्जन/एकीकृत गरिएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार विनियमावली, २०७१' लाई खारेज गरी 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार विनियमावली, २०७८' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । 'निक्षेप सङ्कलन उपकरणसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७', 'ब्याजदर करिडोरसम्बन्धी कार्यविधि, २०७६' र 'स्थायी तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७३' लाई संशोधनसहित एकीकृत गरी 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार कार्यविधि, २०७८' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । मौद्रिक नीति तथा सोको आवधिक समीक्षामार्फत परिवर्तन भएका मौद्रिक उपायहरू अन्तर्गतका व्यवस्थालाई सम्बोधन गर्नेगरी उक्त विनियमावली तथा कार्यविधिमा संशोधन गर्दै लागिएको छ ।
- १.२०. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीतिमा भएको व्यवस्थाबमोजिम भारित औसत अन्तर बैंक दरलाई ब्याजदर करिडोरको सीमाभित्र राख्न २०८० फागुन १ गतेदेखि लागु हुने गरी स्थायी निक्षेप सुविधा कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस व्यवस्थाले अन्तरबैंक ब्याजदरलाई ब्याजदर करिडोरको तल्लो सीमाभन्दा माथि राख्नमा मद्दत गरेको छ । स्थायी निक्षेप सुविधाअन्तर्गतका मुख्य व्यवस्थालाई बक्स १.२ मा तथा ब्याजदर करिडोरको कार्यान्वयन अवस्थालाई चार्ट १.५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

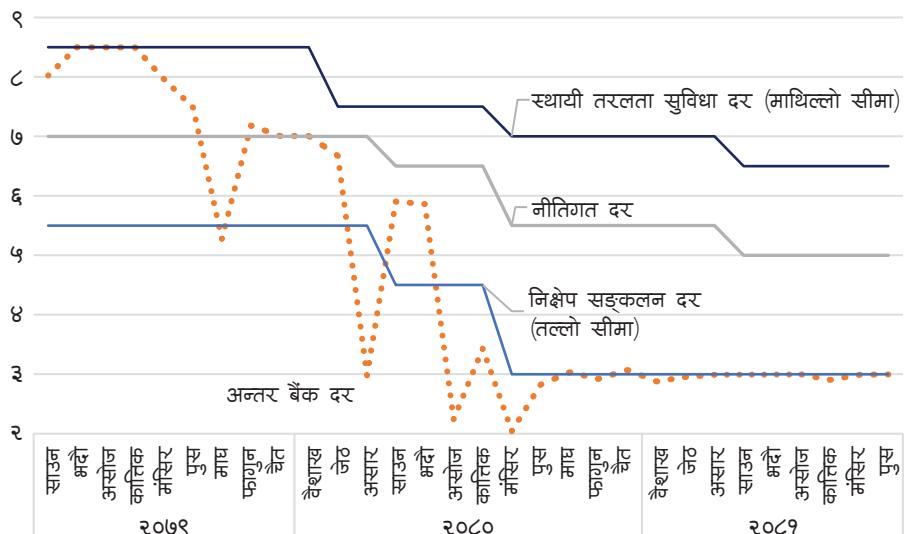
बक्स १.२: स्थायी निक्षेप सुविधासम्बन्धी मुख्य व्यवस्थाहरू

- स्थायी निक्षेप सुविधा लिनका लागि काउण्टरपार्टीले स्वदेशी मुद्रामा लिएको अन्तर बैंक सापटीको दायित्व बाँकी नरहेको तथा स्वदेशी मुद्राको बचत र मुद्रती निक्षेपमा प्रदान गर्ने प्रकारित न्यूनतम ब्याजदर यो सुविधाको ब्याजदरभन्दा कम नभएको स्वघोषणा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थाको पालना भएको विषयमा सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागबाट नियमित रूपमा निरीक्षण/सुपरिवेक्षण गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- यस्तो सुविधाको न्यूनतम रकम रु. १० करोड र सोभन्दा बढीको हकमा रु. ५ करोडले भाग गर्दा निःशेष रहने अङ्ग हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- सुविधामा लिइने ब्याजदर मौद्रिक नीतिले ब्याजदर करिडोर उपकरणको तल्लो सीमाका लागि तोकेको ब्याजदर बमोजिम हुने व्यवस्था छ ।

- यस्तो सुविधा प्रत्येक आइतबार, मञ्जलबार र बिहीबार प्रदान गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- आइतबार प्रदान गरिएको सुविधा मञ्जलबार, मञ्जलबार प्रदान गरिएको सुविधा बिहीबार र बिहीबार प्रदान गरिएको सुविधा आइतबार परिपक्व भई भुक्तानी गरिने व्यवस्था गरिएको छ । तर भुक्तानी मितिमा बैंक बिदा पर्ने अवस्थामा बिदाको अधिल्लो कार्यादिनमा भुक्तानी हुने गरी कम अवधिका लागि समेत यस्तो सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था छ ।
- स्थायी निक्षेप सुविधामा जम्मा रकमलाई अनिवार्य नगद मौज्दातमा गणना गर्न नपाइने व्यवस्था छ । तर, यस बैंकको निर्देशनबमोजिम कायम राख्नु पर्ने वैधानिक तरलता अनुपात र खुद तरल सम्पत्ति अनुपातमा गणना गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

१.२१. स्थायी निक्षेप सुविधाको कार्यान्वयनबाट तरलता व्यवस्थापन सहज भएको छ । उक्त सुविधा २०८० फागुनदेखि २०८१ असार मसान्तसम्म ७७१ पटक प्रयोग भई रु.३५ खर्ब २२ अर्ब ३५ करोड तरलता प्रशोचन गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को आठ महिनासम्म यस्तो सुविधा २६५३ पटक उपयोग भई रु.१३९ खर्ब ९० अर्ब ५५ करोड बराबरको तरलता प्रशोचन भएको छ ।

चार्ट १.५: ब्याजदर करिडोर कार्यान्वयन अवस्था

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- १.२२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले उपयोग गर्ने स्थायी तरलता सुविधालाई समयसापेक्ष रूपमा सुधार गर्दै लगिएको छ । यसअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अधिल्लो हप्ताको अन्त्यमा कायम स्वदेशी मुद्रामा रहेको कुल निक्षेपको एक प्रतिशतभन्दा बढी बक्यौता नहुनेगरी अधिकतम पाँच दिनको लागि स्थायी तरलता सुविधा बैंक दरमा उपयोग गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- १.२३. तरलता प्रशोचनको लागि खर्चको स्रोत सुनिश्चित गरी खुला बजार कारोबार सञ्चालन कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन खुला बजार कारोबार स्थिरीकरण कोष स्थापना गरिएको छ । कोषको व्यवस्थापनका लागि ‘खुला बजार कारोबार स्थिरीकरण कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०७९’ जारी गरिएको छ । कोषको स्रोतको रूपमा प्रत्येक वर्ष बैंकको खुद आयको बाँडफाँड गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनको दफा ४१ (ग) बमोजिमको बाँकी बचतबाट सञ्चालक समितिले तोकेबमोजिम बढीमा पाँच प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा गरिने व्यवस्था रहेको छ । साथै, तरलता व्यवस्थापनका क्रममा प्रयोग गरिने रिपो बोलकबोल उपकरणबाट प्राप्त हुने कुल ब्याज आयको पाँच प्रतिशत रकम बैंकको खुद आयको बाँडफाँड गर्दा कोषमा जम्मा गरिने व्यवस्था छ । कोषको रकम रिभर्स रिपो तथा निक्षेप सङ्कलनको ब्याज भुक्तानी गर्न र तरलता व्यवस्थापनका लागि बैंकले समय समयमा तोकेबमोजिमका उपकरणबाट सिर्जित ब्याज दायित्व तथा अन्य खर्च भुक्तानी गर्न उपयोग गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- १.२४. तरलता व्यवस्थापनलाई अभ्र प्रभावकारी बनाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्वचालित रूपमा ओभरनाइट तरलता सुविधा उपयोग गर्न सक्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को मौद्रिक नीतिमार्फत गरिएको यस्तो व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि ‘दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ (तेस्रो संशोधन, २०८०)’ जारी गरिएको छ । दैनिक तरलता सुविधामार्फत संस्थाले उपयोग गरेको रकम तोकिएको समय सीमाभित्र फरफारक हुन नसकेमा स्वीकृत सीमासम्मको रकम ओभरनाइट तरलता सुविधाका रूपमा उपयोग गर्न सकिने र यस्तो सुविधामा प्रचलित नीतिगत दरमा ब्याज तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । दैनिक तरलता सुविधामा भएका प्रमुख व्यवस्थाहरूलाई बक्स १.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

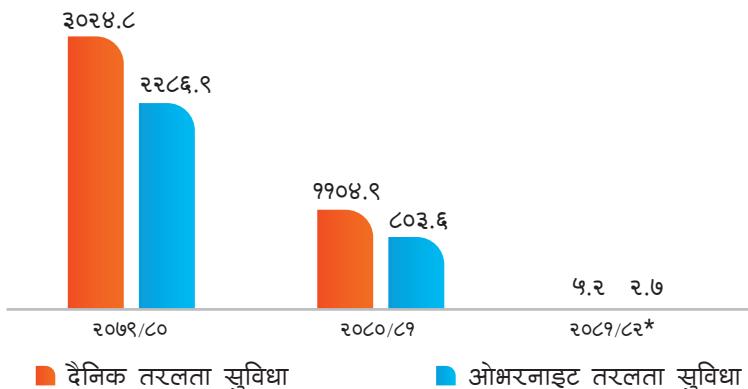
बक्स १.३: दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ (तेस्रो संशोधन, २०८०) का मुख्य व्यवस्थाहरू

- आर.टी.जी.एस. प्रणालीमा सहभागी संस्थाले मात्र दैनिक तरलता सुविधा तथा ओभरनाइट तरलता सुविधा उपयोग गर्न पाउने व्यवस्था छ ।

- सुविधा उपयोग गर्नका लागि बैंकको मौद्रिक व्यवस्थापन विभागसँग दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी सम्झौता गर्नुपर्ने र बैंकिङ विभागमा धितो व्यवस्थापन खाता खोल्नुपर्ने व्यवस्था छ ।
- दैनिक तरलता सुविधा उपयोग गर्नका लागि तोकिए बमोजिमका सुरक्षणपत्र धितोमा राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । धितो राखिएको सुरक्षणपत्रको अधिकतम ९० प्रतिशतसम्म दैनिक तथा ओभरनाइट तरलता सुविधा उपलब्ध गराइने व्यवस्था छ ।
- दैनिक तरलता सुविधामार्फत संस्थाले उपयोग गरेको रकम तोकिएको समय सीमाभित्र फरफारक हुन नसकेमा स्वीकृत सीमासम्मको रकम ओभरनाइट तरलता सुविधाका रूपमा गणना हुने र यस्तो सुविधामा लाग्ने ब्याजको गणना प्रचलित नीतिगत दरमा गरिने व्यवस्था छ ।
- ओभरनाइट सुविधा फिर्ता भुक्तानी गरेको आधारमा धितो व्यवस्थापन खाताबाट उपलब्ध हुने दैनिक तरलता सुविधाको सीमा कायम हुने व्यवस्था छ ।
- संस्थाले चालु कार्यदिनको आर.टी.जी.एस. Liquidity Management Period भित्रको कुनै पनि समयमा अधिल्लो कार्यदिनमा उपयोग गरेको ओभरनाइट सुविधा राफसाफ गर्न नसकेमा धितो व्यवस्थापन खाताको कुल सीमाबाट अधिल्लो कार्यदिन उपयोग भएको ओभरनाइट सुविधा घटाई बाँकी हुन आउने रकमसम्मलाई चालु कार्यदिनको लागि ओभरनाइट सुविधाको सीमा कायम गरिने र यस्तो सुविधा नीतिगत दरमा उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिएको छ । तर, यसरी कायम हुन आएको सीमाभन्दा बढी ओभरनाइट सुविधा आवश्यक पर्ने भएमा उक्त सीमाबाट धितो व्यवस्थापन खाताको सीमासम्मको ओभरनाइट सुविधामा नीतिगत दरमा एक प्रतिशत विन्दु थप गरी अतिरिक्त ब्याज लगाइने व्यवस्था छ ।
- संस्थाले आर.टी.जी.एस. Liquidity Management Period भित्रको कुनै पनि समयमा आफूले उपयोग गरेको ओभरनाइट सुविधा धितो व्यवस्थापन खातामा लगातार दुई कार्यदिनसम्म पनि पूर्ण रूपमा फिर्ता गर्न नसकेमा तोकिएबमोजिम थप सुरक्षणपत्र यस बैंकमा धरौटी राख्नुपर्ने व्यवस्था छ ।
- ओभरनाइट तरलता सुविधा उपयोग गरे बराबरको रकम बैंकको नियमानुसार कायम गर्नुपर्ने वैधानिक तरलता अनुपात (SLR) र खुद तरल सम्पत्ति अनुपात (Net Liquid Asset Ratio) मा गणना गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

१.२५. ओभरनाइट तरलता सुविधासम्बन्धी व्यवस्था भएपश्चात् बैंक तथा वित्तीय संस्थाले दैनिक तरलता सुविधाका साथसाथै ओभरनाइट सुविधाको उपयोग गरेका छन्। यसबाट बैंकलाई अल्पकालीन तरलता व्यवस्थापन गर्नमा सधाउ पुगेको छ। पछिल्लो समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग पर्याप्त मात्रामा तरलता उपलब्ध भएका कारण यस्तो सुविधाको उपयोगमा कमी आएको छ। यस सुविधाअन्तर्गत उपयोग भएको तरलता सुविधालाई चार्ट १.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

चार्ट १.६: दैनिक तरलता तथा ओभरनाइट तरलता सुविधाको उपयोग (रु.अर्बमा)

*सात महिना

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१.२६. ‘अन्तिम ऋणदाता सुविधासम्बन्धी विनियमावली, २०७९’ जारी गरिएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अन्तरबैंक बजार, दैनिक तरलता सुविधा, खुला बजार कारोबार र स्थायी तरलता सुविधाका माध्यमबाट आवश्यक तरलता व्यवस्थापन गर्न नसकदा प्रणालीगत जोखिम सिर्जना हुने र बैंकिङ प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयतामा कमी आउनसक्ने जोखिम उत्पन्न भएको अवस्थामा आवश्यक तरलता प्रदान गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न सहयोग गर्ने उद्देश्यले यस्तो नीतिगत व्यवस्था गरिएको हो। यसअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले माग गरेमा विनियमावलीले तोकेको जायजेथा सुरक्षणको रूपमा लिई छ महिनाको लागि ऋण उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ। यसरी लिइएको ऋणको ब्याजदर निर्धारण गर्दा बैंक दरमा दुई प्रतिशत विन्दुले पेनाल दर थप गर्ने व्यवस्था छ।

१.२७. दीर्घकालीन प्रकृतिको तरलता समस्या सम्बोधन गर्नका लागि मौद्रिक व्यवस्थापनको नयाँ उपकरणको रूपमा लामो अवधिको रिपो सुविधासम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। उक्त सुविधाअन्तर्गत संरचनात्मक खुला बजार कारोबारअन्तर्गत बढीमा छ महिना अवधिको

दीर्घकालीन रिपो बोलकबोल कारोबारमार्फत तरलता प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो सुविधाअन्तर्गत २०८१ फागुनसम्ममा एक पटक रु.५० अर्ब बराबरको ४५ दिने रिपो सुविधा उपलब्ध गराइएको छ ।

१.२८. प्रभावकारी मौद्रिक व्यवस्थापनमार्फत मौद्रिक नीतिको लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि बैंकले आवश्यकताअनुरूप तरलता प्रवाह र प्रशोचनको कार्य गर्दै आएको छ । यसका लागि बैंकले रिपो/रिभर्स रिपो, सोभै खरिद/सोभै बिक्री, ओभरनाइट तरलतालगायतका विभिन्न उपकरण उपयोग गर्दै आएको छ । तरलता प्रवाह/प्रशोचनसम्बन्धी विवरण तालिका १.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १.३: तरलता प्रवाह र तरलता प्रशोचनको विवरण (रु. अर्बमा)

उपकरण	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२**
तरलता प्रवाह	४३८.२८	९७०२.४१	५५१८.१९	८०४.७६	२.७
१. रिपो	५०.००	२७०.००	३१६.५०	-	-
२. सोभै खरिद		५५.९२	८९.७०	-	-
३. रिपो बोलकबोल*	१७.९४	२०६.३९	९७.९७	-	-
४. स्थायी तरलता सुविधा	३७०.३४	९१७०.११	२७२७.११	१.२०	-
५. ओभरनाइट तरलता सुविधा		-	२२८६.९०	८०३.५६	२.७
तरलता प्रशोचन	३०३.२९	६०.००	१०८.२०	४६७३.६०	१४८६१.५५
१. रिभर्स रिपो	१०९.५४	२८.३५	८८.२०	-	-
२. सोभै बिक्री		-	-	-	-
३. निक्षेप सङ्कलन	१९३.७५	३१.६५	२०.००	११५१.२५	१८०९.५५
४. निक्षेप सङ्कलन*		-	-	-	-
५. स्थायी निक्षेप सुविधा		-	-	३५२२.३५	१३०५२.००
खुद तरलता प्रवाह	१३४.९९	९६४२.४१	५४०९.९९	-३८,६८.८४	-१४८५८.८५

*ब्याजदर करिडोर अन्तर्गतको कारोबार ।

** सात महिना ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

२

वित्तीय क्षेत्रको नियमन

- २.१. वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने कानुनी दायित्वलाई केन्द्रीय बैंकले सधै प्राथमिकतामा राख्दै आएको छ । उक्त दायित्व पूरा गर्नका लागि बैंकले वित्तीय क्षेत्रका सम्भावित जोखिमको पहिचान, अनुगमन तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने, वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण गर्ने, वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने, वित्तीय स्वास्थ्यलाई निरन्तर रूपमा अनुगमन गर्ने लगायतका कार्य गर्दै आएको छ । यसबाहेक दिगो आर्थिक वृद्धिको लागि वित्तीय स्रोत परिचालन गर्नेतर्फ पनि बैंकको प्राथमिकता रहेदै आएको छ ।
- २.२. विगत पाँच वर्षमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमनसम्बन्धी महत्वपूर्ण नीतिगत व्यवस्था तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएका छन् । वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणको माध्यमको रूपमा प्रोत्साहनमूलक मर्जरलाई अगाडि बढाइएको छ, कर्जाको सदुपयोगिताका लागि चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन लगायतका नीतिगत व्यवस्था गरिएका छन् भने वित्तीय क्षेत्रको निरन्तर अनुगमन तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि Large Exposure Framework, Expected Credit Loss Guidelines लगायतका नयाँ व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । त्यसैगरी, विप्रेषण कम्पनीलगायत गैर बैंक वित्तीय संस्था, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक र भुक्तानी सेवा प्रदायकको नियमनको लागि विभिन्न निर्देशन जारी गरिएको छ । यी व्यवस्थाले नेपालको वित्तीय क्षेत्रलाई थप सवल र सुदृढ बनाउनमा मद्दत गरेका छन् ।

तितीय प्रणालीको सुदृढीकरण तथा जोखिम व्यवस्थापन

२.३. गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति प्रक्रियालाई वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणको रणनीतिक उपायका रूपमा अवलम्बन गरिएको छ। विगत पाँच वर्षको अवधिमा गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति सम्बन्धी विनियमावली, २०७३' मा भएका व्यवस्थाका अलावा निश्चित समयका लागि थप छुट/सुविधा प्रदान गरिएको थियो। यस सन्दर्भमा प्रदान गरिएका मुख्य छुट/सुविधालाई बक्स २.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

बक्स २.१: गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति प्रक्रियालाई प्रोत्साहन गर्न प्रदान गरिएका मुख्य छुट तथा सुविधा

- तोकिएका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने अवधि एक वर्ष थप गरिएको थियो।
- एकीकृत कारोबार गरेको एक वर्षसम्म अनिवार्य नगद मौज्दातको सीमामा ०.५ प्रतिशत विन्दुले छुट प्रदान गरिएको थियो।
- एकीकृत कारोबार गरेको एक वर्षसम्म वैधानिक तरलता अनुपातमा एक प्रतिशत विन्दुले छुट प्रदान गरिएको थियो।
- तोकिएको प्रति संस्था निक्षेप सङ्कलन सीमामा पाँच प्रतिशत विन्दुले वृद्धि गरिएको थियो।
- सञ्चालक समितिका सदस्य र उच्च पदस्थ कर्मचारी पदबाट हटेको कम्तीमा ६ महिना व्यतित नभई यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त अन्य संस्थामा आबद्ध हुन नपाउने विद्यमान प्रावधानमा छुट प्रदान गरिएको थियो।
- यस बैंकको निर्देशन बमोजिम कायम गर्नुपर्ने कर्जा र निक्षेपको ब्याजदर अन्तरमा एक प्रतिशत विन्दुले छुट दिइएको थियो।
- एकीकृत कारोबार थालनी गर्दा कर्जा निक्षेप अनुपातले सीमा नाघेमा सो नियमित गर्न एक वर्षको समय प्रदान गरिएको थियो।
- एकीकृत कारोबार सञ्चालनको क्रममा एक किलोमिटर भित्रका शाखा कार्यालयमध्ये कुनै एक शाखा कायम राखी अन्य शाखा गाभ्न वा बन्द गर्न यस बैंकको स्वीकृति आवश्यक नपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो।
- मर्जर/प्राप्तिपश्चात् संस्थापक र सर्वसाधारण सेयर धारण गर्ने सेयरधनीले रोजेको एक समूहबाट मात्र सञ्चालनका उम्मेदवारी दिन पाइने व्यवस्था गरिएको थियो।
- प्रदेशस्तरमा सञ्चालित विकास बैंक एक आपसमा गाभ्ने/गाभिने वा प्राप्ति प्रक्रियामा संलग्न भई एकीकृत कारोबार सञ्चालन गरेमा कार्यक्षेत्रभित्र पायक पर्ने स्थानमा कर्पोरेट कार्यालय स्थापना गर्न र प्रदेश राजधानी तथा काठमाडौंमा सम्पर्क कार्यालय खोल्न स्वीकृति प्रदान गरिने व्यवस्था गरिएको थियो।

२.४. गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति प्रक्रियाले वित्तीय प्रणालीमा पुँजीको आधार वृद्धि गर्न, स्वस्थ प्रतिस्पर्धा अभिवृद्धि गर्न, मुनाफालाई वास्तविक र दिगो बनाउन, सञ्चालन लागत कम गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्न र रणनीतिक विशिष्टता हासिल गर्नमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । २०७६ चैतदेखि २०८१ माघको अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सझाया ५६ ले घटेको छ जसमा लघुवित्त वित्तीय संस्था सबैभन्दा बढी सझायामा घटेका छन् । यससम्बन्धी विवरण तालिका २.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

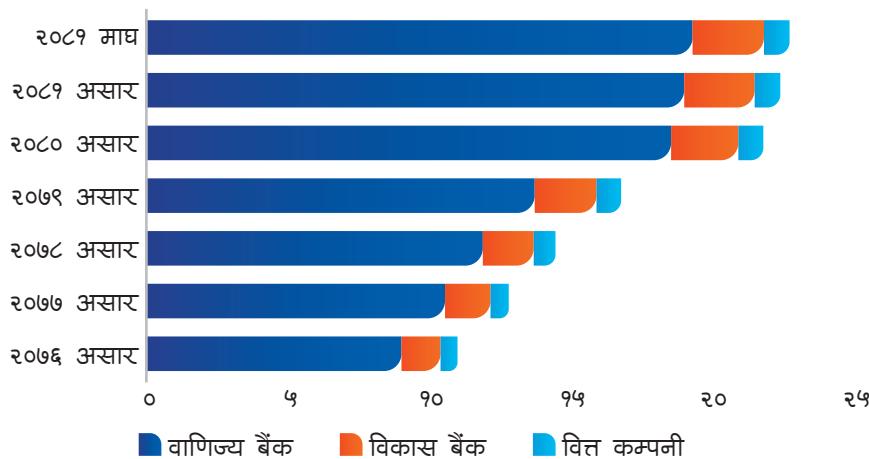
तालिका २.१: बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सझाया

वर्ष/महिना	क वर्ग	ख वर्ग	ग वर्ग	घ वर्ग	जम्मा
२०७६ चैत	२७	२३	२२	१०	१६२
२०८१ माघ	२०	१७	१७	५२	१०६
संस्थाको सझायामा आएको कमी	७	६	५	३८	५६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

२.५. गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति प्रक्रियाबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पुँजी वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७६ असार मसान्तमा वाणिज्य बैंकको औसत चुक्ता पुँजी रु.९ अर्ब १ करोड रहेकोमा २०८१ माघमा त्यस्तो पुँजी रु.१९ अर्ब २५ करोड पुगेको छ । उक्त अवधिमा विकास बैंकको औसत चुक्ता पुँजी रु.१ अर्ब ३८ करोडबाट रु.२ अर्ब ५२ करोड र वित्त कम्पनीको औसत चुक्ता पुँजी रु. ५९ करोडबाट रु.९० करोड पुगेको छ । यस अवधिमा 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पुँजी कोष पनि दोब्बरभन्दा बढी भएको छ । औसत चुक्ता पुँजीसम्बन्धी विवरण चार्ट २.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट २.१: बैंक तथा वित्तीय संस्थाको औसत चुक्ता पुँजी (रु. अर्बमा)

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

२.६. ‘चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९’ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यो मार्गदर्शन लागु गर्नुपूर्व बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रदान हुने चालुपुँजी प्रकृतिका कर्जाको सीमा निर्धारण तथा अनुगमन प्रक्रिया संस्थापिच्छे फरक फरक हुँदा चालु पुँजी कर्जाको लागि ऋणीको क्षमताको विश्लेषण त्रुटीपूर्ण र कमजोर भई रिपोर्टडमा समस्या हुने गरेको थियो। बैंकले गर्ने निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको क्रममा यस्ता कर्जाको सदुपयोगिता यकिन गर्न समेत कठिन हुनेगरेको थियो। उक्त अवस्थालाई सम्बोधन गर्न चालु पुँजी कर्जाको सीमा निर्धारण तथा अनुगमन कार्यको मूलभूत विषयमा एकरूपता कायम गर्ने, कर्जा स्वीकृति प्रक्रिया एवम् कर्जाको उपयोगलाई पारदर्शी बनाउने र कर्जा सदुपयोगिता यकिन गर्नका लागि आधारभूत पद्धति विकास गर्ने उद्देश्यकासाथ करिब एक वर्षसम्म सरोकारवाला र सर्वसाधारणको लागि Consultative Document को रूपमा प्रकाशन गरी २०७९ कातिक १ गतेदेखि चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो। उक्त मार्गदर्शनमा भएका मुख्य व्यवस्थालाई बक्स २.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

बक्स २.२: चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ का मुख्य व्यवस्थाहरू

- समग्र बैंकिङ प्रणालीबाट कुल रु. एक करोडसम्म (उत्पादनमूलक उद्योगको हकमा कुल रु.तीन करोडसम्म)को चालु पुँजी कर्जा उपयोग गर्ने ऋणीको हकमा यो मार्गदर्शन अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ।
- समग्र बैंकिङ प्रणालीबाट प्रवाह हुने कुल रु. दुई करोडसम्म (उत्पादनमूलक उद्योगको हकमा रु.चार करोडसम्म)को चालुपुँजी कर्जाको सीमा निर्धारण गर्दा अनुमानित वार्षिक कारोबार/बिक्रीको अधिकतम २० प्रतिशतले हुन आउने रकमसम्म मात्र चालु पुँजी कर्जा सीमा कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।
- रु.दुई करोड (उत्पादनमूलक उद्योगको हकमा रु.चार करोड) भन्दा बढी रकमको चालुपुँजी कर्जाको सीमा निर्धारणका लागि चालुपुँजी आवश्यकताको विश्लेषण गर्दा Permanent Working Capital Need र Fluctuating Working Capital Need को पहिचान गर्नुपर्ने र Fluctuating Working Capital Need को लागि व्यवसायको प्रकृति अनुसार अनुमानित वार्षिक कारोबार/बिक्रीको अधिकतम २५ देखि ४० प्रतिशतले हुन आउने रकमभन्दा बढी नहुने व्यवस्था गरिएको छ।
- ऋणीको लेखापरीक्षण भएको वित्तीय विवरण, चालु सम्पत्ति तथा चालु दायित्वसम्बन्धी यथार्थ विवरणका साथै कर्जा सदुपयोगिता तथा चालुपुँजी आवश्यकताको विश्लेषणका आधारमा मात्र चालु पुँजी प्रकृतिका कर्जाको

सीमा नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । कर्जा सीमा नवीकरण गर्दा Variance सम्बन्धी व्यवस्थाको पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- चालुपुँजी कर्जाको लागि चल सम्पत्तिबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको स्थिर र/वा अचल सम्पत्ति सुरक्षण आवश्यक नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कम्तीमा तीन महिनामा एकपटक चालु सम्पत्ति र चालु दायित्वको अनिवार्य निरीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन कर्जा फाइलमा अद्यावधिक गर्नुपर्ने र यस्तो निरीक्षण वर्षको एक पटक आकस्मिक रूपमा समेत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ऋणीको अनुमानित कारोबारभन्दा यथार्थ कारोबार रकम २० प्रतिशतभन्दा बढीले कम भएको पाइएमा ग्राहकको चालु पुँजी कर्जाको सीमा तोकिएबमोजिमको सुत्रअनुसार समायोजन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- चालु पुँजी कर्जाको रकम व्यावसायिक प्रयोजनको लागि मात्र प्रयोग भएको यकिन गर्नुपर्ने तथा उक्त रकम व्यावसायिक प्रयोजनबाहेक असम्बन्धित व्यक्ति वा साझेदार/प्रोप्राइटर/सञ्चालक/कर्मचारीलाई भुक्तानी गर्न वा रकमान्तर गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- चालु पुँजी प्रकृतिको कर्जा उपयोग गर्ने ऋणीको चल्ती खाता र कर्जा खाता छुट्टाल्हुट्टै सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२.७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको जोखिम बहन गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले Countercyclical Buffer (CycB) को व्यवस्था गरी अतिरिक्त पुँजी सञ्चितिको अभ्यास कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ । Basel III Regulatory Capital Framework अन्तर्गतको व्यवस्थामा आधारित भई निश्चित मापदण्डका आधारमा वाणिज्य बैंकले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि Buffer कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । जस अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि यस्तो Buffer ०.५ प्रतिशत तथा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ का लागि शुन्य प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

२.८. राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा Capital Adequacy Framework 2015 लागु गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि त्यस्ता विकास बैंकले समानान्तर रूपमा उक्त फ्रेमवर्कबमोजिम न्यूनतम पुँजीकोष कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था भई आर्थिक वर्ष २०८०/८१ बाट पूर्णरूपमा लागु भएको छ । साथै, राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकलाई निक्षेप सङ्कलनसम्बन्धी कुनै सीमा नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२.९. Stress Testing का सिद्धान्तलाई अद्यावधिक र व्यवस्थित गर्ने तथा बैंकिङ् क्षेत्रमा आएका परिवर्तनसँगै Stress Testing लाई थप परिष्कृत गर्ने उद्देश्यले जारी गरिएको 'Stress Testing Guidelines, 2012' लाई प्रतिस्थापन गरी 'Stress Testing Guidelines, 2023' जारी गरिएको छ । यसबाट विभिन्न काल्पनिक परिघटनाको समयमा बैंकको स्वास्थ्यमा पर्ने असरको पूर्वानुमान गर्ने र सोहीबमोजिम आवश्यक नीतिगत व्यवस्था (Toolkit) को विकास गर्नमा मद्दत पुगेको छ । उक्त मार्गदर्शनमा क्षेत्रगत कर्जाको गुणस्तर, गैरकोष सुविधा, सञ्चालन जोखिमलगायतमा अप्रत्याशित परिवर्तन आँउदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वास्थ्यमा पर्नसक्ने असरको अनुमान गर्नुपर्ने व्यवस्था थप गरिएको छ । मार्गदर्शनमा थप गरिएका व्यवस्थालाई बक्स २.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स २.३: Stress Testing Guidelines, 2023 मा थप गरिएका व्यवस्थाहरू

- हालको एकीकृत निर्देशनले सक्रिय कर्जालाई असल र सूक्ष्म निगरानी गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गरेको अवस्थालाई मध्यनजर गरी सूक्ष्म निगरानी कर्जासम्बन्धी Shock थपिएको छ ।
- कोभिड महामारीले जस्तै कुनै एउटा घटनाले एकै पटक विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न तहको असर पार्नसक्ने विषयलाई मध्यनजर गरी सार्विकको रियल स्टेट कर्जासम्बन्धी Shock लाई हटाई विभिन्न क्षेत्रमा एकैपटक विभिन्न तहको अप्रत्याशित परिवर्तन आँउदा बैंकको स्वास्थ्यमा के-कस्तो असर पर्छ भन्ने नतिजा दिनसक्ने Dynamic Sectoral Shock थपिएको छ ।
- गैरकोषमा आधारित कर्जा/सुविधासम्बन्धी Shock थपिएको छ । सञ्चालन जोखिमसम्बन्धी Shock थपिएको छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा र निक्षेप अनुपातमा समय समयमा दबाब पर्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको Off-Balance Sheet Item मा ठूलो मात्रामा Irrevocable Credit Commitments रहेको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी कर्जा निक्षेप अनुपातको माध्यमबाट तरलतामा दबाब मापन गर्न Irrevocable Credit Commitments सम्बन्धी Shock थपिएको छ ।
- तरलता जोखिमसम्बन्धी Shock अन्तर्गत मुद्दती निक्षेप बाहेकका अन्य निक्षेपमा समेत Shock थप गरिएको छ ।
- पुँजी पर्याप्तता र निष्कृत कर्जाको दृष्टिकोणबाट Reverse Stress Test को व्यवस्था गरिएको छ ।

- २.१०. विदेशी बैंकले नेपालमा शाखा खोल्ने सम्बन्धमा साविकको व्यवस्थालाई प्रतिस्थापन गरी 'Foreign Bank Branch Licensing Policy, 2022' जारी गरिएको छ । उक्त नीतिमा विदेशी बैंकको नेपालमा शाखा खोल्नका लागि पुँजी आवश्यकता २० मिलियन अमेरिकी डलर तोकिएको छ । साथै, नयाँ नीतिअनुसार 'लगानी ग्रेड' रेटिङ भएका विदेशी बैंक वा वित्तीय संस्थाले मात्रै नेपालमा शाखा कार्यालय सञ्चालन गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुका साथै यस्ता संस्थालाई ऋण प्रदान गर्ने, मुद्रा बजार उपकरण खरिद बिक्री गर्ने र वित्तीय परामर्श जस्ता केही अन्य वित्तीय सेवासम्बन्धी थोक बैंकिङ कारोबारमा संलग्न हुन अनुमति प्रदान हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- २.११. धितोपत्र बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट हुने प्रत्यक्ष ऋण लगानीलाई क्रमशः कम गर्दै मार्जिन ट्रेडिङको अवधारणालाई प्रोत्साहन गर्ने अभिप्रायले धितोपत्र दलाल कम्पनीलाई मार्जिन कारोबारका लागि कर्जा प्रवाह गर्न अनुमति प्रदान गरिएको छ । हालसम्म ३५ वटा त्यस्ता कम्पनीलाई मार्जिन कारोबारका लागि कर्जा सुविधा उपलब्ध गराउने अनुमति दिइएको छ । साथै, मार्जिन कर्जामा साना लगानीकर्ताको पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्यले मार्जिन प्रकृतिको कर्जाको अधिकतम एकल ग्राहक कर्जा सीमा व्यक्तिगत ऋणीको हकमा रु. चार करोड र संस्थागत ऋणीको हकमा रु. १२ करोड कायम गरिएको थियो । उक्त सीमालाई समयानुकूल परिमार्जिन गरी व्यक्तिगत ऋणीको हकमा रु. १५ करोड कायम गरिएको छ भने धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने मुख्य उद्देश्यले स्थापना भएका संस्थागत लगानीकर्ताको लागि यस्तो सीमा लाग्नु नहुने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, साना लगानीकर्ताले लिने कर्जाको जोखिमभार समेत तुलनात्मक रूपमा कम राखिएको छ । यसबाट मार्जिन कर्जामा साना लगानीकर्ताको पहुँच विस्तार हुँदै गएको छ ।
- २.१२. बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाका लागि निर्देशन तथा मापदण्डको मस्यौदामा सरोकारवालाको राय/सुभाव समेत लिई जारी गरिएको छ । उक्त निर्देशन तथा मापदण्डले बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाका लागि बचत परिचालन, कर्जा लगानी, ब्याजदर, पुँजी कोष, तरल सम्पत्ति व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन लगायतका सन्दर्भमा मापदण्ड तय गरेको छ ।
- २.१३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि **Expected Credit Loss (ECL)** सम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि लाग्नु हुनेगरी Nepal Financial Reporting Standards (NFRS-9) को व्यवस्थासँग सामन्यजस्य कायम गर्दै जारी गरिएको उक्त मार्गदर्शनले Forward Looking Approach का आधारमा कर्जा प्रवाह गरेदेखि हालसम्मको कर्जा जोखिममा आएको परिवर्तनलाई मूल्याङ्कन गरी सम्भावित नोकसानी निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस मार्गदर्शनको अवलम्बनबाट बैंक तथा

वित्तीय संस्थाको कर्जा जोखिम व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याउन मद्दत पुगे अपेक्षा गरिएको छ । कर्जाको गुणस्तर मापन गर्ने हालको नियामकीय व्यवस्थालाई कायम र खी Expected Credit Loss अनुसारको कर्जा नोक्सानी व्यवस्थालाई समेत समानान्तर रूपमा कायम राख्दै पाँच वर्षपछि पूर्णरूपमा ECL लाग्न गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त मार्गदर्शनमा भएका मुख्य व्यवस्थालाई बक्स २.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स २.४: NFRS 9-Expected Credit Loss Related Guidelines, 2024 का मुख्य व्यवस्थाहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सञ्चालक समितिबाट Expected Credit Loss (ECL) सम्बन्धी नीति बनाई उक्त नीतिमा सञ्चालक समिति तथा उच्च व्यवस्थाकीय कर्मचारीको काम, कर्तव्य र अधिकार, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, जोखिमको मापन, तिनको वर्गीकरणलगायतका व्यवस्था समावेश गर्नुपर्ने विषय उल्लेख गरिएको छ ।
- कर्जा जोखिमको मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा Minimum Indicators of Significant Increase in Credit Risk तोकिएको छ । यस्ता सूचकअन्तर्गत ३० दिन भन्दा बढी भाखा नाघेमा, Absolute Lifetime Probability of Default (PD) पाँच प्रतिशत वा बढी भएमा, Relative Lifetime PD १०० प्रतिशत वा बढीले वृद्धि भएमा, Credit Rating Downgrade भएमा, Non Investment grading भएमा लगायतका सूचकको व्यवस्था गरिएको छ ।
- वित्तीय सम्पत्ति वा कर्जालाई विभिन्न स्टेजमा वर्गीकरण गर्ने न्यूनतम आधार तोकिएको छ । यसअन्तर्गत स्टेज-१ का लागि Low Credit Risk, up to 30 days Past due, स्टेज-२ का लागि Significant Increase in Credit risk भएका सम्पत्ति, 31-90 days Past due, Restructured/Rescheduled but not in NPA, credit rating with BB+ or below र स्टेज-३ का लागि more than 90 days past due, unlikeliness to pay लगायतका आधार रहेका छन् ।
- ECL का लागि चाहिने Probability of Default (PD), Loss Given Default (LGD), Exposure at Default (EAD) को पर्हिचान गरी Historical तथा Forward Looking Information का आधारमा यी तीन Components को मापन गर्नुपर्ने तथा PD को हकमा Credit exposures का लागि न्यूनतम २.५ प्रतिशत, LGD को हकमा तथ्याङ्क नभएमा न्यूनतम ४५ प्रतिशत र धितोको मूल्य लिइँदाको Haircut, Exposure at Default को हकमा तथ्याङ्क नभएमा

Off Balance Sheet Items का लागि Capital Adequacy Framework
अनुसारको Credit Conversion Factor तोकिएको छ ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ECL Model Development तथा Validation स्वायत्त रूपमा गर्नुपर्ने, सोमा प्रयोग हुने मान्यता, विधि तथा तथ्याङ्कको अभिलेख राख्नुपर्ने तथा Model Validation को स्वायत्ता एवम् प्रभावकारिताको Independent Review हुनुपर्ने विषय राखिएको छ ।
- स्टेज-१ देखि स्टेज-३ सम्मका सम्पत्तिको ब्याज आमदानी लेखाङ्कन गर्ने विधि तोकिएको छ ।

- २.१४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ECL मार्गदर्शन अनुसारको नोक्सानी व्यवस्थाको प्रारम्भिक विवरण प्राप्त हुन सुरु भएको छ । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को प्रथम त्रयमास सम्ममा १४ वाणिज्य बैंक र ५ वित्त कम्पनीले त्यस्तो विवरण पेस गरेका छन् ।
- २.१५. **Basel III** अन्तर्गतका अनुपातको कार्यान्वयन ढाँचा तयार पारी सरोकारवालाको सुभावका लागि सार्वजनिक गरिएको छ । Basel III Liquidity Framework अन्तर्गतका Liquidity Coverage Ratio (LCR) तथा Net Stable Funding Ratio (NSFR) को कार्यान्वयनका लागि BASEL III Framework on Liquidity Standards तर्जुमा गरी सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायको राय/सुभावका लागि २०८१ फागुनमा बैंकको वेबसाइटमा प्रकाशन गरिएको छ ।
- २.१६. **Stressed Loan Resolution Framework (SLRF)** को मस्यौदा तर्जुमा गरी सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभाग र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका छाता सङ्घठनबाट राय सुभाव माग गरिएको छ । उक्त फ्रेमवर्कले प्राकृतिक प्रकोप, आर्थिक मन्दी लगायतका कारणबाट समस्यामा परेको कर्जा रिजोल्युसनको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अवलम्बन गर्नसक्ने विभिन्न उपायका बारेमा मार्गदर्शन गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।
- २.१७. 'बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०८१' लागु गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई एकीकृत निर्देशनमार्फत गरिएको व्यवस्थालाई थप परिस्कृत गर्दै उक्त मार्गदर्शन लागु गरिएको हो । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कायम गर्नुपर्ने सामाजिक उत्तरदायित्व कोष, कोषबाट रकम खर्च गर्न सकिने क्षेत्र, खर्च गर्ने प्रक्रिया लगायतका पक्षमा मार्गदर्शन गरेको छ ।
- २.१८. 'बैंक खाता रोक्का तथा फुकुवासम्बन्धी विनियमावली, २०८१' जारी गरिएको छ । यसको कार्यान्वयनबाट बैंक खाता रोक्का राख्न तथा रोक्का रहेका बैंक खाता फुकुवा गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था थप स्पष्ट, पारदर्शी र व्यवस्थित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ कर्जा परिचालन

२.१९. बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने कर्जाको सीमा वृद्धि गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिले २०८० असार मसान्तसम्मा वाणिज्य बैंकले कृषि क्षेत्रमा कुल कर्जाको न्यूनतम १५ प्रतिशत र २०८१ असार मसान्तसम्म आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १० प्रतिशत ऊर्जा क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने तथा लघु, साना एवम् मझौला उद्यमका क्षेत्रमा रु. एक करोडभन्दा कम रकमका कर्जा आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १५ प्रतिशत हुने गरी लगानी गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको थियो । यसैगरी, विकास बैंकले आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम २० प्रतिशत र वित्त कम्पनीले न्यूनतम १५ प्रतिशत कर्जा कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम, ऊर्जा र पर्यटनलगायत तोकिएका क्षेत्रमा २०८१ असार मसान्तसम्मा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । कोभिड-१९ ले सिर्जना गरेको चुनौतीका कारण उक्त समयसीमामा केही परिमार्जन गरिएको छ (तालिका २.२) ।

तालिका २.२: तोकिएको उत्पादनशील क्षेत्रमा गर्नुपर्ने लगानीसञ्चबन्धी व्यवस्था

बैंक/वित्तीय संस्था	क्षेत्र	असार मसान्त			
		२०८१	२०८२	२०८३	२०८४
'क' वर्ग	कृषि क्षेत्र	११ प्रतिशत	१२ प्रतिशत	१३ प्रतिशत	१५ प्रतिशत
	ऊर्जा क्षेत्र	६.५ प्रतिशत	७ प्रतिशत	८ प्रतिशत	१० प्रतिशत
	लघु, साना एवम् मझौला उद्यम*	११ प्रतिशत	१२ प्रतिशत	१३ प्रतिशत	१५ प्रतिशत
'ख' वर्ग	कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम/ व्यवसाय,	१६ प्रतिशत	१७ प्रतिशत	१८ प्रतिशत	२० प्रतिशत
	ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्र				
	कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम/ व्यवसाय,	११ प्रतिशत	१२ प्रतिशत	१३ प्रतिशत	१५ प्रतिशत
'ग' वर्ग	ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्र				
	कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम/ व्यवसाय,	११ प्रतिशत	१२ प्रतिशत	१३ प्रतिशत	१५ प्रतिशत
	ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्र				

* रु. दुई करोडभन्दा कम रकमका कर्जा तथा प्रत्यक्ष रूपमा प्रवाह भएका विपन्न वर्ग कर्जासमेत ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

२.२०. **तोकिएका क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जा वृद्धि हुँदै गएको छ । २०८१ असोज मसान्तमा वाणिज्य बैंकबाट लगानीमा रहेको कुल कर्जामध्ये कृषि क्षेत्रमा १३.७० प्रतिशत, ऊर्जा क्षेत्रमा ८.४३ प्रतिशत र लघु, घरेलु, साना एवम् मझौला उद्यमका क्षेत्रमा १०.८३ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी, विकास बैंकबाट कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम/ व्यवसाय, ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्रमा कुल कर्जाको २५.४३ प्रतिशत र वित्त कम्पनीबाट २२.४२ प्रतिशत कर्जा लगानीमा रहेको छ ।**

- २.२१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्रोतलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ परिचालन गर्नका लागि प्रयोजन नखुलेका व्यक्तिगत कर्जाको सीमा घटाइएको छ । यस व्यवस्थाअन्तर्गत निश्चित प्रयोजन नखुलेका अधिविकर्ष कर्जा, धितो कर्जा, सम्पत्ति कर्जा, व्यक्तिगत आवधिक कर्जा, सेयरको धितोमा प्रदान गरिएको कर्जालगायत जुनसुकै शीर्षकका व्यक्तिगत कर्जा प्रतिग्राहक रु.५० लाखसम्म मात्र प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- २.२२. तोकिएको क्षेत्रमा दीर्घकालीन स्रोत परिचालनका लागि वाणिज्य बैंकले ऋणपत्र जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्थाअन्तर्गत कृषि विकास बैंकले कृषि ऋणपत्र र ऊर्जा क्षेत्रमा लगानी अनुभव हासिल गरेका वाणिज्य बैंकले सम्बन्धित ऊर्जा ऋणपत्र जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्थाअन्तर्गत हालसम्म रु. २४ अर्बको कृषि ऋणपत्र र रु.१० अर्बको ऊर्जा ऋणपत्र जारी गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।
- २.२३. निश्चित क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा आधार दरमा तोकिएको प्रिमियमसम्म मात्र थप गरी ब्याजदर निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसअन्तर्गतका व्यवस्थालाई बक्स २.५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स २.५: तोकिएका क्षेत्रमा ब्याजदरको प्रिमियम निर्धारणसञ्चालनी मुख्य व्यवस्थाहरू

आधार दरमा कर्जा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवसाय

- सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्था, अस्पताल, लिकिवड अकिसजन प्लाण्ट वा अकिसजन प्लाण्ट स्थापना गर्ने उद्योग ।
- महामारीजन्य रोगको उपचारको लागि नेपाल सरकारबाट मान्यताप्राप्त खोप उत्पादन गर्ने उद्योग तथा बायोलोजिकलससम्बन्धी उद्योग ।

आधार दरमा दुई प्रतिशतसम्म मात्र प्रिमियम थप गर्न पाइने अवस्था

- इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले रु. दुई करोडसम्मको खाद्यान्न उत्पादन, पशुपंक्षी, मत्स्यपालन, कृषिका लागि सहयोगी उद्योग, कृषि औजार उत्पादन, निर्यातजन्य उद्योग, हस्तकला तथा सीपमूलक व्यवसाय, सूचना प्रविधि, पर्यटनलगायत आन्तरिक उत्पादनसँग सम्बन्धित उद्यम व्यवसाय र शतप्रतिशत स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित उत्पादनमूलक उद्योग (आयातसम्बन्धी व्यवसाय बाहेक) ।
- फलफूल एवम् जडिबुटी उत्पादनका लागि र/वा पूर्णतया: स्वदेशमा उत्पादित फलफूल एवम् जडिबुटी प्रशोधन गर्ने परियोजना ।
- सूचना प्रविधि पार्क तथा औद्योगिक पार्क निर्माण ।

- २०८० कातिकको भूकम्पका कारण क्षतिग्रस्त भएका आवासीय घरको पुनर्निर्माणका लागि नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारले तोकेका निकायले भूकम्प प्रभावितको रूपमा सूचीकरण गरेको परिवारलाई प्रदान गर्ने रु.२५ लाखसम्मको आवासीय घरकर्जा ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई विपन्न वर्ग कर्जाअन्तर्गत प्रवाह गर्ने थोक कर्जा ।

हरित तथा दिगो वित्तीय व्यवस्था

- २.२४. वातावरणमैत्री लगानीलाई थप प्रवर्द्धन गर्न 'Nepal Green Finance Taxonomy' तर्जुमा गरिएको छ । वातावरणमैत्री लगानीका अवधारणा सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था गरी व्यावहारिक रूपमा वातावरणमैत्री लगानीलाई वैज्ञानिक रूपमा परिभाषित गर्दै बुझाइमा एकरूपता कायम गर्ने उद्देश्यका साथ उक्त Taxonomy जारी गरिएको हो । जलवायु परिवर्तनका कारण नेपालको समग्र अर्थतन्त्रमा पर्नसक्ने नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण गर्न नेपाल सरकारले समेत यस सम्बन्धी कार्य गरिरहेको सन्दर्भमा उक्त दस्तावेजलाई नेपालको राष्ट्रियस्तरको दस्तावेज (National Document) को रूपमा मान्यता प्रदान गर्न अनुरोध गर्दै नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएको छ ।
- २.२५. 'Environmental and Social Risk Management Guideline, 2022' जारी गरिएको छ । साविकको मार्गदर्शनलाई अद्यावधिक गरी उक्त मार्गदर्शन जारी गरिएको हो । सो मार्गदर्शनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम वाणिज्य बैंक र नेपाल पुर्वाधार विकास बैंकले वातावरणीय जोखिम मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा गरिएका नीतिगत व्यवस्था, कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि गरिएका कार्यक्रम लगायतका गतिविधिका बारेमा यस बैंकमा रिपोर्टिङ गरी बैंकले उक्त विवरणलाई नियमित रूपमा प्रकाशन गर्न सुरु गरेको छ ।
- २.२६. बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई ऊर्जा क्षेत्रमा निश्चित प्रतिशत कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसअन्तर्गत वाणिज्य बैंकले २०८४ असार मसान्तसम्मा आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १० प्रतिशत ऊर्जा क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ऊर्जा क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गरेका बैंकले ऊर्जा ऋणपत्र जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, नवीकरणीय ऊर्जामा गरिएको कर्जा लगानीलाई विपन्न वर्ग कर्जामा गणना गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्य व्यवस्थाहरू

- २.२७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पुँजी सञ्चालन गर्नसक्ने उपकरणको दायरा विस्तार गरिएको छ । प्राथमिक पुँजीको पाँच प्रतिशतभन्दा बढी सञ्चित नोकसानी बाँकी

नभएका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको बढीमा शत प्रतिशतसम्मको डिबेज्चर/अन्य ऋण उपकरण जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले तोकिएका सर्तको अधीनमा रही अविमोच्य असञ्चित अग्राधिकार सेयर (Perpetual Non-Cumulative Preference Share) जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२.२८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ब्याजदर निर्धारण व्यवस्थित एवम् पारदर्शी बनाउन विभिन्न नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । यसअन्तर्गत विभिन्न प्रकारका निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदर निर्धारण, ब्याजदर अन्तर, ब्याजदरको पारदर्शिता लगायतका व्यवस्था रहेका छन् । ब्याजदरका सम्बन्धमा गरिएका प्रमुख व्यवस्थालाई बक्स २.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स २.६: ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू

- संस्थागत मुद्रती निक्षेप (बोलकबोलसमेत) मा प्रदान गरिने अधिकतम ब्याजदर सर्वसाधारणलाई मुद्रती निक्षेपमा प्रदान गरिने अधिकतम ब्याजदरभन्दा कम्तीमा एक प्रतिशत विन्दुले कम हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ब्याजदर प्रकाशन गर्दा ग्राहकमा कुनै किसिमको भ्रम सिर्जना नहुने गरी अनिवार्य रूपमा वार्षिक ब्याजदर प्रतिशत प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- निक्षेपमा प्रदान गर्ने ब्याजदर निर्धारण तथा प्रकाशन गर्दा सम्बन्धित वर्गका सबै संस्थाले अधिल्लो महिना प्रकाशन गरेको अधिकतम ब्याजदरको औसत तथा न्यूनतम ब्याजदरको औसतमा बढीमा १० प्रतिशतले मात्र परिवर्तन गरी ब्याजदर निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- कल निक्षेपबाहेकका ब्याज प्रदान गरिने सबै प्रकारका स्वदेशी मुद्राका निक्षेप खातामा दिइने अधिकतम र न्यूनतम ब्याजदर बीचको अन्तर पाँच प्रतिशत विन्दु भन्दा बढीले फरक पार्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीको बैंकिङ प्रणालीबाट प्राप्तहुने विप्रेषण रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको वा खोलिने विप्रेषण बचत खातामा न्यूनतम एक प्रतिशत विन्दु थप गरी ब्याजदर प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- मुद्रती निक्षेपको समयावधि समाप्त नहुँदै पूर्वनिर्धारित ब्याजदर कायम रहने गरी ग्राहकले चाहेको खत जहिलेपनि भिक्न पाउने गरी मुद्रती निक्षेप स्वीकार गर्न नपाइने व्यवस्था छ । साथै, छ महिना भन्दा कम समयावधिको संस्थागत मुद्रती निक्षेप स्वीकार गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

- कुनैपनि कर्जा आधारदरभन्दा कम ब्याजदरमा प्रवाह गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- २०८० असार महिनाबाट 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकको हकमा ब्याजदर अन्तर ४.० प्रतिशत र 'ख' र 'ग' वर्गका संस्थाको हकमा ४.६ प्रतिशतभन्दा बढी नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेप र कर्जाको ब्याजदर परिवर्तनसम्बन्धी जानकारी सम्बन्धित ग्राहकलाई एसएमएस/इमेलमार्फत तत्काल उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने सम्पूर्ण आवधिक प्रकृतिका कर्जाको परिवर्तनीय ब्याजदरको साथै स्थिर ब्याजदर समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- एकै प्रकृतिको निक्षेपमा दुई प्रतिशत विन्दुभन्दा फरक ब्याजदर कायम गर्न नपाउने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै कर्जा तथा सापटको ब्याजदर निर्धारण गर्दा एउटै प्रकृतिका कर्जा तथा सापटको ब्याजदर अन्तर दुई प्रतिशत विन्दुभन्दा बढीले फरक पार्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

- २.२९. **व्यक्तिगत बचत तथा मुद्दती निक्षेप सुरक्षणाको सीमा वृद्धि गरिएको छ ।** उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संस्थामा रहेको रु. तीन लाख रूपैयाँसम्मको व्यक्तिगत बचत तथा मुद्दती निक्षेपको रकम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषसँग सुरक्षण गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेकोमा उक्त सीमामा वृद्धि गरी रु.पाँच लाख कायम गरिएको छ ।
- २.३०. **बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट निश्चित सीमाभन्दा बढी कर्जा/सुविधा उपयोग गर्ने ऋणीले अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नम्बर लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।** एउटै व्यक्तिलाई रु.५० लाख वा सोभन्दा बढी कर्जा प्रवाह गर्दा अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नम्बर (PAN) लिनुपर्ने व्यवस्था रहेकोमा उक्त व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी रु.२५ लाख वा सोभन्दा बढी कर्जा प्रवाह गर्दा अनिवार्य रूपमा त्यस्तो नम्बर लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- २.३१. **राष्ट्रिय परिचयपत्र (National ID) समेतलाई केन्द्रीय ग्राहक पहिचान (Centralised KYC) प्रणालीमा आवद्ध हुने गरी केन्द्रीय ग्राहक पहिचान प्रणाली स्थापना गर्ने कार्य अघि बढेको छ ।** यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा अन्य भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाबीच ग्राहकको सूचना आदानप्रदान गर्ने कार्य सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

२. ३२. क्रेडिट स्कोरीड मापन गर्ने प्रणालीको सम्बन्धमा विद्यमान क्रेडिट स्कोरिङ प्रणालीको सुधारका लागी कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडसँग आवश्यक समन्वय गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासका आधारमा कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडले क्रेडिट स्कोरीड मापनका सम्बन्धमा हाल तर्जुमा गरेका व्यवस्थाको सुधारका लागि कार्यान्वयनको रूपरेखा तयार पारेको छ । यसबाट विद्यमान क्रेडिट स्कोरिङ मापन गर्ने विधि थप यथार्थपरक हुने अपेक्षा गरिएको छ ।
२. ३३. ग्राहकले इच्छाएमा आवधिक कर्जा स्थिर ब्याजदरमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । व्यक्तिगत आवधिक कर्जाको हकमा कर्जा अवधिभर ब्याजदर परिवर्तन नहुने गरी प्रवाहित कर्जामा ऋणीसँगको लिखित सहमतिमा पहिलो पटक सात वर्षमा र तत्पश्चात् प्रत्येक पाँच वर्षमा ब्याजदर पुनरावलोकन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने सम्पूर्ण आवधिक प्रकृतिका कर्जाको परिवर्तनीय ब्याजदर (Adjustable Interest Rate) को साथै स्थिर ब्याजदर (Fixed Interest Rate) समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
२. ३४. बैंकको तरलता जोखिम न्यूनीकरण गर्न साविकको कर्जा-स्रोत परिचालन अनुपात (CCD Ratio) खारेज गरी कर्जा निक्षेप अनुपात कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उक्त व्यवस्थाबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा निक्षेप अनुपात २०७९ असारदेखि लागु हुनेगरी ९० प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । बैंकको पुँजीलाई जोखिम बहन गर्ने साधनको रूपमा लिनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताबमोजिम कर्जा विस्तार गर्ने स्रोतको गणनाबाट अलग गरी कर्जा निक्षेप अनुपातको रूपमा गणना गर्न सुरु गरिएको हो ।
२. ३५. कर्जा वर्गीकरणको विद्यमान व्यवस्थालाई परिस्कृत बनाउँदै लगाएको छ । निष्कृय वर्गमा वर्गीकरण भएको कर्जाको स्तरोन्ततिका लागि उक्त कर्जाको भाखा नाघेको बक्यौता र कम भुक्तानी भई किस्ता वा ब्याज नियमित भएको अवस्थामा मात्र छ महिनासम्म सूक्ष्म निगरानी वर्गमा वर्गीकरण गरी उक्त अवधिपछि असल वर्गमा स्तरोन्तति हुने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, कुनै ऋणी संस्थाले एकभन्दा बढी शीर्षकमा कर्जा लिएकोमा कुनै एक कर्जा निष्कृय भएमा अन्य कर्जा सूक्ष्म निगरानीमा राख्नुपर्ने, समूहभित्रको कुनै ऋणीले लिएको कर्जा निष्कृय वर्गमा वर्गीकरण भएमा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने ऋणीलाई समेत निष्कृय वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने लगायतका कर्जा वर्गीकरणसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । फलस्वरूप, कर्जा वर्गीकरण अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप हुन गएको छ ।

लघुवित वित्तीय संस्थाको नियमन

२.३६. लघुवित वित्तीय संस्थाको समस्या र समाधानका लागि अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुभावहरू क्रमशः परिपत्र जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस सम्बन्धमा जारी गरिएका मुख्य निर्देशन/व्यवस्थालाई बक्स २.७ मा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै, यस्ता संस्थाले प्रदान गर्ने कर्जा, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, कर्मचारी प्रशासन, ग्राहक संरक्षणलगायतका विषय समेटिएको सञ्चालन मार्गदर्शन, २०८१ समेत जारी गरिएको छ ।

बक्स २.७: लघुवित वित्तीय संस्थाको समस्या समाधानको लागि गरिएको अध्ययन र सोको प्रतिवेदनका आधारमा कार्यान्वयनमा ल्याइएका प्रमुख व्यवस्थाहरू

- लघुवित वित्तीय संस्थाले प्रति सदस्य प्रवाह गर्नसक्ने अधिकतम कर्जाको सीमालाई रु.१५ लाखबाट रु. सात लाखमा सीमित गरिएको छ । विना धितो सामुहिक जमानीमा वा धितोको सुरक्षणमा लघुकर्जा प्रदान गर्दा अधिकतम रु. सात लाखको कर्जा सीमा ननाघ्ने गरी एउटा ऋणीलाई अधिकतम दुई वटा लघुवित वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिअन्तर्गत Solar Home Systems र/वा Bio-gas र/वा न्यून लागतमा घर निर्माण प्रयोजनको लागि प्रति परिवार बढीमा रु. तीन लाखसम्मको लघुकर्जा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- परिस्थितिजन्य कारणले समस्यामा परी कर्जालाई नियमित गर्न नसकेका ऋणीलाई कर्जा चुक्ता गर्न परेको कठिनाइलाई दृष्टिगत गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा विभिन्न तोकिएका विभिन्न सर्तको अधीनमा रही एक पटकको लागि कर्जाको पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित वित्तीय संस्थाले ऋणीको हितमा खर्च गर्ने गरी सम्बन्धित आर्थिक वर्षको खुद मुनाफाको आधारमा अलगै ग्राहक संरक्षण कोषमा जम्मा गरी राख्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- संस्थाले लघुवितको आधारभूत र सैद्धान्तिक विषय समेटी आफ्ना सबै सञ्चालकलाई अभिमुखीकरण/पुनर्ताजगी गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, लघुवित वित्तीय संस्थाले वार्षिक रूपमा संस्थागत सुशासन प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक जानकारीको लागि आफ्नो वेबसाइटमा राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- सबै शाखा कार्यालयको वर्षमा कम्तीमा एकपटक आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- सम्पूर्ण लघुवित्त वित्तीय संस्थाले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान अनुसार वित्तीय विवरण तयार गर्नुपर्ने तथा नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानले समावेश नगरेका क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रीय वित्तीय प्रतिवेदनमानलाई आधारको रूपमा लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- संस्थाको चुक्ता पुँजीको एक प्रतिशत वा सोभन्दा बढी सेयर धारण गर्ने सेयरधनी र निजको एकाघरका परिवारका सदस्य सो संस्थाको सञ्चालक तथा कार्यकारी प्रमुखको पदमा बाहेक अन्य कुनै पनि तहको कर्मचारीमा नियुक्त/पुर्नियुक्त हुन योग्य नहुने तथा चुक्ता पुँजीको पाँच प्रतिशत वा सोभन्दा बढी हुने गरी सेयर धारण गर्ने सेयरधनी र निजको एकाघर परिवारका सदस्य सो संस्थाको कार्यकारी प्रमुखको पदमा समेत नियुक्त/पुर्नियुक्त हुन योग्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- कर्मचारी छनोट, सरुवा, बढुवा, पदस्थापन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धमा Know Your Employee को उपयोगसम्बन्धी व्यवस्था गर्नुपर्ने, छनोट, सरुवा, बढुवा तथा पदस्थापन गर्दा तालिम लगायत सम्बन्धित सर्टिफिकेशन कोर्सलाई आधारको रूपमा लिनुपर्ने, व्यवस्थापकीय तहका कर्मचारीलाई स्पष्ट कार्यविवरण उपलब्ध गराउनुपर्ने र समय समयमा त्यसको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिई नतिर्ने ऋणीलाई नियतपूर्वक ऋण नतिर्ने ऋणी तथा परिस्थितिवशः ऋण नतिर्ने ऋणीमा वर्गांकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट जीतिसुकै परिमाणको कर्जा, सापट तथा सुविधा रकम लिई नियतपूर्वक ऋण नतिर्ने ऋणीलाई कालोसूचीमा राख्न सम्बन्धित संस्थाले कर्जा सूचना केन्द्रलाई सिफारिस गर्न बाधा नपुग्ने व्यवस्था गरिएको छ । कर्जा पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरेमा समेत सम्बन्धित संस्थाले ऋणीलाई कालोसूचीबाट हटाउन कर्जा सूचना केन्द्रलाई सिफारिस गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । रु. एक लाखसम्मको कर्जा अपलेखन गर्दा परिस्थितिवश ऋण तिर्न नसक्ने ऋणीलाई कालोसूचीमा राख्न अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले परिस्थितिवश ऋण नतिर्ने ऋणीलाई कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा समावेश गरेको भएतापनि केही समय प्रदान गरेमा ऋणीले

- छोटो अवधिमा ऋण चुक्ता गर्छ भने संस्थालाई लागेमा छ महिनाको लागि कालोसूचीबाट हटाउने व्यवस्था गर्नसक्ने मार्गदर्शनमा उल्लेख छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले २०८१ माघ १ गतेदेखि राष्ट्रिय परिचयपत्रको विद्युतीय अभिलेखमा रहेको विवरणको आधारमा खाता खोल्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने निर्देशन दिइएको छ ।
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ को परिच्छेद ६५. बमोजिम प्रकाशन गरिएको सूची तथा सो सम्बन्धी नियमावलीको नियम ६९ बमोजिम गृह मन्त्रालयले विभिन्न माध्यमबाट उपलब्ध गराएको व्यक्ति, समूह वा सङ्गठनको सूची वा सोसँग सम्बद्ध कुनै व्यक्ति, समूह वा सङ्गठनसँग आफ्नो कारोबार भए नभएको यकिन गरी कारोबार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, सुचीकृत व्यक्ति, समूह वा सङ्गठन वा सोसँग सम्बद्ध व्यक्तिको खाता वा अन्य कुनै रकम संस्थासँग रहेको भएमा तत्काल रोकका राखी यस बैंकमा जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
 - कर्जा प्रवाह गर्दा संस्थाले स्वीकृत कर्जामा १.३ प्रतिशतसम्म मात्र सेवा शुल्क लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । कर्जा प्रवाह गर्दा स्वीकृत कर्जा रकमबाट तोकिएको सेवा शुल्क बाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको रकम कट्टा गरी बचतको रूपमा राख्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ । बचत लिँदा बचतको ब्याजदर समेत ग्राहकलाई लिखित रूपमा जानकारी गराउनुपर्ने तथा ग्राहकको सहमति नलिई निजको खाताबाट कुनै रकम कट्टा गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
 - समूह एवम् केन्द्र बैठक सञ्चालन सम्बन्धमा बैठक सञ्चालन समय, बैठकमा सहभागी हुने व्यवस्था एवम् अनुशासन पालनासम्बन्धी आचार संहितासहितको विषय समावेश गरी बैठक सञ्चालन कार्यविधि बनाई लागु गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
 - लघुवित्त वित्तीय संस्थाले गुनासो सुन्ने अधिकारी तोक्नुपर्ने, हटलाईनमार्फत लिखित/मौखिक माध्यमबाट वा पोर्टलको व्यवस्था गरी गुनासो व्यवस्थापन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोको प्रतिवेदन यस बैंकमा पेस गर्नुपर्ने र आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
 - संस्थाले आफ्ना कार्यक्रममा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रम अनिवार्यरूपमा समावेश गर्नुपर्ने, आफूले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवा सुविधाका सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई सुसूचित गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- संस्थाले ग्राहकसँग वित्तीय कारोबार गर्ने क्रममा ग्राहकको व्यावसायिक सूचनाको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने तथा ग्राहकको सूचना तथा विवरणलगायत हिसाब किताब, खाता बही, श्रेस्ता र लेखाको विवरण प्रचलित कानूनबमोजिम अछितयारप्राप्त निकाय वा संस्थालाई बाहेक अन्य असम्बन्धित एवम् अनधिकृत व्यक्तिलाई दिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थामा ग्राहकले खातामा जम्मा भएको रकमसम्बन्धी जानकारी System Printed भौचर वा Mobile Banking/SMS Banking मार्फत जानकारी दिने र/वा पासबुकमा यथाशीघ्र अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले ग्राहकसँग लिने ब्याजदर अधिकतम १५ प्रतिशत कायम गरिएको छ भने २०८२ जेठदेखि लागु हुनेगरी आधारदरमा आधारित ब्याजदर लागु हुने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।
- निक्षेप दायित्व तथा कर्जा सापट सहितको वार्षिक कार्ययोजना सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराई हरेक आर्थिक वर्षको साउन मसान्तभित्र लघुवित्त वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागसमक्ष अनिवार्य रूपमा पेस गर्नुपर्ने तथा उक्त कार्ययोजना कार्यान्वयनको अनुगमनका सम्बन्धमा संस्थाको सञ्चालक समितिले त्रैमासिक समीक्षा गरी त्रयमास समाप्त भएको ३५ दिनभित्र यस बैंकको लघुवित्त वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२.३७. बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई सामाजिक बैंकिङ अवधारणाअनुरूप दुर्गम तथा पिछडिएको क्षेत्रमा वित्तीय सेवा प्रवाह गर्न प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ । यस अन्तर्गत संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा रकम जम्मा गर्न लगाउने, आधार दर गणना गरी प्रकाशन गर्न लगाउने लगायतका नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

२.३८. वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नका लागि लिइएका विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाका कारण विषम आर्थिक परिस्थितिमा पनि वित्तीय स्थायित्व कायम भएको छ । पछिल्लो समयमा निर्माण, औद्योगिक उत्पादन तथा व्यापार क्षेत्रको आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार सुस्त रहेका कारण आर्थिक वृद्धिदर केही प्रभावित भएकोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाफा तथा सम्पत्तिको गुणस्तर समेत प्रभावित भएका छन् । तथापि, बैंकिङ क्षेत्रको पुँजी पर्याप्तता अनुपात नियामकीय न्यूनतम स्तरभन्दा बढी रहेको छ भने खराब कर्जा अनुपात ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ । वित्तीय स्थायित्वका सूचकहरूको विवरण तालिका २.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.३: वितीय स्थायित्वसम्बन्धी सूचकहरू

वर्ष/ महिना	पुँजी पर्याप्तता अनुपात	निष्कृप कर्जा अनुपात	इक्विटी प्रतिफल दर (वार्षिक)	सम्पति प्रतिफल दर (वार्षिक)
२०७७ असार	१४.१६	१.८९	१२.०५	१.१९
२०७८ असार	१४.१९	१.४८	१२.७६	१.१७
२०७९ असार	१३.५८	१.३१	१३.४८	१.२३
२०८० असार	१३.४२	३.०२	११.२७	१.०६
२०८१ असार	१२.९२	३.८६	९.६७	०.८७
२०८१ पुस	१२.३७	४.९२	-	-

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

३

सुपरिवेक्षण कार्यको आधुनिकीकरण

३.१. वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासको अवलम्बन गर्दै इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको निरीक्षण/सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ । यस्ता संस्थाको निरीक्षण/सुपरिवेक्षण कार्यलाई बढी प्रभावकारी बनाउन आवश्यक मार्गदर्शन, फ्रेमवर्क, कार्याविधि तथा म्यानुअलको तर्जुमा गरिएको छ भने वित्तीय क्षेत्रको निगरानीलाई सुदृढ बनाउनका लागि तथ्याङ्क अनुगमन प्रणालीलाई सबल बनाउँदै लागिएको छ । पछिल्लो समयमा बैंकले विप्रेषण कम्पनीलगायतका गैर-बैंक वित्तीय संस्था, भुक्तानी प्रणालीमा आबद्ध अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाको समेत निरीक्षण/सुपरिवेक्षण/निगरानी गर्न सुरु गरेको छ । साथै, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी सुपरिवेक्षण र वित्तीय बजार आचरणसम्बन्धी सुपरिवेक्षणको समेत सुरुवात गरिएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण

३.२. बैंकबाट गरिने सुपरिवेक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन 'Handbook for Risk Based Supervision Onsite Inspection, 2020' तयार गरिएको छ । यसबाट बैंकले लागु गरेको जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन र बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विद्यमान जोखिमलाई पहिचान गर्न तथा सोको प्रभावकारी निराकरण गर्नका लागि मार्गदर्शन प्राप्त हुने गरेको छ । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत सुशासनलाई प्रभावकारी बनाउन हाल कार्यान्वयनमा रहेको Risk Based

Supervision Manual को अद्गाको रूपमा रहने गरी 'Corporate Governance Monitoring and Evaluation Framework, 2081' तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ ।

३.३. **Individual Bank Supervisor (IBS) मार्गदर्शन तयार गरी लागु गरिएको छ ।** वित्तीय प्रणालीमा विद्यमान जोखिमलाई निरुन्तर एवम् प्रभावकारी रूपमा निगरानी गर्न र सुपरिवेक्षकीय ढाँचालाई थप सुदृढ गर्नका लागि 'नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७४ (प्रथम संशोधन, २०७९)' मा रहेको व्यवस्थाबमोजिम IBS सम्बन्धी मार्गदर्शन (Individual Bank Supervisor Guidelines, 2023) जारी गरिएको हो । सोअनुरूप हाल प्रत्येक बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि अधिकृतस्तरको एक जना कर्मचारीलाई Individual Bank Supervisor को जिम्मेवारी तोक्ने गरिएको छ । उक्त मार्गदर्शनको कार्यान्वयन अवस्थालाई बक्स ३.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ३.१: Individual Bank Supervisor Guidelines को कार्यान्वयन

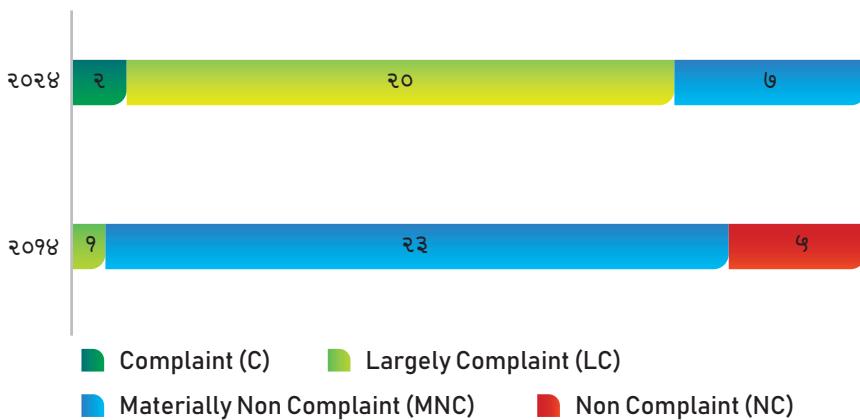
अवस्था

- इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको IBS तोकी उक्त बैंकको Reporting Officer को जानकारी माग गर्ने गरिएको छ ।
- तोकिएको IBS ले सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नियमित रूपमा यथार्थ सुपरिवेक्षकीय रिपोर्टिङ गरे नगरेको सम्बन्धमा नियमित अध्ययन गर्ने र Supervisory Information System मा आवधिक रूपमा सूचना अद्यावधिक गर्न लगाउने कार्य भेरहेको छ ।
- इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वेबसाइट, बैंकसँग सम्बन्धित समाचार, बैंकले प्रदान गर्ने सेवा सुविधा र सो को नियामकीय अनुपालना तथा सुपरिवेक्षकीय रिपोर्टिङ लगायतका विषयमा त्रैमासिक प्रतिवेदन तयार गरी विभागमा प्रस्तुतीकरण गर्ने अभ्यास सुरु गरिएको छ ।
- बैंकको वित्तीय, व्यवस्थापकीय, सुशासनलगायतका पक्षमा IBS ले आवश्यक जानकारी सङ्कलन गर्ने कार्य गरिरहेको छ । साथै, बैंकसम्बन्धी आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्न एकद्वारा सूचना आदानप्रदान केन्द्रको रूपमा कार्य गरिरहेको छ ।
- यस बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग गर्ने काम कारवाही, अनुपालना आदिका वारेमा IBS लाई जानकारी गराउने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको छ ।

- बैंकले सुपरिवेक्षकीय अनुपालनाको यथार्थ अवस्थाका लागि गरिने आन्तरिक तथा बाह्य निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षकीय प्रतिवेदनको मुख्य कैफियत तथा अनुपालनाको अवस्था, दक्षता तथा कमजोरी, आदिका बारेमा IBS जानकार रहने गरेको छ ।
- IBS लाई सम्बन्धित बैंकको स्थलगत निरीक्षणमा यथासम्भव रूपमा खटाउने व्यवस्था गरिएको छ ।

- ३.४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आपनै वा अर्थतन्त्रका बहुत आर्थिक चरमा आउने अप्रत्याशित परिवर्तनले बैंकको वित्तीय स्वास्थ्यमा पार्नसक्ने प्रभाव अनुमान गर्ने उद्देश्यले जारी गरिएको 'Stress Testing Guidelines, 2023' अनुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाको दबाब परीक्षण गर्न सुरु गरिएको छ । साथै, समग्र आर्थिक उतारचढावले वित्तीय क्षेत्रको स्वास्थ्यमा पार्नसक्ने असर पूर्वानुमान गर्न केन्द्रीय बैंकले उपयोग गर्ने उपकरणका रूपमा Macro Stress Testing Framework तर्जुमा गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।
- ३.५. **BASEL Core Principles** का सम्बन्धमा स्वमूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । उक्त स्वमूल्याङ्कनमा नियमन तथा सुपरिवेक्षण पद्धतिसम्बन्धी बासेलका सिद्धान्तको अनुपालनामा उल्लेख्य सुधार आएको देखिएको छ । स्वमूल्याङ्कन प्रतिवेदनका अनुसार बासेलका २९ सिद्धान्तमध्ये २ वटा Compliant (C), २० वटा Largely Compliant (LC) र ७ वटा Materially Non-compliant (MNC) देखिएका छन् । सन् २०१४ मा गरिएको स्वमूल्याङ्कनमा १ सिद्धान्त Largely Compliant (LC) र २३ वटा Materially Non-compliant (MNC) र ५ वटा सिद्धान्त Non-compliant देखिएको थियो ।

चार्ट ३.१: बासेल सिद्धान्तको अनुपालनासम्बन्धी स्वमूल्याङ्कन

- ३.६. ठूला ऋणीको कर्जा उपयोग स्थिति विश्लेषणका लागि Large Exposure Framework तयार भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ठूलो कर्जा उपयोग गर्ने ऋणीको पहिचान तथा कर्जा उपयोगको अनुगमन प्रभावकारी बनाउन तथा कर्जा अधिकेन्द्रित जोखिम न्यूनीकरण गर्नमा मद्दत पुगेको छ ।
- ३.७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आन्तरिक पुँजी पर्याप्ततासम्बन्धी मूल्याङ्कन (ICAAP) लाई थप परिस्कृत बनाउन आवश्यक निर्देशन दिइएको छ । बैंकले पेस गरेको ICAAP Report को आधारमा Supervisory Review and Evaluation Process (SREP) गरिएको छ । Internal Credit Risk Grading सम्बन्धी मार्गदर्शन तयार गरिएको छ । Credit Information Company Limited (CICL), Credit Ratings, Secured Transaction Registry बाट प्राप्त परिणामलाई सुपरिवेक्षणमा उपयोग गर्ने सम्बन्धमा प्रारम्भिक अध्ययन सम्पन्न भएको छ ।
- ३.८. इजाजतपत्रप्राप्त १० ठूला वाणिज्य बैंकको स्वतन्त्र अन्तर्राष्ट्रिय तेस्रो पक्ष लेखापरीक्षक बाट Loan Portfolio Review गर्ने प्रक्रिया सुरु भएको छ । यसका लागि परामर्शदाता नियुक्त गर्ने Expression of Interest (EOI) आह्वान भई सूचीकृत परामर्शदाताको लागि Request for Proposal जारी गरिएको छ ।
- ३.९. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको गैर स्थलगत अनुगमन कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन साविकको नीतिगत व्यवस्थालाई परिष्कृत गरी 'Offsite Supervision Manual, 2022' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उक्त म्यानुअलबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको रेटिङ प्रणालीलाई परिष्कृत गरिएको छ । साथै, उक्त म्यानुअलमा भएको व्यवस्थाबमोजिम बैंकको वित्तीय परिसूचक तथा CAELS Rating को आधारमा पूर्व चेतावनी प्रणाली (Early Warning System) लाई समेत कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- ३.१०. वित्तीय उपभोक्ता संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण सम्बन्धी कार्यको सुरुवात भएको छ । यसका लागि 'वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण कार्याविधि, २०८१' स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ । प्रथम चरणमा नमुना सुपरिवेक्षणका रूपमा ४ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।
- ३.११. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सूचना प्रविधि तथा साइबर जोखिमसम्बन्धी सुपरिवेक्षण कार्य सुरु गरिएको छ । Information Technology and Cyber Risk Supervision Manual तयार गरी आर्थिक वर्ष २०८१/८२ बाट यस्तो सुपरिवेक्षण सुरुवात गरिएको छ ।

सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली

- ३.१२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट नियमित रूपमा लिईदै आएको तथ्याङ्कको सङ्कलन, अनुगमन, विश्लेषण एवम् विवरण प्रकाशनमा रहेका विद्यमान समस्यालाई सम्बोधन गर्न र बैंकको स्थलगत निरीक्षण प्रक्रियालाई आधुनिकीकरण गरी सुपरिवेक्षकीय क्षमता अभिवृद्धि गर्न सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली (**Supervisory Information System-SIS**) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस प्रणालीमार्फत प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागले वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र पूर्वाधार विकास बैंकको अनुपालना अनुगमन गर्ने कार्य सुरु भएको छ । वाणिज्य बैंकको स्थलगत निरीक्षणको कार्यमा सो प्रणालीमा रहेको Onsite Inspection Module लागु गरी समानान्तर रूपमा निरीक्षण प्रतिवेदन उक्त प्रणालीमार्फत नै तयारी गर्ने, बैंकलाई प्रतिवेदन पठाउने, प्रत्युत्तर प्राप्त गर्ने कार्यको सुरुवात भएको छ । यस प्रणालीमार्फत प्राप्त तथ्याङ्कको गुणस्तर तथा पर्याप्तता सुनिश्चित गर्न बैंक सुपरिवेक्षण विभागमा ‘मूल्याङ्कन तथा अनुगमन इकाई’ स्थापना गरिएको छ ।
- ३.१३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट गरिने तथ्याङ्कको सङ्कलन, प्रशोधन तथा रिपोर्टिङ्को कार्यलाई सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणालीले सहज, सुरक्षित तथा प्रभावकारी बनाउनमा मद्दत गरेको छ । यो प्रणालीको कार्यान्वयनसँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट सहज तथा नियमित रूपमा तथ्याङ्क प्राप्त गर्न, तथ्याङ्कलाई दीर्घकालसम्म सुरक्षित राख्न, विभिन्न विभागले प्रकाशन गर्ने तथ्याङ्कबीच एकरूपता कायम गरी यस बैंकका प्रकाशनको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न एवम् अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा बैंकको सुपरिवेक्षकीय प्रणालीको साख उच्च राख्न समेत मद्दत पुगेको छ । सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणालीसम्बन्धी विवरण एवम् कार्यान्वयन अवस्था बक्स ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ३.२: SIS को कार्यान्वयन अवस्था

- नेपाल सरकारले तत्कालिन बेलायती विकास सहयोग नियोग (Department for International Development, DFID) सँग नेपालमा लगानी तथा पूर्वाधार अभिवृद्धि (Accelerating Investment and Infrastructure in Nepal) कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा अप्रिल ६, २०१५ मा सहमति पत्र (Memorandum of Understanding, MoU) मा हस्ताक्षर गरेकोमा उक्त सम्झौताअन्तर्गत रहने गरी DFID ले नेपालको वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व आयोजना (Financial Sector Stability Programme, FSSP) शीर्षक कार्यक्रम सञ्चालनको लागि (PricewaterhouseCoopers Private Ltd, PwC) लाई परामर्शदाताको रूपमा चयन गरेको थियो ।

- SIS प्रणालीमा बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थालगायत भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक, भुक्तानी सेवा प्रदायकले नियमित रूपमा यस बैंकका सम्बन्धित विभागको आवश्यकताबमोजिम वित्तीय तथा गैर वित्तीय विवरण पठाउन Offsite Module को विकास गरिएको छ ।
- त्यसैगरी, यस बैंकका सबै सुपरिवेक्षण विभागले नियमित रूपमा गर्ने विभिन्न किसिमका स्थलगत निरीक्षणको योजनादेखि निरीक्षणको ऋममा दिइएका निर्देशनको पालना भए नभएको अनुगमनसमेत गर्न सकिने गरी Onsite Module विकास गरिएको छ ।
- तथ्याङ्कको आधारमा विभिन्न किसिमका रिपोर्ट व्यवस्थापन गर्नका लागि Output Module को विकास गरिएको छ ।
- यो प्रणालीलाई मिति २०२१ मार्च १ देखि कार्यान्वयन (Go-live) गरी २०२३ मार्च १६ मा बैंकलाई हस्तान्तरण भएको छ ।

कार्यान्वयन अवस्था

- अफसाइट मोड्युलअन्तर्गत इजाजतपत्रप्राप्त वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्तीय संस्था, पूर्वाधार विकास बैंक तथा भुक्तानी प्रणाली विभागबाट अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाले आ-आफ्नो विवरण Entity Profile मा अद्यावधिक गर्दै आइरहेका छन् । दैनिक तरलता विवरण र अन्तर बैंक कारोबार विवरण यसै पोर्टलमार्फत मात्र प्राप्त गर्ने, अनुगमन गर्ने र प्रकाशन गर्ने गरिएको छ ।
- इजाजतपत्रप्राप्त वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्तीय संस्था, पूर्वाधार विकास बैंकले मिति २०७८/०३/०१ बाट सुपरिवेक्षण विभागसँग सम्बन्धित रिटर्नहरू यस पोर्टलमार्फत समानान्तर रूपले पेस गर्दै आएका छन् ।
- अनसाइट मोड्युलअन्तर्गत बैंक सुपरिवेक्षण विभागबाट नियमित रूपमा गरिने सबै किसिमका स्थलगत निरीक्षणको प्रक्रियागत व्यवस्था सम्पन्न गर्नसक्ने र दिइएका निर्देशनको कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन गर्नका लागि Enforcement Tracker को व्यवस्था गरी २०२४ जनवरीदेखि समानान्तर रूपमा यस पोर्टलको प्रयोग हुँदै आइरहेको छ ।
- आउटपुट मोड्युलअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त वित्तीय एवम् अन्य विवरणको आधारमा बैंकका विभिन्न विभागलाई आवश्यक पर्ने नियमनकारी व्यवस्था पालना भए नभएको यकिन गर्न तथा विविध तथ्याङ्क प्रकाशन गर्न आवश्यक प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई पनि यस

मोड्युलको पहुँच प्रदान गरेर विभिन्न रिर्नमा अद्यावधिक गरेका आफ्नो तथ्याङ्क जाँच गर्ने तथा बैंकिङ क्षेत्रको समग्र तथ्याङ्क हर्ने मिल्ने पहुँच दिइएको छ ।

सम्पति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी सुपरिवेक्षण

- ३.१४. सम्पति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी सुपरिवेक्षकीय प्रभावकारिता अभिवृद्धिको लागि छुटै महाशाखा स्थापना गरिएको छ । बैंक सुपरिवेक्षण विभागमा रहेको ‘सम्पति शुद्धीकरण अनुगमन इकाइ’ मार्फत यससम्बन्धी सुपरिवेक्षण हुँदै आएकोमा उक्त कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन अलगै ‘सम्पति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखा’ स्थापना भएको छ । महाशाखाको कार्यक्षेत्रअन्तर्गत यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त ‘क’, ‘ख’, ‘ग’, र ‘घ’ वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा पूर्वाधार विकास बैंक र हाईड्रोइलेक्ट्रीसिटि इन्हेष्टमेन्ट एण्ड डेभलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड, विप्रेषण कारोबार गर्ने संस्था, विदेशी विनिमय कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त संस्था, भुक्तानी सेवा प्रदायक र भुक्तानी सेवा सञ्चालकहरू, हायर पर्चेज गर्ने संस्था, राष्ट्रिय सहकारी बैंक लिमिटेड, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त अन्य निकायहरू तथा प्रचलित कानुनबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले सुपरिवेक्षण गर्ने भनी तोकिएका संस्था रहेका छन् ।
- ३.१५. महाशाखाले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने संस्थाको स्थलगत निरीक्षण, गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण तथा विशेष निरीक्षण गर्दै आएको छ । सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणालीमार्फत प्राप्त विभिन्न तथ्याङ्कका आधारमा महाशाखाले निरन्तर रूपमा गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २ वटा र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा २० वटा विशेष निरीक्षण सम्पन्न गरेको छ । विगत पाँच वर्षमा तत्कालीन सम्पति शुद्धीकरण अनुगमन इकाई र हालको महाशाखाले गरेको स्थलगत निरीक्षणको विवरण तालिका ३.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

**तालिका ३.१: सर्वप्रथि शुद्धीकरण/आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण
सर्वबन्धमा गरिएको सुपरिवेक्षणको विवरण**

आर्थिक वर्ष	क वर्ग	ख वर्ग	ग वर्ग	घ वर्ग	पूर्वाधार विकास बैंक	क.सं. कोष / ना.ल.कोष / सामाजिक सुरक्षा कोष	भुक्तानी सेवा प्रदायक/ भुक्तानी सेवा सञ्चालक
२०७७/७८	१६	-	-	-	-	-	-
२०७८/७९	२२	-	-	-	१	-	-
२०७९/८०	७	६	२			३	
२०८०/८१	७	८	१२	-	-	-	२
२०८१/८२*	७	३	३	१		१	

* पुस मसान्त

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- ३.१६. महाखाशाले गरेको सुपरिवेक्षणका आधारमा विभिन्न संस्थालाई आवश्यक कारबाही गरिएको छ। हालसम्म 'क' वर्गका १३ संस्था, 'ख' वर्गका पाँच संस्था, 'ग' वर्गका तीन संस्था, 'घ' वर्गका एक तथा एक भुक्तानी प्रदायक संस्था गरी २३ संस्थालाई निरीक्षण प्रतिवेदनबाट प्राप्त कैफियतका आधारमा आवश्यक कारबाही गरिएको छ।
- ३.१७. **Targeted Financial Sanction (TFS)** का आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण गर्न सुरु गरिएको छ। २०८१ सालमा सबै वाणिज्य बैंकको TFS-लक्षित निरीक्षण (विषयगत अध्ययन) सम्पन्न भएको छ।

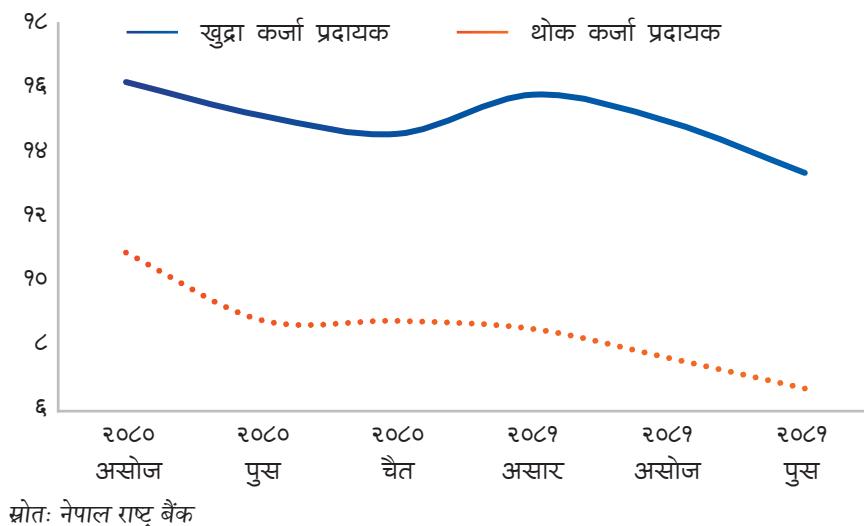
लघुवित वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण

- ३.१८. लघुवित संस्थाको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यलाई जोखिममा आधारित बनाइएको छ। उक्त कार्यका लागि Onsite Supervision Manual तयार गरी सुपरिवेक्षण कार्यको तयारी, जोखिमको वर्गीकरण, मापन, निरीक्षण, प्रतिवेदनको ढाँचा लगायतका विषयमा थप स्पष्टता प्रदान गरिएको छ। त्यस्तै, Offsite Supervision Manual मा पुँजी, सम्पत्तिको गुणस्तर, आमदानी, तरलता लगायतका विषयमा थप विश्लेषण गर्ने पद्धति विकास गरिएको छ।
- ३.१९. लघुवित वित्तीय संस्थाको निरीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न उपाय अवलम्बन गरिएको छ। स्थलगत निरीक्षणका क्रममा लघुवित वित्तीय संस्थाका ऋणीले अन्य लघुवित वित्तीय संस्थाका साथसाथै अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट समेत कर्जा

उपभोग गरेको कारण कर्जा भुक्तानीमा समस्या आएको देखिएकोले सोको परीक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि कर्जा सूचना केन्द्रको कर्जा सूचनासम्बन्धी पोर्टलबाट आवश्यक सूचना लिई सोको आधारमा समेत कर्जाको अनुगमन गर्ने अभ्यास सुरु गरिएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाले तोकिएका नियामकीय प्रावधान पालना गरे/नगरेको सम्बन्धमा मासिकरूपमा अनुपालना हेर्ने गरिएको छ। स्थलगत निरीक्षण गरिने संस्थाको सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित विषयको निरीक्षणका लागि बैंकको सूचना प्रविधि विभागको समन्वयमा आवश्यक जनराईट समेत खटाउने गरिएको छ। निरीक्षणका क्रममा देखिएका कैफियतका सम्बन्धमा संस्थाको सञ्चालक तथा उच्च व्यवस्थापनसँग समेत अनिवार्यरूपमा छलफल गर्नुपर्ने अभ्यास सुरु गरिएको छ।

- ३.२०. लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आधार दर (Base Rate) गणना गर्न लगाई ब्याजदर निर्धारणलाई थप व्यवस्थित बनाइएको छ। यसअन्तर्गत २०७९ माघदेखि लघुवित्त वित्तीय संस्थाको आधार दर मासिक रूपमा आफ्नो वेबसाइटमा प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाको औसत आधार दरसम्बन्धी विवरण चार्ट ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

चार्ट ३.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको औसत आधार दर

- ३.२१. लघुवित्त वित्तीय संस्थाका क्रृपीसँग सम्बन्धित गुनासो सुनुवाइका लागि लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा छुट्टै डेस्क स्थापना गरिएको छ। यसबाट लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएका समस्यालाई समयमा नै निराकरण गर्न मद्दत पुगेको छ। उक्त डेस्कमा प्राप्त गुनासोसम्बन्धी विवरण तालिका ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३.२: लघुवित संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा प्राप्त गुनासोको विवरण

विवरण	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२*
प्राप्त गुनासो	३०	१५०	९०
समाधान भएको	२३	१३२	६५
प्रक्रियामा रहेको	७	१८	२५

*पुस मसान्त

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

गैर-बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण

- ३.२२. गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग सञ्चालनमा आएको छ। विदेशी विनियमय कारोबार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त संस्था, हायरपर्चेज कारोबार गर्ने कम्पनी, हाईड्रोइलेक्ट्रीसिटी ईन्भेष्टमेण्ट एण्ड डेभलपमेण्ट कम्पनी लि. र राष्ट्रिय सहकारी बैंक लि. को निरीक्षण, सुपरिवेक्षण, अनुगमनलगायतका सुपरिवेक्षकीय कार्य सम्पादन गर्ने उद्देश्यले २०७८ फागुन १ गतेदेखि उक्त विभाग सञ्चालनमा ल्याइएको हो। उपरोक्त संस्थाको निरीक्षण, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने 'नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७९' र 'नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०७९' लागु गरिएको थियो। हाल उक्त विनियमावलीलाई 'नेपाल राष्ट्र बैंक गैर-बैंक वित्तीय संस्था निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०८१' ले प्रतिस्थापन गरिएको छ भने 'नेपाल राष्ट्र बैंक गैर-बैंक वित्तीय संस्था निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०८१' स्वीकृत भएको छ।
- ३.२३. गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागले आफ्नो कार्यक्षेत्रअन्तर्गतका संस्थाको सुपरिवेक्षण गरी आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि वार्षिक सुपरिवेक्षण प्रतिवेदन प्रकाशन गर्न सुरु गरेको छ। यस विभागको कार्यक्षेत्रअन्तर्गत पर्ने संस्था र सुपरिवेक्षण सम्पन्न भएका संस्थाको विवरण तालिका ३.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३.३: गैर-बैंक वित्तीय संस्थाको कुल सङ्ख्या तथा सुपरिवेक्षण सर्वपन्न भएको संस्थाको सङ्ख्या

संस्था	संस्थाको कुल सङ्ख्या	२०७८/७९ ^१	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२ ^२
विप्रेषण कम्पनी	२९	९	३०	२४	६
बैंक तथा वित्तीय संस्था	३४	०	३	८	५
मनिचेज्जर	३२३	१४	४७	५०	२७

विदेशी मुद्रा स्वीकार						
गर्ने संस्था (होटल, ट्राभल एजेन्सी, ट्रैकिङ एजेन्सी, एयरलाइन्स, कार्गो, अन्य)	२,५१०	२	६७	६६	३६	
हायर पर्चेज कम्पनी	१०	३	६	८	४	
हाइड्रोइलेक्ट्रीसिटी						
इन्डेष्ट्रियल एण्ड	१	०	१	१	१	
डेभलपमेन्ट कम्पनी लि.						
राष्ट्रिय सहकारी बैंक लि. ^३	१	०	१	१	०	
कुल	२,९०८	२८	१५५	१५८	७९	

^१२०७८ फागुन १ देरिख

^२२०८१ पुस मसान्तसम्म

^३राष्ट्रिय सहकारी बैंक लि.को पछिल्लो निरीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा उक्त सहकारी बैंकलाई सुधारात्मक कदम चाल्ने र केही निश्चित कारोबारमा प्रतिबन्ध लगाउने सम्बन्धी कार्य अघि बढेको ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

३. २४. **विदेशी विनियमको कारोबार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले प्रयोग गर्ने FXOL System को Upgradation कार्य सम्पन्न भएको छ ।** यसअन्तर्गत उक्त प्रणालीमा Inspection Module र Analysis Tools थपिएको छ, रिपोर्टिङ ढाँचामा आवश्यक परिमार्जन गरिएको छ र Access Authorization लागु गरिएको छ । विदेशी विनियम कारोबार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको सेवा प्रदान गर्ने स्थान (Location Mapping) सम्बन्धी कार्य सुरु गरिएको छ । यस्तो व्यवस्थाअन्तर्गत २०८१ पुस मसान्तसम्म १२०० संस्थाको Mapping भइसकेको छ ।

३. २५. नेपाल सरकारबाट अनुरोध भएबमोजिम सहकारी संस्थाको निरीक्षणको लागि बैंकको तरफबाट प्राविधिक सहयोग गर्ने विज्ञको रूपमा कर्मचारी पठाउने गरिएको छ । हालसम्म गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागबाट दुई जना अधिकृतलाई नेपाल सरकार, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयमा खटाई सहकारी संस्थाको निरीक्षण गर्ने कार्यमा आवश्यक सहयोग गरिएको छ ।

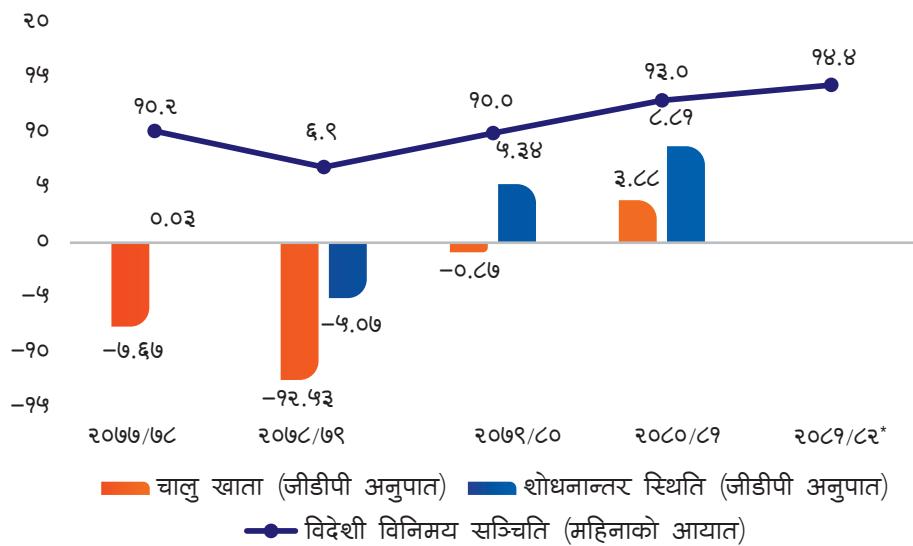
8

बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापन

बाह्य क्षेत्र स्थायित्व

- ४.१. बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्ने कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकको एक प्रमुख उद्देश्य रहेंदै आएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८' ले बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्ने जिम्मेवारी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई प्रदान गरेको छ । सोहीबमोजिम बैंकले यस्तो स्थायित्व कायम गर्न विभिन्न प्रयास गर्दै आएको छ । मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा निर्धारणको एउटा प्रमुख आधारको रूपमा बाह्य क्षेत्रको अवस्थालाई लिने गरिएको छ । यसका साथै बैंकले बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्नका लागि आवश्यक नीति, नियम तथा निर्देशनहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ ।
- ४.२. कोभिड-१९ पछाडिको दुई वर्ष बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न हिसाबले चुनौतीपूर्ण रह्यो । कोभिड महामारी लगतै रुस र युक्रेनबीच उत्पन्न तनावका कारण अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नै मूल्यवृद्धि उच्च भई नेपालमा आयात लागत बढन जाँदा बाह्य क्षेत्रमा दबाब सिर्जना हुन गयो । कोभिडको असर न्यूनीकरण गर्न मौद्रिक नीति केही सहज पारिएका कारण पनि माग वृद्धि हुन गयो । यसबाट आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा ०.९ प्रतिशत रहेको चालु खाता घाटा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ७.६७ प्रतिशत हुँदै आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा १२.५३ प्रतिशत हुन पुग्यो । उक्त अवधिमा शोधनान्तर स्थिति कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा ७.३ प्रतिशत बचतबाट ५.०७ प्रतिशत घाटासम्म पुगेको थियो भने विदेशी विनिमय सञ्चिति ६.९ महिनाको आयात मात्र धान्नसक्ने अवस्थामा पुगेको थियो । बाह्य क्षेत्रको अवस्थालाई चार्ट ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट ४.१: बाह्य क्षेत्रको स्थिति

*माघ मसान्त।

नोट: विदेशी विनिमय सञ्चिति (असार मसान्त)। स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

४.३. विदेशी विनिमय सञ्चिति मौद्रिक नीतिले राखेको लक्ष्यभन्दा कम भएको तथा बाह्य क्षेत्रमा उत्पन्न दबाब कायमै रहेको अवस्थामा बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि बैंकले विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गरेको थियो। यसअन्तर्गत मौद्रिक नीतिको कसिलो कार्यादिशा अवलम्बन गर्ने, वस्तुको आयातका लागि प्रतीतपत्र खोल्दा नगद मार्जिन राख्ने लगायतका व्यवस्थाहरू रहेका थिए। उक्त व्यवस्थाहरूलाई बक्स ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

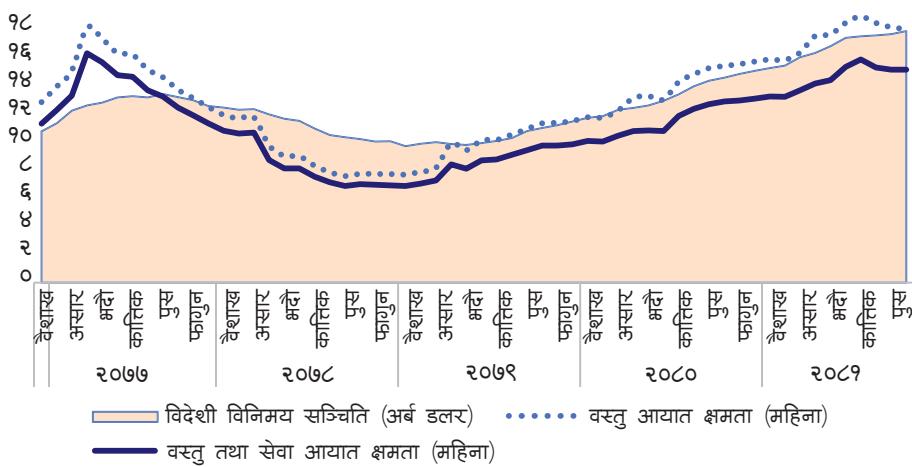
बक्स ४.१: बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि गरिएका व्यवस्थाहरू

- मौद्रिक नीतिको कार्यादिशालाई कसिलो बनाउँदै बैंकदर र नीतिगत दरमा दुईपटक गरी कुल ३५० आधार विन्दुले वृद्धि गरिएको थियो। कर्जालाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गराउनेतर्फ मौद्रिक नीतिको प्राथमिकता रहेको थियो।
- विभिन्न ४७ प्रमुख शीर्षक अन्तर्गतका हार्मोनिक कोड भएका वस्तुको आयातको लागि प्रतीतपत्र खोल्दा ५० प्रतिशतदेखि १०० प्रतिशतसम्म नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो।
- पासपोर्ट सुविधाबापतको सटही तथा ड्राफ्ट/टी.टी. बाट हुने आयातका लागि प्रदान गर्ने सटहीको सीमामा कटौती गरिएको थियो।

- वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीको विप्रेषण रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेमा न्यूनतम १ प्रतिशत विन्दु थप ब्याज पाउने व्यवस्था कार्यान्वयन गरिएको थियो ।

४.४. उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन तथा विश्वस्तरमा आपूर्ति पक्षमा उत्पन्न दबाव कम हुँदै गएबाट नेपालको समग्र बाह्य क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ऐतिहासिक रूपमा उच्च रहेको चालु खाता घाटा सुधार भएर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा ३.८८ प्रतिशत बराबरले बचतमा पुगेको छ भने शोधनान्तर बचत अनुपात ८.८१ प्रतिशत पुगेको छ । विदेशी विनिमय सञ्चितिमा समेत लगातार रूपमा सुधार आउँदै गएर २०८१ माघ मसान्तमा करिव १४.४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धानका लागि पर्याप्त सञ्चिति रहेको छ । बाह्य क्षेत्र सुदृढ हुँदै जाँदा आयात व्यवस्थापनका सम्बन्धमा अवलम्बन गरिएका व्यवस्थाहरू खारेज गरिएको/सहज बनाइएको छ । विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्थालाई चार्ट ४.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट ४.२: विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्था

अमेरिकी डलर २,५००।- वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्म सटही सुविधा दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी, मनिचेज्जरले नेपाली नागरिकसँग अमेरिकी डलर ५००० वा सो बराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रा (भन्सार घोषणाको प्रमाणित कागजात भए त्यस्तो कागजातमा उल्लिखित सम्पूर्ण रकम) को खरिद कारोबार गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- ४.६. **सूचना प्रविधि लगायत सेवा निर्यात गर्ने उद्योग / व्यवसायलाई विदेशमा सम्पर्क कार्यालय खोल्ने प्रयोजनका प्रदान गरिने व्यवस्थालाई सहज बनाइएको छ ।** उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत त्यस्ता व्यवसायले आफूले आर्जन गरेको विदेशी मुद्राको १० प्रतिशतसम्मको सीमामा रही तोकिएबमोजिमका व्यवस्थाहरू पालना हुने गरी विदेशमा सम्पर्क कार्यालय खोल्ने प्रयोजनको लागि वाणिज्य बैंकबाटै सटही सुविधा लिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.७. **राष्ट्रियस्तर बाहेकका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई विदेशी विनिमय कारोबारको इजाजतपत्रका लागि निवेदन पेस गर्न र इजाजतपत्र प्राप्त गर्ने प्रक्रिया सहज बनाइएको छ ।** यस्ता संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग वा आफ्नो केन्द्रीय कार्यालय रहेको स्थानको नजिकमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रदेशस्थित कार्यालयमा विदेशी विनिमय कारोबारको इजाजतपत्रका लागि निवेदन पेस गर्न र इजाजतपत्रप्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.८. **अनलाइनमार्फत विदेशबाट वस्तु तथा सेवा खरिद बापतको भुक्तानी गर्ने प्रयोजनका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परिवर्त्य विदेशी मुद्राको Prepaid Card मार्फत तोकिएको रकम बराबरको विदेशी मुद्रा सटही सुविधा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।** यसका लागि वाणिज्य बैंक र राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकले तोकिएका सर्तको अधीनमा रही विदेशी मुद्राको भुक्तानी गर्ने वार्षिक अधिकतम अमेरिकी डलर ५०० वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्राको Prepaid Card जारी गरी विदेशी मुद्रा सटही सुविधा प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो व्यवस्था २०७७ चैत ८ देखि वार्षिक अधीनमा आएको थियो । उक्त सुविधामा रहेका प्रमुख व्यवस्थाहरूलाई बक्स ४.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ४.२: वार्षिक रूपमा अमेरिकी डलर ५०० सर्तमाको रकम रखर्च गर्ने मिल्ने प्रिपेड कार्डसञ्चालनी मुख्य व्यवस्थाहरू

- **कार्ड लिन चाहने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाको बैंक खातामा रहेको नेपाली रूपैयाँलाई सटही गरी त्यस्तो कार्ड जारी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।** कार्ड जारी गर्दा सम्बन्धित प्रयोगकर्ताको ग्राहक पहिचान (KYC) विवरण अद्यावधिक

भएको तथा सम्बन्धित प्रयोगकर्ताले स्थायी लेखा नम्बर (PAN) लिएको हुनुपर्ने व्यवस्था छ ।

- ग्राहकको अनुरोधमा कार्डमा उक्त दिनको विनिमय दरका आधारमा अधिकतम अमेरिकी डलर ५०० वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा जम्मा गर्न सकिने व्यवस्था छ ।
- प्रयोगकर्ताले एकै पटक वा पटक-पटक गरी एक वर्षमा बढीमा अमेरिकी डलर ५०० वा सो बराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्राको सटही सुविधा प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- नेपालको प्रचलित कानूनले प्रतिबन्ध नलगाएका विदेशी वस्तु तथा सेवा कार्ड प्रयोगकर्ताले अनलाइनमार्फत विदेशबाट खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।
- कार्ड प्रयोगकर्ताले विदेशमा अनलाइनमार्फत सेवा निर्यात गरेबापत आर्जन गरेको विदेशी मुद्रा समेत कार्डमा जम्मा गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । कार्डको मौज्दात अमेरिकी डलर ५,००० वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्राभन्दा बढी भएको अवस्थामा सो रकम अनिवार्य रूपमा निजको स्वदेशी वा विदेशी मुद्रा खातामा जम्मा गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- सेवा निर्यात गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गरेका कार्ड प्रयोगकर्ताले विदेशबाट वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा भुक्तानीको लागि विदेशी मुद्रा सटहीको वार्षिक सीमा विदेशी मुद्रा आर्जन गरेको रकम र अमेरिकी डलर ५०० को योग बराबर हुने व्यवस्था छ । तर, यस्तो रकम बढीमा वार्षिक अमेरिकी डलर ५,००० वा सो बराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्ममा मात्र सीमित हुने व्यवस्था छ ।
- कार्ड जारी गर्दा ग्राहकबाट अन्य इजाजतपत्रप्राप्त 'क' वर्गका बैंक र राष्ट्रियस्तरका 'ख' वर्गका विकास बैंकबाट त्यस्तो सुविधा नलिएको स्वघोषणा अनिवार्य रूपमा लिनु पर्ने व्यवस्था छ ।
- कार्डबाट कारोबार गर्दा सम्पति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ लगायतका प्रचलित कानून, नियम, निर्देशनको पूर्णतया: पालना गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- अनलाइनमार्फत वस्तु तथा सेवा आयात बापतको भुक्तानी गर्ने प्रयोजन बाहेक पुँजीगत कारोबारको लागि खर्च गर्न नपाइने व्यवस्था छ । साथै, यस्ता कार्ड प्रयोग गरी ATM बाट नगद फिक्ने, POS मार्फत कारोबार गर्ने लगायतका कारोबार गर्न नसकिने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने गरी तोकिएको छ ।

- तोकिएको सीमा, शर्त र व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कार्डबाट खर्च गरिएको पाइएमा त्यस्तो कार्डबाट कारोबार गर्न जुनसुकै बखत रोक लगाउन सकिने व्यवस्था छ ।

४.९. विदेशी मुद्राको Prepaid Card व्यवस्थाअन्तर्गत २०७७ चैतदेखि २०८१ पुस मसान्तसम्मको अवधिमा कुल १ लाख ५० हजार बटा त्यस्ता कार्ड जारी भएका छन् । ती कार्डहरूमा कुल ४ करोड ३८ लाख ७९ हजार अमेरिकी डलर बराबरको रकम लोड गरिएको छ भने उक्त अवधिमा कुल ३ करोड ५९ लाख ६५ हजार अमेरिकी डलर बराबरको रकम खर्च भएको छ । कार्ड प्रयोगकर्ताले विदेशमा अनलाइनमार्फत सेवा निर्यात गरेबापत आर्जन गरेको विदेशी मुद्रा समेत कार्डमा जम्मा गर्न सकिने व्यवस्थाअन्तर्गत २०७७ चैतदेखि २०८१ पुसमसान्तसम्मको अवधिमा १ लाख ६४ हजार अमेरिकी डलर बराबरको रकम जम्मा भएको छ ।

तालिका ४.९: अमेरिकी डलर ५०० सर्नमको रकम खर्च गर्ने मिल्ने प्रिपेड कार्डको उपयोग अवस्था

आर्थिक वर्ष	लोड गरिएको कार्ड सङ्ख्या	लोड रकम (हजार अमेरिकी डलर)	खर्च रकम (हजार अमेरिकी डलर)	कार्डबाहकले जम्मा गरेका रकम (हजार अमेरिकी डलर)
२०७७/७८	८,४९३	१,६७८	४९०	-
२०७८/७९	२९,५७३	७,७०८	५,६४३	-
२०७९/८०	२८,७५९	९,३१३	७,८३२	५५
२०८०/८१	५४,२४६	१५,१७४	१३,२९१	७०
२०८१/८२*	२८,९४०	१०,००६	८,७०९	३९
कुल	१५०,०११	४३,८७९	३५,९६५	१६४

* पुस मसान्त ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

४.१०. प्रिपेड कार्डबाट भएको भुक्तानीको प्रभावकारीता अध्ययन गरी आवश्यक सुधार गर्ने उद्देश्यले बैंकले २०७९ असारमा यससम्बन्धी अध्ययन गरेको थियो । उक्त अध्ययनले प्रिपेड कार्डबाट भएको कुल खर्चमध्ये विज्ञापन सेवा खरिदमा सबैभन्दा बढी १३.३८ प्रतिशत खर्च भएको देखाएको छ । साथै, प्रिपेड कार्डबाट भएको कुल खर्चमध्ये मुख्य २० क्षेत्रको हिस्सा ८०.८८ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ४.२) । प्रिपेड कार्डबाट हुने भुक्तानीलाई थप व्यवस्थित गर्ने तोकिएका मर्चेन्ट कोडमा भुक्तानी गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

तालिका ४.२: अमेरिकी डलर ५०० सम्मको रकम खर्च गर्ने मिल्ने प्रिपेड कार्डबाट भएको खर्चको हिस्सा

S.N.	Merchant Category	Share (%)
1	Advertising Services	13.38%
2	Schools and Educational Services - Not Elsewhere Classified	8.57%
3	Colleges, Universities, Professional Schools, and Junior Colleges	7.25%
4	Computer Software Stores	4.99%
5	Membership Organizations - Not Elsewhere Classified	4.97%
6	Government Services - Not Elsewhere Classified	4.66%
7	Book Stores	4.46%
8	Computer Programming, Data Processing, and Integrated Systems Design Services	4.35%
9	Digital Goods – Games	4.27%
10	Cable, Satellite, and Other Pay Television and Radio Services	3.63%
11	Computer Network/Information Services and other Online Services	3.23%
12	Department Stores	2.40%
13	Charitable and Social Service Organizations	2.40%
14	Automotive Parts and Accessories Stores	2.17%
15	Record Stores	2.17%
16	Wholesale Club with or without membership fee	2.03%
17	Large Digital Goods Merchant	2.01%
18	Digital Goods – Media, Books, Movies, Music	1.36%
19	Cosmetic Stores	1.30%
20	Business Services	1.28%
21	Others	19.12%
Total		100.00%

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

लगानी तथा सञ्चिति व्यवस्थापन

४.१। विदेशी विनियम सञ्चिति व्यवस्थापनका लागि विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू तर्जुमा गरिएको छ । यस सम्बन्धमा 'विदेशी विनियम लगानी नीति, २०८१' तथा 'नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनियम लगानी निर्देशिका, २०७९' जारी गरिएको छ ।

- ४.१२. **विदेशी विनियम सञ्चिति लगानीको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि जोखिम व्यवस्थापन फ्रेमवर्क तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ । लगानीमा निहित जोखिम न्यूनीकरणका गर्ने उद्देश्यले उक्त फ्रेमवर्क कार्यान्वयन गरिएको हो । विदेशी सञ्चिति व्यवस्थापनका सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट प्राविधिक सहायता प्राप्त भएको छ ।**
- ४.१३. **विदेशी विनियम सञ्चितिको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सुरक्षा, तरलता तथा प्रतिफललाई क्रमशः प्राथमिकीकरण गर्दै सञ्चिति लगानी गरिएको छ । यसका लागि विभिन्न बैंकमा आवधिक निक्षेप, केन्द्रीय बैंकबाट जारी हुने ट्रेजरी बिल तथा नोट, चिनियाँ सरकारी बण्ड, बैंक फर इन्टरनेसनल सेटलमेन्टले जारी गरेका FIXBIS र Medium Term Investment (MTI) लगायतका उपकरणमा लगानी केन्द्रित गरिएको छ । २०८१ असार मसान्तमा रहेको कुल लगानीमध्ये मुख्य हिस्सा अमेरिकी डलरमा रहेको छ ।**

विप्रेषण तथा निक्षेप व्यवस्थापन

- ४.१४. **विप्रेषण कारोबारसम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्न ‘नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०७९’ जारी गरिएको छ । यसमा विप्रेषणसम्बन्धी कारोबारका लागि इजाजतपत्र प्रदान गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था, कारोबार गर्न इजाजतपत्र पाएका संस्थाको काम तथा कर्तव्यसम्बन्धी व्यवस्था, इजाजतपत्रप्राप्त विप्रेषण कम्पनीहरू एक आपसमा गाभ्ने-गाभ्ने वा प्राप्तिलगायतका व्यवस्थाहरू समेटिएका छन् ।**
- ४.१५. **विप्रेषण आप्रवाहलाई सहजीकरण गर्न विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ । यसअन्तर्गत नेपाली/विदेशी नागरिक वा नेपालमा दर्ता भएका फर्म/कम्पनी/संस्था/शाखा कार्यालयले बिक्री, कमिशन, शुल्क, पारिश्रमिक लगायत विभिन्न प्रयोजनका लागि फिर्ता नहुने गरी विदेशबाट प्राप्त हुने रकम इजाजतपत्रप्राप्त विप्रेषण कम्पनीमार्फत सम्बन्धित वेनेफिसियरीको खातामा जम्मा गर्ने गरी दैनिक रु. १५ लाखसम्म (एकपटक वा पटक पटक) को विप्रेषण रकम ल्याउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था एवम् विप्रेषण सेवा प्रदायक कम्पनीले विद्युतीय माध्यमबाट नेपालमा विप्रेषण भित्र्याउन सक्ने र नेपालमा भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाबाट विद्युतीय भुक्तानी उपकरणहरू (मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ, इलेक्ट्रोनिक कार्ड, वालेट आदि) मार्फत स्वदेशी मुद्रामा भुक्तानी प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । विप्रेषण कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त कम्पनीले विप्रेषण कारोबारमा लाग्ने सेवा शुल्कलगायत विनियम दरसम्बन्धी विवरणलाई आ-आफ्नो वेबसाइटमार्फत प्रकाशन एवम् अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।**

- ४.१६. नेपालमा कार्यरत भारतीय नागरिकले नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलेको बैंक खातामार्फत भारतीय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको व्यक्तिगत खातामा रकम जम्मा गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यसअन्तर्गत राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको माध्यमबाट प्रति दिन भा.रु. १५,०००/- र प्रति महिना भा.रु. १,००,०००/- सम्म जम्मा हुने गरी पारिश्रमिक बापतको सटही सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.१७. वस्तु वा सेवा निर्यातबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा बैंक खाता, कार्ड वा क्यूआर कोडको माध्यमबाट प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यसअन्तर्गत सूचना प्रविधि लगायत विविध सेवा अनलाइन वा अन्य विद्युतीय माध्यमबाट निर्यात गरी प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा सम्बन्धित निर्यातकर्ता वा सेवा प्रदायकको विदेशी मुद्रामा खोलिएको बैंक खाता वा कार्डमा प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको छ ।
- ४.१८. नेपाली व्यवसायीले वस्तु तथा सेवा बिक्री गरेबापतको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकमा खोलेको बैंक खातामा प्राप्त हुने गरी विदेशमा जारी भएको Quick Response Code मार्फत राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको माध्यमबाट स्वीकार गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, नेपाली नागरिकले भारतीय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलेको बैंक खाता आबद्ध विद्युतीय बैंकिङ, अन्तर बैंक भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, Quick Response Code मार्फत राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको माध्यमबाट नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकमा खोलेको व्यक्तिगत खातामा प्राप्त हुने गरी विप्रेषण रकम भित्र्याउने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.१९. संस्थागत विदेशी निक्षेपकर्ता तथा गैर-आवासीय नेपालीको नाममा बैंक खाता खोल्न तथा सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था थप सहज बनाइएको छ । यसअन्तर्गत न्यूनतम अमेरिकी डलर एक हजार वा सो बराबरको रकम तोकिएका विदेशी मुद्रामा निक्षेप सङ्कलन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.२०. वैदेशिक रोजगारीमा भएको विस्तार, पर्यटक आगमनमा भएको वृद्धि तथा विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउनका लागि गरिएका विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाका कारण विप्रेषण आप्रवाहमा वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा रु.८७५ अर्ब विप्रेषण प्राप्त भएकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु.१४४५ अर्ब विप्रेषण प्राप्त भएको छ । फलस्वरूप, उक्त अवधिमा विप्रेषण जीडीपी अनुपात २२.५ प्रतिशतबाट वृद्धि भएर २५.३ प्रतिशत पुगेको छ (तालिका ४.३) ।

तालिका ४.३: विप्रेषण आप्रवाहको अवस्था

आर्थिक वर्ष	विप्रेषण रकम (रु.अर्बामा)	वृद्धिदर	विप्रेषण/जीडीपी
२०७६/७७	८७५.०३	०.४९	२२.५
२०७७/७८	९६१.०५	१.८३	२२.१
२०७८/७९	१००७.३१	४.८१	२०.२
२०७९/८०	१२४०.६९	२३.१७	२३.२
२०८०/८१	१४४५.३२	१६.४९	२५.३
२०८१/८२*	१००.५८	७.३	-

*सात महिना।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

वैदेशिक लगानी तथा ऋण

- ४.२१. नेपालले प्राप्त गर्ने विदेशी लगानी र विदेशी ऋण आप्रवाहको सहजीकरणको लागि विभिन्न ऐन/नियम र कानुनहरू तर्जुमा गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावली, २०७८' तर्जुमा गरी वैदेशिक पुँजी लगानीमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृति आवश्यक नहुने व्यवस्था गरेको छ। उक्त विनियमावलीको कार्यान्वयनबाट वैदेशिक लगानी तथा ऋणसम्बन्धी व्यवस्था सबै लगानीकर्ताको लागि स्पस्ट, पारदर्शि र सहज भएको छ।
- ४.२२. नेपाल सरकारले विदेशी लगानी सहजीकरण गर्नको लागि कार्यान्वयनमा ल्याएको एकल विन्दु सेवा केन्द्रमा बैंकका कर्मचारीलाई तोकिएको रकमसम्म वैदेशिक लगानी तथा ऋणको स्वीकृति दिने, लेखाङ्कन गर्ने लगायतका अखिलयारी प्रदान गरेपश्चात् सोसम्बन्धी अधिकांश कार्यहरू सोही केन्द्रबाट हुँदै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि २०८०/८१ को अवधिमा यस बैंकबाट विभिन्न उद्योगलाई रु.५६ अर्ब २५ करोड बराबरको विदेशी मुद्रा विदेशी लगानी बापत भित्र्याउने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ। उक्त अवधिमा रु.६० अर्ब १ करोड बराबरको विदेशी लगानी लेखाङ्कन गरिएको छ। त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि २०८०/८१ को अवधिमा विभिन्न उद्योग तथा कम्पनीलाई कुल रु.१४० अर्ब ८५ करोड बराबरको विदेशी मुद्रा ऋण स्वरूप भित्र्याउनका लागि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ। उक्त ऋणमध्ये रु.११४ अर्ब बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लिएको ऋण र बाँकी अन्य ऋण रहेको छ। उक्त अवधिमा रु.२०८ अर्ब ७९ करोड बराबरको विदेशी ऋणको लेखाङ्कन भएको छ। साथै, प्रत्यक्ष विदेशी लगानी फिर्ता, ऋण मार्फत भित्रिएको विदेशी लगानीको साँवा र ब्याज, विदेशी लगानीबाट आर्जित लाभांश, प्रविधि हस्तान्तरण बापतको रोयलटी तथा विदेशी लगानीसँग सम्बन्धित

विभिन्न शुल्क भुक्तानीको लागि जम्मा रु.१०८.६३ अर्ब बराबरको सटही स्वीकृति प्रदान भएको छ । यससम्बन्धी विवरण तालिका ४.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.४: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको विदेशी लगानी तथा ऋणको विवरण (रु. करोडमा)

विवरण	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	कुल
विदेशी लगानी मार्फत मुद्रा भिन्नयाउने स्वीकृति	३९०६.३	७३४.०	७२२.०	२६२.८	५६२५.१
विदेशी लगानी लेखाङ्कन	२९६७.३	१०८४.४	९२०.६	१०२९.२	६००१.५
विदेशी ऋण स्वीकृति	२८६४.९	४३०२.८	४९७०.२	१९४७.४	१४०८५.३
बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लिएको	१३३३.२	४००८.१	४४७०.२	१६१७.२	११४२८.७
अन्यले लिएको	१५३१.७	२९४.७	५००.०	३३०.१	२६५६.५
विदेशी ऋण लेखाङ्कन	६३०.७	३९०२.२	१०४५०.४	५८९६.०	२०८७९.३
बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लिएको	५३८.२	१७७२.२	४६७५.८	३१५४.४	१०१४०.६
अन्यले लिएको	९२.५	२१३०.०	५७७४.६	२७४१.६	१०७३८.७
फिर्ता भुक्तानी	३७२०.४	२२५५.६	२५७३.२	२३१४.०	१०८६३.२
सावाँ तथा ब्याज	३११.३	२२६.४	३५९.६	३८८.७	१२८६.०
नगद लाभांश	२६०७.७	१५७५.०	१७३३.४	१२५७.९	७१७४.०
प्रविधि हस्तान्तरण	३८५.४	३५८.५	२६४.२	३८५.९	१३९४.०
सेयर विक्री	४१.१	७८.६	२१५.८	२८१.४	६१६.९
अन्य	३७४.९	१७.१	-	-	३९२.०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- ४.२३. नेपाली नागरिक, फर्म तथा संस्थाले विदेशबाट ऋण लिनसक्ने व्यवस्था सहज बनाइएको छ । नेपाली कम्पनी/उद्योगका विदेशी लगानीकर्ता (Parent Company/Group of Companies) बाट नेपालमा पुँजी/सेयरमा गरेको लगानीको ६० प्रतिशतसम्म ऋण लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । नेपाली नागरिक, फर्म तथा संस्थाले आफ्नो व्यवसाय गर्न वा भइरहेको व्यवसाय विस्तार गर्न यस बैंकको पूर्व स्वीकृति लिई विदेशमा रहेका आफ्ना नातेदार, अन्य व्यक्ति, गैर-आवासीय नेपाली वा संघ संस्थाबाट तोकिएका शर्तको अधिनमा रही अमेरिकी डलर १० लाखसम्म र भारतको हकमा १० करोड भारतीय रुपैयाँसम्म ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- ४.२४. परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋण लिँदा तिर्नुपर्ने ब्याजदरको बेच्चमार्क दर परिवर्तन गरिएको छ । साविकको व्यवस्थामा नेपाली फर्म, कम्पनी, उद्योग, बैंक तथा वित्तीय

संस्था लगायतले परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋण लिँदा तिरुपर्ने ब्याजदरलाई लाइबोर (LIBOR) दरसँग आवद्ध गरिएकोमा उक्त व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी विभिन्न बेन्चमार्क ब्याजदरसँग आवद्ध गरिनुको साथै मार्जिन दरमा पुनरावलोकन गरिएको छ ।

अन्य व्यवस्था

- ४.२५. क्रिप्टोकरेन्सी, नेटवर्क मार्केटिङ लगायतका कारोबारलाई हतोत्साहित गर्नका लागि बैंकले विभिन्न व्यवस्था गरेको छ । बैंकले समय समयमा सूचना प्रकाशन गरी नेपालभित्र बसोबास गर्ने नागरिक/फर्म/कम्पनी/संस्था (विदेशी समेत) र नेपाल बाहिर बसोबास गर्ने सबै नेपाली नागरिक तथा नेपालमा दर्ता भई बाहिर रहेका फर्म, कम्पनी, संस्था तथा त्यस्ता कम्पनी वा संस्थाका शाखा कार्यालय तथा एजेन्सीले कुनै पनि प्रकारका Virtual Currency/Cryptocurrency (Stable coin समेत), पिरामिडमा आधारित Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार गरे/गराएको पाइएमा तथा सोको प्रयोग/संलग्नता/सदस्यता/लगानी/स्वामित्व ग्रहण/स्तानान्तरण/विप्रेषण/विनिमय/ Mining सम्बन्धी कार्य गर्ने/गराएको पाइएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारबाही हुने व्यहोरा समेटी सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरण

५.१. कोभिडपश्चात् विद्युतीय भुक्तानीले संसारभर नै ठूलो फड्को मारेको छ । विश्वव्यापीरूपमा नगदरहित भुक्तानी कारोबारको सङ्ख्या सन् २०२० मा करिब १० खर्ब रहेकोमा सन् २०२५ मा १९ खर्ब तथा सन् २०३० मा ३० खर्ब पुग्ने प्रक्षेपण रहेको छ । नेपालमा समेत पछिल्लो समयमा विद्युतीय भुक्तानीमा उल्लेख्य विस्तार हुँदै गएको छ । विद्युतीय भुक्तानीका पूर्वाधार विकास तथा यस बैंकले विद्युतीय भुक्तानी प्रवर्द्धनका लागि अवलम्बन गरेका विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाबाट विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणमा विविधता आउनुका साथै भुक्तानी कारोबारको सङ्ख्या एवम् कारोबार रकममा उल्लेख्य वृद्धि हुँदै गएको छ । विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा प्रयोग हुने क्यूआर कोड, वालेट खाता, मोबाइल बैंकिङ लगायतमा वृद्धि हुँदै गएको छ । पछिल्लो समयमा अन्तरदेशीय विद्युतीय भुक्तानीमा समेत उल्लेख्य प्रगति भएको छ ।

भुक्तानी प्रणालीको नियमन, अनुगमन र निगरानी

५.२. भुक्तानी तथा फस्टौट ऐन, २०७५ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम राष्ट्रिय भुक्तानी बोर्ड गठन भई नियमित रूपमा बैठक बसेको छ । बोर्डको बैठकले गरेका मुख्य निर्णयहरूमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० लाई भुक्तानी प्रवर्द्धन वर्षको रूपमा मनाउने, नेपाल-भारतबीच हुने Cross-Border भुक्तानी विद्युतीय माध्यममार्फत समेत गर्न सकिने नीतिगत व्यवस्था मिलाउने तथा राष्ट्रिय परिचयपत्रलाई विद्युतीय भुक्तानी तथा समग्र बैंकिङ क्षेत्रमा उपयोग गर्ने प्रयोजनको लागि

राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जिकरण विभागसँग आवश्यक समझदारी र सहकार्य गर्न सम्बन्धित विभाग र निकायलाई निर्देशन दिने लगायत रहेका छन् ।

- ५.३. भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई प्रदान गरिने मौजुदा अनुमति नीति, २०७३ लाई पुनरावलोकन गरी नयाँ अनुमति नीति, २०७९ जारी गरिएको छ । नयाँ नीतिमा साविकको न्यूनतम चुक्ता पुँजीको व्यवस्थामा वृद्धि गरिएको छ भने भुक्तानीसम्बन्धी संस्थामा वैदेशिक लगानी भित्रयाउन सकिने, संस्था एक आपसमा गाभ्ने/गाभिने तथा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी केही व्यवस्था थप गरिएको छ ।
- ५.४. ‘भुक्तानी तथा फस्ट्यौट विनियमावली, २०७७’ तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ । सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्नेका लागि सो सँग सम्बन्धित कार्यको नियमन, सुपरिवेक्षण र निगरानीलाई थप प्रभावकारी बनाउने तथा ‘भुक्तानी तथा फस्ट्यौट ऐन, २०७५’ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न उक्त विनियमावली तर्जुमा गरिएको हो । अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाको मर्जर र प्राप्तिसम्बन्धी व्यवस्थालाई स्पष्ट गरी उक्त विनियमावलीमा आवश्यक संशोधन गरिएको छ ।
- ५.५. भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न ‘भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७८’ तर्जुमा गरिएको छ । उक्त विनियमावलीले भुक्तानी प्रणाली विभागमा ओभरसाइट इकाई र भुक्तानी सिफरिस समितिको व्यवस्था गर्नुकासाथै त्यस्ता संस्थाको सुपरिवेक्षणका लागि स्पष्ट मार्गदर्शन प्रदान गरेको छ ।
- ५.६. विद्युतीय भुक्तानीमा क्यूआर कोडमार्फत हुने भुक्तानीलाई व्यवस्थित गर्न ‘Nepal QR Standardization Framework and Guidelines’ जारी गरिएको छ । यसले क्यूआर कोडमार्फत हुने भुक्तानीको कार्यान्वयन खाका प्रस्तुत गर्नुका साथै यस्ता कारोबारमा लिइने शुल्क, रकम फस्ट्यौट, जोखिम व्यवस्थापन, ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन लगायतका विविध पक्षहरूमा नीतिगत व्यवस्थाहरू गरेको छ ।
- ५.७. दैनिक तरलता सुविधालाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आवश्यकता अनुसार ओभरनाइट तरलता सुविधामा परिणत गरी उपयोग गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि सरकारी ऋणपत्रको धितोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई यस बैंकले उपलब्ध गराउने दैनिक तरलता सुविधालाई आवश्यकताअनुसार ओभरनाइट अवधिको बनाई यस्तो सुविधा नीतिगत दरमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त सुविधा प्रदान गर्ने नीतिगत व्यवस्थाका लागि ‘दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यान्वयिता, २०७६ (तेस्रो संशोधन, २०८०)’ जारी गरिएको छ ।

- ५.८. साइबर जोखिमको पहिचान, विश्लेषण र व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि 'Cyber Resilience Guidelines' जारी गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक र भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थालाई साइबर जोखिम व्यवस्थापन गर्नका लागि आवश्यक मार्गदर्शन प्रदान गर्न उक्त व्यवस्था गरिएको हो । उक्त मार्गदर्शनले साइबर जोखिमको व्यवस्थापनका लागि Governance, Identification, Protection, Detection र Response and Recovery गरी जोखिम व्यवस्थापनका पाँचवटा आधारभूत अवयवहरू व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन प्रदान गरेको छ ।
- ५.९. बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कर्जाको आवेदनदेखि कर्जा असूली सम्मका सम्पूर्ण प्रक्रियालाई सरलीकृत र पारदर्शी बनाउन 'विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह हुने कर्जा (Digital Lending) सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८' जारी गरिएको छ । मार्गदर्शनको मूल उद्देश्य सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी ग्राहकलाई छिटो, छरितो, सरल र सहज रूपमा कर्जा प्रदान गर्ने तथा कर्जाको असूली कार्यलाई सहजीकरण गर्नु रहेको छ । उक्त मार्गदर्शनअनुरूप हाल १३ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विद्युतीय रूपमा कर्जा प्रवाह गर्दै आएका छन् । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा उक्त बैंकहरूले रु. २.९८ अर्ब बराबरको कर्जा प्रवाह गरेका थिए । विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह हुने कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शनमा भएका मुख्य व्यवस्थाहरूलाई बक्स ५.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ५.१: विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह हुने कर्जा (Digital Lending) सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०८० का मुख्य त्यावस्थाहरू

- सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी ग्राहकलाई छिटो, छरितो, सरल र सहज रूपमा कर्जा प्रदान गर्ने तथा कर्जाको असूली कार्यलाई सहजीकरण गर्ने मुख्य उद्देश्य रहेको छ । अन्य उद्देश्यहरूमा विद्युतीय कर्जा प्रणालीको विस्तार गरी त्यसप्रति सेवाग्राहीलाई अभ्यस्त बनाउने, औपचारिक कर्जा प्रवाहको प्रक्रियालाई सरलीकृत गर्ने, ग्राहकको कर्जा आवश्यकताको बढादो अपेक्षा पूरा गर्ने, कर्जा प्रवाहमा सर्वसाधारणको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने तथा कर्जा प्रवाहको लागत कम गर्ने रहेको छ ।
- विद्युतीय कर्जाको प्रवाहमा बैंक तथा वित्तीय संस्था संलग्न हुने तथा सम्भावित ऋणीबाट कर्जा आवेदन लिनेदेखि कर्जा असूलीसम्मका कार्यमा सहजीकरण गर्नका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अन्य भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थालाई एजेन्टको रूपमा नियुक्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- तलबी खाता रहेकाको हकमा विद्युतीय कर्जाको सीमा अधिकतम रु.५ लाखसम्म र अन्य ग्राहकको हकमा रु.३ लाख रहेको तथा यस्तो कर्जाको अवधि अधिकतम ३ वर्षसम्म हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ग्राहकले कर्जा भुक्तानी एकै पटक वा किस्तामा गर्न सकिने व्यवस्था छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व शुल्कसम्बन्धी विस्तृत जानकारी ग्राहकलाई दिनु पर्ने व्यवस्था छ ।
- भुक्तानी सेवा प्रदायकमार्फत विद्युतीय कर्जाको कार्य गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थालाई दिने सेवा शुल्क ग्राहकबाट अतिरिक्तरूपमा लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

- ५.१०. बैंकबाट अनुमतिपत्रप्राप्त भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थाले पालना गर्नुपर्ने ग्राहक हित संरक्षण, जोखिम व्यवस्थापन, सुशासन, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी थप व्यवस्था अवलम्बन गरी भुक्तानीसम्बन्धी जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने प्रयास थालिएको छ ।
- ५.११. ‘डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६’ अन्तर्गत बैंकले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कार्यहरूमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ । उक्त फ्रेमवर्क अन्तर्गत रहेको राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच स्थापना गर्ने सम्बन्धमा पहिलो चरणमा रिटेल पेमेन्ट स्वीच २०७८ मंसिरदेखि पूर्णरूपमा सञ्चालनमा आएको छ भने दोस्रो चरणको कार्यसमेत सम्पन्न भएको छ । मोबाइल वालेट सेवा उल्लेख्य रूपमा विस्तार भएको छ । २०८१ माघमा कुल वालेट खाताको सङ्ख्या २ करोड ५८ लाख पुगेको छ । डिजिटल भुक्तानी अभियान सञ्चालन गर्ने फ्रेमवर्कको कार्ययोजना बमोजिम आर्थिक वर्ष २०७९/८० लाई विद्युतीय भुक्तानी कारोबार प्रवर्द्धन वर्षको रूपमा मनाइएको छ । यसका लागि Walkathon, अनुशिक्षण कार्यक्रम, अन्तर क्रिया, डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम, अन्तरवार्ता, प्यानल छलफल लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।
- ५.१२. बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागमा Digital Finance Innovation Hub स्थापना गरिएको छ । बैंकिङ तथा भुक्तानी प्रणालीका क्षेत्रमा कार्य गर्ने वित्तीय नवप्रवर्तकहरूलाई विद्यमान नीतिगत एवम् नियामकीय व्यवस्थाबारे जानकारी गराउने, सरोकारवालाबाट प्राप्त हुने प्रस्तावको विश्लेषण गर्ने, उक्त प्रस्तावमा बैंकको नियामकीय दृष्टिकोण, Non-binding Guidance, परामर्श एवम् सुझाव प्रदान गर्ने तथा नियामकसँगको पहुँच सहज बनाई नवप्रवर्तनलाई थप उत्प्रेरित गर्ने उद्देश्यले उक्त व्यवस्था गरिएको हो ।

- ५.१३. भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक संस्था अनिवार्य रूपमा पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, हाल सञ्चालनमा रहेका भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकहरूसमेत २०८५ असार मसान्तभित्र पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा परिणत भई सक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ५.१४. अनमुतिपत्रप्राप्त संस्थाको नियमित रूपमा गैरस्थलगत निगरानी गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी तथ्याइकको लागि सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली प्रयोगमा ल्याइएको छ । यसअन्तर्गत दैनिक e-money र सेटलमेण्ट बैंक खाताको मौज्दात विवरणको अनुगमन गर्ने एवम् मासिक रूपमा Payment System Indicators तयार गरी निरन्तर रूपमा सार्वजनिक गरिएको छ ।
- ५.१५. भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकलाई अभौतिक (Virtual) कार्डको स्विचिङ सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । उक्त सेवा सञ्चालन भएपश्चात् भौतिक रूपमा कार्ड जारी गर्दा हुने खर्च र कार्ड बोक्ने भन्नफट कम हुन जाने तथा हाल भौतिक कार्डको स्विचिङबापत कार्ड सञ्जाल सञ्चालन गरिरहेका विदेशी संस्थालाई भुक्तानी गरिने विदेशी मुद्रासमेत बाहिरिन कम हुनेछ ।
- ५.१६. विप्रेषण औपचारिक माध्यमबाट भित्रिन सहयोग पुऱ्याउन विदेशबाट प्राप्त हुने विप्रेषण नेपालमा सञ्चालित विद्युतीय वालेटमा प्राप्त हुनसक्ने व्यवस्थालाई थप परिमार्जन गरिएको छ ।
- ५.१७. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी व्यवस्थाको पालनाका लागि अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थामा निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने AML/CFT Supervisory Framework & Risk Based AML/CFT Supervision Manual for Payment Systems Operators and Payment Systems Providers स्वीकृत भई कार्यान्वयन सुरु भएको छ । साथै, भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित सरोकारबाला निकायहरूको Cyber Security लाई प्रभावकारी एवम् Resilient बनाउन ती निकायबीच Security सँग सम्बन्धित सूचना प्रवाह गर्ने उद्देश्यअनुरूप Malware Information Sharing Platform (MISP) स्थापना गर्ने Test Environment मा कार्य भइरहेको छ ।

विद्युतीय भुक्तानी प्रवर्द्धन

- ५.१८. पछिल्ला वर्षहरूमा भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरणमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ । विद्युतीय भुक्तानी पूर्वाधार तथा उपकरणको विकास र कानुनी एवम् संस्थागत व्यवस्था गरिएका कारण कारोबार रकम, गुणस्तर, सेवाका प्रकार आदिमा उच्च वृद्धि हुँदै गएको

छ भने यसबाट लागत र समयको बचत भएको छ । साइवर सुरक्षाको सुदृढीकरण गर्ने लगायत आन्तरिक तथा बाह्य भुक्तानी र सोको फस्यौटमा अन्तरआबद्धता गर्ने कार्यलाई यस बैंकले उच्च प्राथमिकता दिँदै आएको छ । २०८१ माघसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाहेक भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकको रूपमा ९ वटा र भुक्तानी सेवा प्रदायकको रूपमा २५ वटा संस्था सञ्चालनमा रहेका छन् । यसबाहेक २० वटा वाणिज्य बैंक, १७ वटा विकास बैंक, १५ वटा वित्त कम्पनी, ११ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई यस बैंकबाट भुक्तानी सेवा प्रदायकको अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको छ ।

- ५.१९. **विद्युतीय भुक्तानीका विभिन्न उपकरणको प्रयोगमा सर्वसाधारणको पहुँचमा उल्लेख्य वृद्धि हुँदै गएको छ ।** २०८१ माघमा मोबाइल बैंकिङ खाताको सङ्ख्या २ करोड ६५ लाख, डेविट कार्डको सङ्ख्या १ करोड ३४ लाख तथा वालेट खाताको सङ्ख्या २ करोड ५८ लाख पुगेको छ (तालिका ५.१) । मोबाइल बैंकिङ ग्राहकको जनसङ्ख्यासँगको अनुपात २०७७ साउनमा ४० प्रतिशत रहेकोमा २०८१ माघमा ८९ प्रतिशत पुगेको छ । उक्त अवधिमा वालेट खाताको जनसङ्ख्यासँगको अनुपात २२ प्रतिशतबाट वृद्धि भएर ८६ प्रतिशत पुगेको छ ।

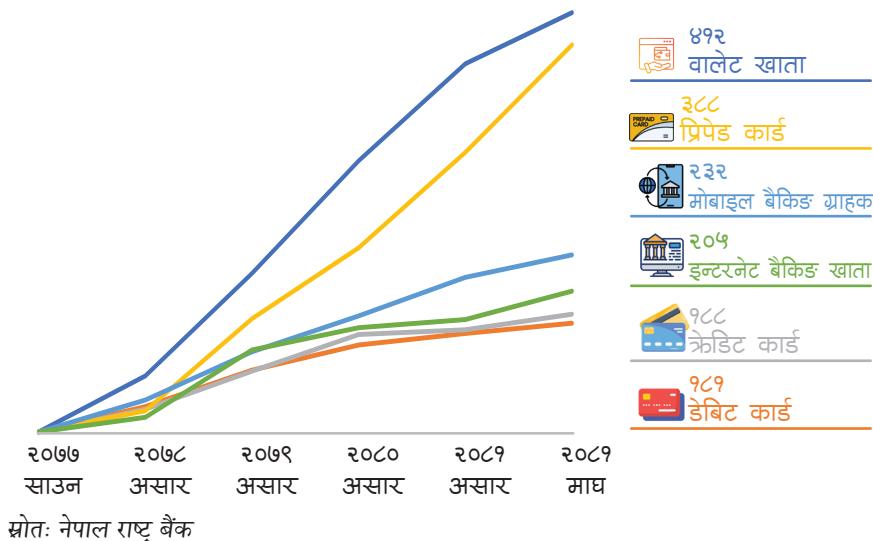
तालिका ५.१: भुक्तानी प्रणालीसँबन्धी सूचकहरू

सूचकहरू (सङ्ख्या)	२०७७ साउन	२०७८ असार	२०७९ असार	२०८० असार	२०८१ असार	२०८१ माघ
भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक	९	१०	१०	१०	९	९
भुक्तानी सेवा प्रदायक	१४	२८	२७	२७	२६	२५
वालेट खाता (लाखमा)	६२.७	८८.९	१३६.८	१८९.४	२३४.६	२५८.५
डेविट कार्ड (लाखमा)	७४.४	८८.४	१०८.६	१२२.५	१२८.९	१३४.६
क्रेडिट कार्ड (लाखमा)	१.६	१.९	२.४	२.८	२.९	३.१
प्रिपेड कार्ड (लाखमा)	०.५९	०.६८	१.०८	१.३९	१.८१	२.२८
मोबाइल बैंकिङ (लाखमा)	११४.६५	१४१.९५	१८३.०७	२१३.६४	२४६.४९	२६५.७३
ईन्टरनेट बैंकिङ (लाखमा)	१०.४६	११.६०	१६.८४	१८.५६	१९.१९	२१.४२
ConnectIPS का प्रयोग गर्काता (लाखमा)	१.६२	५.३५	८.९६	११.०८	१२.७७	१३.७८

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

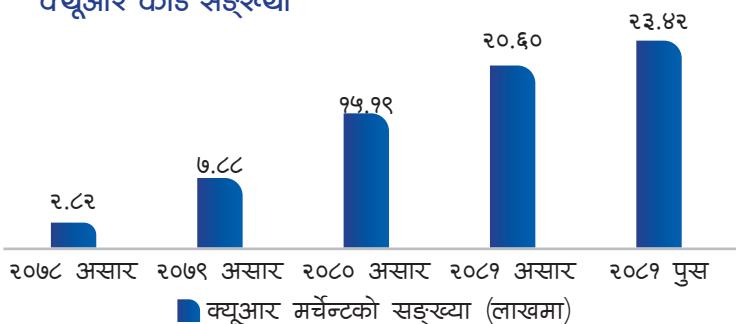
५.२०. विद्युतीय भुक्तानीका लागि उपयोग हुने उपकरण/माध्यममध्ये प्रिपेड कार्डको सङ्ख्या, वालेट खाताको सङ्ख्या, कनेक्ट आइपिएस खाता सङ्ख्या र मोबाइल बैंकिङ खाताको सङ्ख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको छ । २०७७ साउनको तुलनामा २०८१ माघमा वालेट खाताको सङ्ख्या ४.१२ गुणा, प्रिपेड कार्डको सङ्ख्या ३.८८ गुणा र मोबाइल बैंकिङ ग्राहकको सङ्ख्या २.३२ गुणा पुगेको छ ।

चार्ट ५.१: विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणको पहुँचमा भएको विस्तार सूचकहरू
(२०७७ साउन = १००)

५.२१. बैंकले क्यूआर कोडमा आधारित भुक्तानीलाई प्रवर्द्धन गर्ने नीति लिएसँगै यस्तो भुक्तानीमा वृद्धि हुँदै गएको छ । क्यूआर कोडबाट भुक्तानी स्वीकार गर्ने व्यवसायीको सङ्ख्यामा पनि उल्लेख्य वृद्धि भएको छ । २०७८ असारमा बैंक तथा वित्तीय संस्था र भुक्तानी सेवा प्रदायकबाट जारी भएका क्यूआर मर्चेन्ट कोडको सङ्ख्या २ लाख ८२ हजार रहेको मा २०८१ पुस मसान्तमा २३ लाख ४२ हजार पुगेको छ (चार्ट ५.२) । कारोबारको हिसाबमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ५५ लाख क्यूआर कारोबार सङ्ख्याबाट रु.२० अर्ब २८ करोडको कारोबार भएको थियो भने २०८०/८१ मा १६ करोड ९३ लाख कारोबार सङ्ख्यामार्फत करिब रु.५०० अर्ब बराबरको कारोबार भएको छ ।

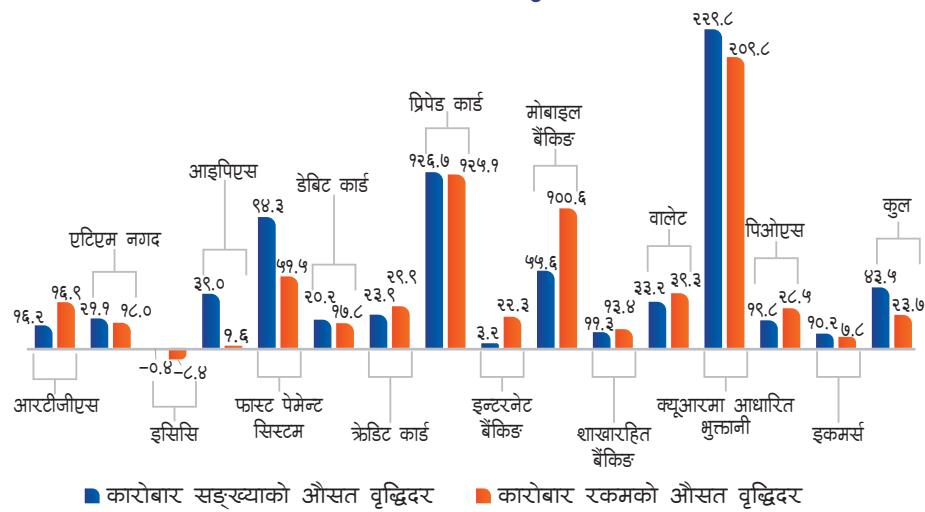
चार्ट ५.२: बैंक तथा वितीय संस्था र भुक्तानी सेवा प्रदायकबाट जारी मर्चेन्ट व्यूआर कोड सङ्ख्या

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

५.२२. विद्युतीय भुक्तानीमा बढ्दै गएको पहुँचबाट विद्युतीय भुक्तानीका माध्यमको उपयोगमा समेत उल्लेख्य वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ देखि २०८०/८१ सम्मको अवधिमा विद्युतीय भुक्तानीको कुल कारोबार सङ्ख्यामा औसतमा ४३.५ प्रतिशतले विस्तार भएको छ भने कारोबार रकममा औसतमा २३.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । उपकरणका हिसाबमा उक्त समयावधिमा क्यूआरमा आधारित भुक्तानीमा सबैभन्दा बढी वृद्धि भएको छ । सो समयावधिमा क्यूआर कोडमा आधारित भुक्तानी कारोबारको सङ्ख्यामा औसतमा वार्षिक करिब २३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने कारोबार रकममा औसतमा वार्षिक करिब २१० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यससम्बन्धी विवरण चार्ट ५.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

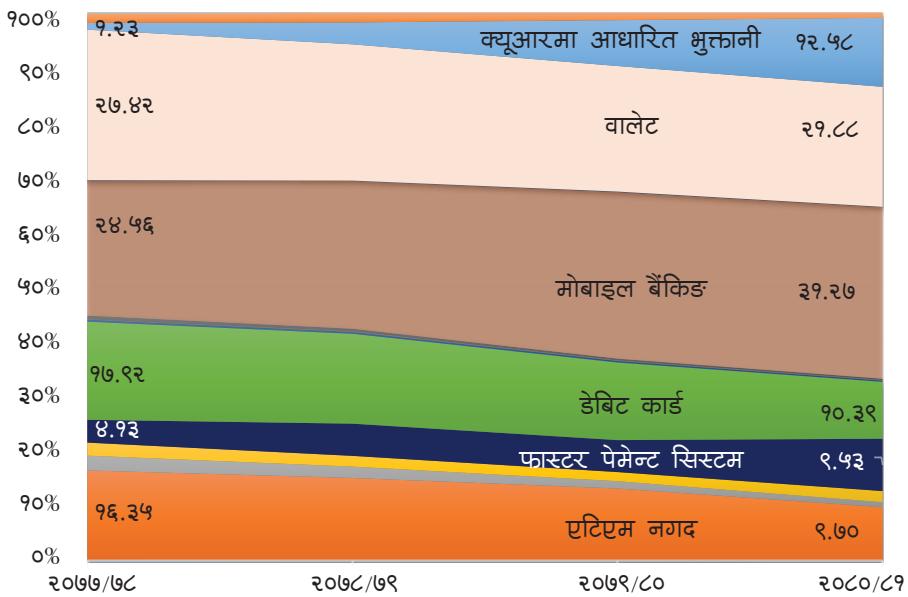
चार्ट ५.३: विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणबाट भएका कारोबार सङ्ख्या तथा कारोबार रकमको वार्षिक औसत वृद्धिदर (२०७८/७९-२०८०/८१)

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग

५.२३. भुक्तानी कारोबारमा नगद कारोबारको हिस्सा घट्दै गइरहेको छ । कारोबारका आधारमा कुल भुक्तानी कारोबारमा क्यूआर कोडमा आधारित भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ कारोबार तथा फास्टर पेमेन्ट सिस्टमको माध्यमबाट हुने भुक्तानी कारोबारको हिस्सा वृद्धि हुँदै गएको छ भने एटिएमबाट नगद निकाल्ने कारोबारको हिस्सा घट्दै गइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कुल विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा एटिएम मेशिनबाट नगद निकाल्ने कारोबारको हिस्सा १६.३५ प्रतिशत रहेकोमा २०८०/८१ मा ९.७० प्रतिशतमा सिमित भएको छ । उक्त अवधिमा मोबाइल बैंकिङबाट भएका कारोबारको हिस्सा २४ प्रतिशतबाट ३१ प्रतिशत र क्यूआर कोडमार्फत भएका भुक्तानी कारोबार सङ्ख्याको हिस्सा १ प्रतिशतबाट १२ प्रतिशत पुगेको छ (चार्ट ५.४) ।

चार्ट ५.४: विद्युतीय भुक्तानीका उपकरणबाट भएका कारोबार सङ्ख्याको हिस्सा (प्रतिशतमा)

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग

५.२४. राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच स्थापना र सञ्चालन गर्नका लागि नेपाल क्लियरिङ हाउस लि. लाई स्वीकृति प्रदान भएपश्चात् हाल रिटेल पेमेन्ट स्वीच पूर्णरूपमा सञ्चालनमा आएको छ । अन्तरआवद्धतामा आधारित स्वीच सञ्चालनमा आएको छ भने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार स्वीचको निर्माण अन्तिम चरणमा पुगेको छ । यससम्बन्धी विवरण बक्स ५.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बत्स ५.२: राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको विकास

- भुक्तानी तथा फस्योट ऐन, २०७५ को दफा २१ मा प्रत्येक संस्था र त्यस्तो संस्थाले जारी गरेका भुक्तानी उपरकण बैंकले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमा आवद्ध हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको ।
- यस बैंकबाट राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको निर्माण र सञ्चालन गर्नका लागि नेपाल क्लियरिड हाउस लि. लाई मिति २०७७/०८/१२ मा स्वीकृति प्रदान भएको थियो । उक्त स्वीचमा मुख्य रूपमा देहायका तीन Pillar रहने र ती Pillar हरूको कार्यान्वयनको अवस्था देहायबमोजिम रहेको ।

Phases	Name of the Phase/Pillar	Status
Phase I	Interoperable Retail Payments Switch (RPS)	Implemented
Phase II	Interoperable Card Switch (NPS-NCS)	Implemented
Phase III	Cross Border Payments	Implementation in-progress

- राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचका मुख्य तीन Phase/Pillar मध्ये पहिलो स्तम्भको रूपमा रहेको रिटेल पेमेन्ट स्वीच सन् २०२१ देखि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आईसकेको । यसमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्था एवम् भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने अन्य संस्था आवद्ध भई यसको माध्यमबाट वालेट तथा बैंक खातामा रकम रकमान्तर, मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ, रिक्वेस्ट दु पे, क्यूआर र एपिआइमा आधारित सेवाहरू सञ्चालन भइरहेको छ । गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रिटेल पेमेन्ट स्वीचमार्फत रु.५६.९७ खर्ब बराबरको ७.५६ करोड बटा कारोबार भएको छ ।
- राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको दोश्रो स्तम्भको रूपमा रहेको एनपीएस एनसीएस (NPS-NCS) प्रणालीअन्तर्गत अन्तरआवद्धतामा आधारित कार्ड स्वीच एवम् नेपालको आफ्नै कार्ड (नेपाल पे कार्ड) सञ्चालनमा आएको छ । तेस्रो स्तम्भको रूपमा रहेको अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको स्वीच सञ्चालनको अन्तिम चरणमा रहेको छ ।
- राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा ल्याउन आवश्यक पर्ने पूर्वाधार र संस्थागत संरचना तयार पार्नका लागि आवश्यक कार्य भइरहेको छ ।

५. २५. '**Feasibility Study on Regulatory Sandbox/Innovation Office**' सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले भुक्तानी प्रणाली तथा उपकरणहरूमा नवीन सिर्जनाको विकास तथा प्रवर्द्धनको लागि Innovation Office स्थापना गर्ने र भुक्तानी प्रणालीमा भएका नवप्रवर्तनले भुक्तानी प्रणालीमा निम्त्याउनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्नेमा मदत पुगेको छ ।
५. २६. ठूलो मूल्यको भुक्तानीका लागि कार्यान्वयनमा ल्याइएको **Real Time Gross Settlement** मार्फत हुने कारोबारमा वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७६ भदौ २६ गतेबाट औपचारिक रूपमा सञ्चालनमा आएको Real Time Gross Settlement प्रणालीमार्फत वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र पुर्वाधार विकास बैंक गरी ४४ संस्थाले कारोबार गर्दै आएका छन् । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो प्रणालीमार्फत ८,०९,७६९ कारोबार सम्पन्न भई रु. ३८५ खर्ब २० अर्ब भुक्तानी भएको छ ।
५. २७. अन्तरदेशीय **Issuing** कारोबार सञ्चालन गर्नका लागि दुईवटा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकलाई अनुमति प्रदान गरिएको छ । नेपाल किलयरिड हाउस लिमिटेडलाई भारतको Unified Payments Interface (UPI) सँग आबद्ध भई आफ्नो प्रणालीमा आबद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत अन्तरदेशीय Person-to-Person (P2P) कारोबार सञ्चालन गर्ने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ भने फोनपे पेमेन्ट सर्भिस लिमिटेडलाई Merchant Payments (P2M) कारोबार सञ्चालन गर्ने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । साथै, विदेशमा रकम भुक्तानी गर्ने (Issuing सेवा) को हकमा नेपालमा कार्यरत भारतीय नागरिकले विद्युतीय बैंकिङ (इ-बैंकिङ), अन्तरबैंक भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, Quick Response Code मार्फत् भारतीय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको व्यक्तिगत खातामा जम्मा हुने गरी पारिश्रमिक बापतको रकम पठाउन सक्ने, राहदानी सुविधा लगायतको रकम परिवर्त्य विदेशी मुद्रा विदेशमा भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
५. २८. बैंकले **Rupay Card, We Chat Pay, Ali Pay+** जस्ता विदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी नेपालमा भुक्तानी स्वीकार (Acquire) गर्न सकिने सेवा सञ्चालनका लागि भुक्तानी सम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई स्वीकृति प्रदान गरेको छ । २०८१ साउनदेखि २०८१ माघसम्ममा Alipay/Alipay+, We Chat र Union Pay मार्फत रु. १०,१२ करोड बराबरको करिब ५१०० कारोबार भएको छ । Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) बाट विदेशी मुद्रामा हुने अन्तरदेशीय Retail Payments अन्तर्गतको Merchant Payments (P2M) को Acquiring तथा Issuing कारोबार गर्दा तोकिएको व्यवस्थाहरू पालना गरी Retail Payment Switch मार्फत कारोबार गर्न निर्देशन गरिएको छ ।

५.२९. क्यूआर कोडको समेत प्रयोग गरी अन्तरदेशीय (Issuing तथा Acquiring) भुक्तानी कारोबार गर्न सुरु गरिएको छ। यस बैंकबाट अनुमतिपत्रप्राप्त भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक फोनपे पेमेन्ट सर्भिस लि. लाई भारतको Unified Payments Interface (UPI) सँग आबद्ध भई क्यूआर कोडमार्फत अन्तरदेशीय Person-to-Merchant (P2M) कारोबार सञ्चालन गर्न स्वीकृत प्रदान गरिएको छ। UPI Acquiring सेवा २०८० फागुनबाट सञ्चालनमा आएकोमा २०८१ माघ मसान्तसम्म ५,१९,०३१ कारोबारबाट रु. १.४९ अर्ब बगाबरको रकम प्राप्त भएको छ। यससम्बन्धी विवरण तालिका ५.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ५.२: अन्तरदेशीय Acquiring कारोबार विवरण

वर्ष / महिना	UPI Fonepay		Alipay+, Unionpay, Wechat		Total	
	कारोबार सञ्चय	रकम (रु. दश लाखमा)	कारोबार सञ्चय	रकम (रु. दश लाखमा)	कारोबार सञ्चय	रकम (रु. दश लाखमा)
२०८० फागुन	६,८२७	१५.५३	-	-	६,८२७	१५.५३
२०८० चैत	१३,८३१	३२.२९	-	-	१३,८३१	३२.२९
२०८१ बैशाख	२९,२५९	४६.९५	-	-	२९,२५९	४६.९५
२०८१ जेठ	४३,९३०	१०९.८०	-	-	४३,९३०	१०९.८०
२०८१ असार	४८,८५४	११७.११	-	-	४८,८५४	११७.११
२०८१ साउन	३७,५८६	८५.६५	६२०	८.९७	३७,२०६	९४.६२
२०८१ भदौ	३६,८२७	९०.९३	५६६	१४.०३	३७,३९३	१०४.९७
२०८१ असोज	४३,१११	१२६.६७	७९५	१२.७६	४३,९०६	१३९.४३
२०८१ कार्तिक	४९,८५०	१४०.०९	६०५	१५.६१	५०,४५५	१५५.६९
२०८१ मंसिर	५५,९९८	१८०.५२	७९४	१५.३०	५६,७९२	१९५.८१
२०८१ पुस	८८,४३०	२९०.८०	७५६	२३.६२	८९,१८६	३१४.४२
२०८१ माघ	७२,६०८	२४९.३५	९९३	१०.९३	७३,६०९	२६०.२८
कुल	५१९,०३१	१,४८६	५,१२९	१०९.२१	५२४९६०	१,५८७

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्रा

५.३०. केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्राको विकासको लागि महाशाखा गठन भएको छ। बैंकले सम्पन्न गरेको 'Central Bank Digital Currency (CBDC): Identifying Policy Goals and Design for Nepal' विषयक अध्ययन प्रतिवेदन, नेपाल राष्ट्र बैंकको रणनीतिक योजना २०२२-२६ र संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभागबाट तयार गरिएको

सञ्चार तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदनबमोजिम भुक्तानी प्रणाली विभागअन्तर्गत रहने गरी निर्देशकको नेतृत्वमा केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा महाशाखा स्थापना भई प्राविधिक जनशक्तिसमेत खटाइएको छ ।

- ५.३१. **नेपालमा २०२६ सम्ममा CBDC को Pilot परीक्षण सुरुवात गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।** केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्राको कार्यान्वयन पाँच चरणमा पूरा गर्ने योजना रहेको छ । CBDC विकासको क्रममा प्रथम चरणमा रिटेल, होलसेल वा सीमापार भुक्तानीमा प्रयोग गर्न त्यसको प्रयोग क्षेत्र पहिचान गर्ने तथा Design Characteristics र नीतिगत उद्देश्य निर्धारण गर्ने कार्य भईरहेको छ । CBDC सँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट प्राप्त सुभावहरूको विस्तृत विश्लेषण गरी यस सम्बन्धी कार्य अधि बढाइएको छ । साथै, CBDC जारी गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक परामर्शका लागि बैंकले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट प्राविधिक सहायतासमेत प्राप्त गरेको छ । दोस्रो र तेस्रो चरणको कार्य अन्तर्गत Proof of Concept तथा CBDC को Prototype समेत तयार भएको छ । उक्त Prototype का आधारमा चौथो चरणमा सोको Pilot परीक्षण गर्ने योजना रहेको छ ।
- ५.३२. **केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्राका सम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग प्राविधिक ज्ञान आदानप्रदान गरिएको छ ।** BIS Innovation Hub, Hong Kong Center सँग Non-Disclosure Agreement (NDA) मा हस्ताक्षर गरी उक्त संस्थाको mBridge Project को Quarterly Observer Meeting (OM) मा Observing Member को रूपमा बैंक सहभागी भएको छ । BIS Innovation Hub, Hong Kong Center को Project Aurum को Code Base प्रयोग गरी Wholesale CBDC को Prototype तयार गरिएको छ । केन्द्रीय बैंकमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरेका ४९ राष्ट्रको अनुभव समेटी CBDC को प्रारूप, उद्देश्य तथा यसको अन्तरसम्बन्ध समेटी 'Exploring the Global CBDC Landscape: Comparative Study of Selected National Initiatives' विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । साथै, यस बैंकको नेतृत्वमा SAARCFINANCE Collborative Study अन्तर्गत 'Prospectus of Central Bank Digital Currency in the SAARC Region' विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ ।

६

अध्ययन, सर्वेक्षण तथा तथ्याङ्क सुदृढीकरण

- ६.१. नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्ना नीतिहरूलाई प्रमाणामा आधारित बनाउँदै लैजाने रणनीतिबमोजिम अध्ययन, अनुसन्धान तथा सर्वेक्षणको कामसमेत उल्लेख्य मात्रामा हुँदै गएको छ । बैंकले तर्जुमा गर्ने सबैजसो नीतिगत व्यवस्था अध्ययन/सर्वेक्षणबाट प्राप्त सुभावका आधारमा गर्ने गरिएको छ । यसबाट बैंकले गर्ने अध्ययन तथा सर्वेक्षणको सझ्यामा समेत वृद्धि हुँदै गएको छ ।

अध्ययन/सर्वेक्षण

- ६.२. विगत पाँच वर्षमा आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रका विभिन्न विषयमा अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनहरूमध्ये केही अध्ययन प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिएका छन् भने बाँकी आन्तरिक प्रयोजनका लागि उपयोग गरिएका छन् । यस्ता अध्ययनले विभिन्न नीतिगत व्यवस्था तर्जुमा गर्नका लागि आधार प्रदान गरेको छ । बैंकका विभिन्न विभाग/महाशाखा/इकाईले विगत पाँच वर्षमा सम्पन्न गरेको मुख्य अध्ययनको विवरण तालिका ६.१ र अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै, प्रदेशस्थित कार्यालयहरूले यस अवधिमा २८ वटा अध्ययनहरू सम्पन्न गरेका छन् ।

तालिका ६.१: विगत पाँच वर्षमा सर्पन्न मुख्य अध्ययनको विवरण

आर्थिक वर्ष	अध्ययन सङ्ख्या
२०७७ वैशाख- असार	४
२०७७-७८	६
२०७८-७९	११
२०७९-८०	९
२०८०-८१	२१
२०८१-८२*	७
जम्मा	५८

*२०८१ फागुनसम्म, प्रदेशस्थित कार्यालयले गरेका अध्ययनबाहेक, अध्ययन सम्पन्न भएको समयानुसारको विवरण

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

६.३. कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव अनुमान गर्न बैंकले बन्दाबन्दीको समयमा मुलुकभरका ५२ जिल्लाका ६७४ उद्योगी व्यवसायीबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा कोभिडको प्रभावसम्बन्धी सर्वेक्षण गरेको थियो। असाधारण परिस्थितिमा गरिएको यो सर्वेक्षण नै अर्थतन्त्रको वास्तविक अवस्था जान्ने मुख्य आधार थियो। उक्त सर्वेक्षण २०७७ जेठ २६ गतेदेखि असार १० गते को अवधिमा गरिएको थियो। तिनै उद्योगी व्यवसायीसँग पुनः सूचना सङ्कलन गरी बैंकले २०७७ कात्तिक १३ देखि २०७७ मंसिर २४ सम्म पहिलो पुनरावृत्ति सर्वेक्षण, २०७८ बैशाख ५ देखि १४ गतेसम्म दोस्रो पुनरावृत्ति सर्वेक्षण र २०७८ कात्तिक महिनाको ७ गतेदेखि १७ गतेसम्म तेस्रो पुनरावृत्ति सर्वेक्षण गरेको थियो। उक्त सर्वेक्षणहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कले कोभिडको समयमा उद्योग व्यवसाय तथा रोजगारीमा परेको प्रभाव अनुमान गर्न र बैंकलाई विभिन्न नीतिगत उपायहरू अवलम्बन गर्न मद्दत गरेको थियो। सर्वेक्षणहरूबाट प्राप्त मुख्य नतिजालाई तालिका ६.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ६.२: कोभिड-१९ को समयमा व्यवसाय सञ्चालनको अवस्था (प्रतिशतमा)

उद्योग व्यवसायको अवस्था	२०७७ असार	२०७७ मंसिर	२०७८ वैशाख	२०७८ कात्तिक
पूर्ण सञ्चालन	४.१	५४.०	८१.२	८७.२
आंशिक सञ्चालन	३४.९	३७.०	१४.६	१०.४
सञ्चालन हुन नसकेको	६१.०	९.०	४.२	२.३

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

६.४. वित्तीय समावेशिता एवम् वित्तीय साक्षरताको अवस्था मापन गर्नका लागि पहिलोपटक 'Baseline Survey on Financial Literacy in Nepal' विषयक सर्वेक्षण सम्पन्न भएको छ । सर्वेक्षणले राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक स्तरमा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी विभिन्न सूचकहरू गणना गरेको छ । सर्वेक्षणबाट प्राप्त मुख्य नतिजाहरूलाई बक्स ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ६.१: Baseline Survey on Financial Literacy in Nepal विषयक अध्ययनका मुख्य नतिजाहरू

- राष्ट्रिय स्तरमा वित्तीय साक्षरता स्कोर ५७.९ प्रतिशत रहेको छ । वित्तीय साक्षरताको तीन आयामको रूपमा रहेको वित्तीय ज्ञान स्कोर ४७.३ प्रतिशत, वित्तीय व्यवहार स्कोर ६३.५ प्रतिशत र वित्तीय मनोवृत्ति स्कोर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ ।
- वित्तीय साक्षरतामा सबैभन्दा बढी अङ्क बागमती प्रदेशको ६४.५ प्रतिशत रहेकोमा मधेस प्रदेशको सबैभन्दा कम ५२ प्रतिशत रहेको छ । यसमा प्रदेशहरू बीचमा वित्तीय ज्ञानमा रहेको भिन्नता मुख्य कारणको रूपमा रहेको छ ।
- पुरुषको वित्तीय साक्षरता अङ्क ६१.८ प्रतिशत पाइएको छ । जुन महिलाको तुलनामा ७.५ प्रतिशतले बढी हो ।
- वित्तीय ज्ञानमा युवा पुस्ता अगाडि रहेको छ । १८-३० वर्ष उमेर समूहको वित्तीय साक्षरता अङ्क ६३.२ प्रतिशत रहेकोमा ६० वर्ष माथिका उमेर समूहको वित्तीय साक्षरता २७.९ प्रतिशत रहेको छ ।
- वयस्क जनसङ्ख्याको ७३.७८ प्रतिशतले भुक्तानी उपकरण, ८६.६४ प्रतिशतले बचत, लगानी वा अवकाश उपकरण, ३०.०२ प्रतिशतले बीमा सेवा र ४६.३४ प्रतिशत ऋण उपकरण प्रयोग गरेको पाइएको छ ।

६.५. केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्राका सम्बन्धमा महत्वपूर्ण अध्ययनहरू सम्पन्न भएका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकको नेतृत्वमा सार्क क्षेत्रका केन्द्रीय बैंक समिलित अध्ययन कार्यदलले Prospects of Central Bank Digital Currency in the SAARC Region विषयक अध्ययन गरेको छ । त्यस्तै, बैंकले यस विषयमा दुईवटा अध्ययनहरू गरेको छ । अध्ययनबाट प्राप्त निचोडका आधारमा केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्राको विकासका लागि योजनावद्ध रूपमा काम अगाडि बढाइएको छ ।

६.६. यस बैंकको नेतृत्व तथा South Asia Regional Financial Inclusion Initiative (SARFII) का सदस्य राष्ट्रहरूको सहकार्यमा 'Payment Innovation and Risk in

South Asia' विषयक अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी यस बैंकको वेबसाइटमा प्रकाशन गरिएको छ । उक्त अध्ययनले दक्षिण एशियामा विद्युतीय भुक्तानीमा उलेख्य वृद्धि हुँदै गएको तथा क्यूआरमा आधारित प्रणाली सबैभन्दा बढी प्रचलित भुक्तानी माध्यम हुँदै गएको सन्दर्भमा विद्युतीय भुक्तानीलाई थप प्रवर्द्धन गर्नका लागि ग्रामीण क्षेत्रमा विद्युत, इन्टरनेट जस्ता पूर्वाधारको गुणस्तर वृद्धि गर्नुपर्ने र ग्राहकको हित संरक्षण गर्नका लागि साइवर जोखिमको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने लगायतका सुभावहरू दिएको छ ।

६.७. लघुवित्त वित्तीय संस्थाका समस्या सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको हकमा लक्षित वर्गको पहिचान, लघुकर्जाको आकार, ब्याजदरसम्बन्धी नीति, पुँजी वृद्धि, कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी प्रावधान, कर्जा अनुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली एवम् संस्थागत सुशासनमा सुधार, कर्जा सूचनासम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था/प्रणालीमा सुधार, ग्राहकको ऋणग्रस्तता समाधान, सुपरिवेक्षकीय क्षमतामा सुधार, लघुवित्त मोडलमा परिमार्जन र दिगोपना, लगायतका पक्षमा सुधार गर्नका लागि तत्काल गर्नुपर्ने, मध्यमकालमा गर्नुपर्ने र दीर्घकालमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने सुभावहरू प्रदान गरेको छ । यस बैंकले विभिन्न मार्गदर्शन तथा निर्देशनहरूमार्फत अध्ययनका सुभावहरू ऋमशः कार्यान्वयन गर्दै लगेको छ ।

६.८. Informal Economy of Nepal विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभागमार्फत गराइएको उक्त अध्ययनले मुलुकको अर्थतन्त्रका विविध क्षेत्रमा अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापको हिस्सा अनुमान गरी अर्थतन्त्रको औपचारिकीकरणका लागि ठोस अनुभवजन्य आधार उपलब्ध गराएको छ । उक्त अध्ययनका अनुसार नेपालको अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको हिस्सा ३८.६ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययनले रियल स्टेट, कृषि, वन, माछापालन, होटेल जस्ता क्षेत्रहरूमा अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापको हिस्सा तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको देखाएको छ ।

६.९. वित्तीय क्षेत्रको सुदृढीकरणका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू गाभ्ने गाभिने तथा प्राप्तिसम्बन्धी प्रक्रियालाई यस बैंकले प्राथमिकतामा राख्दै आएको परिप्रेक्ष्यमा 'Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal' विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुभावहरू बक्स ६.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बाटस ६.२: Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal विषयक अध्ययनका मुख्य नतिजाहर

- अध्ययनले नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सझौतालाई विभिन्न तथ्याङ्कीय विधिका साथै विज्ञहरूको राय सर्वेक्षणका आधारमा मूल्याङ्कन गरेको छ ।
- HH Index, Lerner Index तथा Panzer-Rosse Statistics जस्ता तथ्याङ्कीय विश्लेषणले नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति केन्द्रीकरण न्यूनस्तरमा रहेकाले गाभ्ने गाभ्ने तथा प्राप्ति प्रक्रियाले तत्काल बैंकको एकाधिकारात्मक क्षमता वृद्धि नहुने देखाएको छ ।
- बैंक वित्तीय संस्थाको बीचमा भैरहेको मर्जरले निक्षेप परिचालन, कर्जा क्षमता विस्तार, पुँजी वृद्धि, जोखिम व्यवस्थापन जस्ता पक्षमा सकारात्मक प्रभाव पारेको भएतापनि मर्जरपश्चातको कार्यसञ्चालन दक्षता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिनुपर्ने निष्कर्ष अध्ययनले निकालेको छ ।
- विज्ञहरूबीचमा गरेको सर्वेक्षणमा सहभागी आधाभन्दा बढी उत्तरदाताले वाणिज्य बैंकको सझौता ११ देखि १५ सम्म हुनुपर्ने राय व्यक्त गरेका छन् । करिब २० प्रतिशत उत्तरदाताले वाणिज्य बैंकको सझौता ५ देखि १० सम्म हुनुपर्ने राय व्यक्त गरेका छन् ।

६.१०. नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने विभिन्न सेवामा रहेको पहुँच मापन गर्नका लागि 'Financial Access in Nepal' विषयक अध्ययन गरिएको छ । वि.स. २०७७ चैतमा सम्पन्न उक्त अध्ययनले ६७.३ प्रतिशत नेपालीको कम्तीमा पनि एउटा बैंक खाता रहेको देखाएको छ । अध्ययनले वित्तीय पहुँचमा विद्यमान विषमताका साथै विभिन्न समूहको वित्तीय प्रविधिको उपयोग प्रवृत्तिका बारेमा महत्वपूर्ण तथ्य उजागर गरेको छ ।

६.११. नेपालमा विदेशी मुद्राको डेरिभेटिभ बजारको अवस्था मूल्याङ्कन गर्नका लागि Foreign Exchange Derivative Market in Nepal विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । अध्ययनले नेपालको विदेशी मुद्राको डेरिभेटिभ बजार विकासको क्रममा नै रहेकाले उक्त बजारको विकासका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले लिनुपर्ने नीतिगत उपायहरूका बारेमा सुझाव दिएको छ । यसअन्तर्गत विदेशी मुद्राको डेरिभेटिभ बजारमा खरिदविक्रि गर्ने कार्यका लागि छुटै नीतिगत प्रावधान हुनुपर्ने, विद्यमान ओटिसि बजारलाई प्रभावकारी बनाउने र दीर्घकालीन फरवार्ड, स्वाप तथा अप्सन जस्ता उपकरणहरूको विकास गर्नुपर्ने सुझाव रहेका छन् ।

- ६.१२. उपभोक्ताको मूल्यवृद्धिसम्बन्धी प्रत्याशा अनुमान गर्नका लागि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ देखि त्रैमासिक रूपमा Inflation Expectations Survey गर्न सुरु गरिएको छ। हालसम्म १० वटा त्यस्ता सर्वेक्षणहरू सम्पन्न भएका छन्। उक्त सर्वेक्षणको माध्यमबाट आगामी तीन महिना र आगामी एक वर्षको अवधिका लागि उपभोक्ताको मूल्यवृद्धिसम्बन्धी प्रत्याशाको अनुमान गर्ने गरिएको छ। यसबाट मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा तय गर्नमा समेत मद्दत पुगेको छ।
- ६.१३. **Unstructured Supplementary Service Data (USSD) कार्यान्वयन र Cross Border Payments** सम्बन्धमा अध्ययन सम्पन्न भएको छ। USSD सम्बन्धी अध्ययनले नेपालमा USSD मा आधारित भुक्तानी प्रणालीका लागि नेपाल दुरसञ्चार प्राधिकरण र नेपाल राष्ट्र बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिकाका बारेमा विभिन्न सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ। भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाले अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था गर्नको लागि 'A Study on Cross Border Payments' विषयक अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।
- ६.१४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वान्तर्गत गर्ने खर्चको अवस्था, खर्च हुने क्षेत्र, क्षेत्रगत वितरणलगायतका पक्ष समेती 'Corporate Social Responsibility in Nepalese Banking Industry' विषयक अध्ययन गरिएको छ। अध्ययनको नतिजाका आधारमा त्यस्तो खर्चलाई थप प्रभावकारी बनाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आवश्यक निर्देशन जारी गरिएको छ। साथै, यस सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्थाका लागि प्रस्तावित ऐनको मस्यौदा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित गरिएको छ।
- ६.१५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ठूला कर्जा उपभोग गर्दै आएका ऋणीको पहिचान तथा अनुगमन गर्ने कार्यको संरचना तयार पार्नका लागि **International Practices of Interconnectedness of Large Exposures** विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ। विभिन्न सात केन्द्रीय बैंक/नियामकीय निकायले जारी गरेका Large Exposure Framework समेतको आधारमा उक्त अध्ययनले ठूला ऋणीको पहिचान तथा नियमित अनुगमनको लागि बैंक फर इन्टरनेशनल सेटलमेन्टले जारी गरेको ठूला ऋणी पहिचान मापदण्ड (LEX standard) ले तोकेका मापदण्ड अवलम्बन गरी Large Exposure Framework तर्जुमा गर्नुपर्ने सुझाव उक्त अध्ययनले दिएको छ। सोही आधारमा ठूला ऋणी पहिचानसम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा भई ठूला ऋणीको अनुगमन गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको छ।

- ६.१६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकको KYC लाई विद्युतीय एवम् केन्द्रीकृत रूपमा व्यवस्थित गर्नका लागि 'Study Report on Implementation of Centralized KYC' विषयक अध्ययन सम्पन्न गरी ठोस कार्ययोजना कार्यान्वयनमा आएको छ । राष्ट्रिय परिचयपत्रका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्ने तथा विद्यमान खाताको ग्राहक पहिचानसम्बन्धी विवरण उक्त परिचयपत्रको डाटाबेशका आधारमा अद्यावधिक गर्ने कार्य सुरु भएको छ ।
- ६.१७. केन्द्रीय बैंकमा बिग डाटाको उपादेयताका सम्बन्धमा Big Data Analytics विषयक प्रारम्भिक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले केन्द्रीय बैंकमा बिग डाटा विश्लेषण उपयोग गर्न सकिने क्षेत्र पहिचान गर्नुका साथै यसका लागि आवश्यक पर्ने कानुनी व्यवस्था, सूचना प्रविधि पुर्वाधार तथा कर्मचारीको दक्षता विकासका सम्बन्धमा विभिन्न सुझावहरू प्रदान गरेको छ ।
- ६.१८. वित्तीय समावेशिताको अवस्थालाई एकीकृत रूपमा मापन गर्नका लागि वित्तीय समावेशिता सूचकाङ्क निर्माण गर्ने सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले वित्तीय समावेशिताका तीनवटा आयामहरूः वित्तीय पहुँच, वित्तीय सेवाको उपयोग तथा वित्तीय सेवाको गुणस्तरको आधारमा वित्तीय सूचक निर्माण गरेको छ । सूचकाङ्कको निर्माणमा वित्तीय पहुँचसम्बन्धी १३ सूचकहरू, वित्तीय सेवाको उपयोगसम्बन्धी १४ सूचकहरू र वित्तीय सेवाको गुणस्तरसम्बन्धी १४ वटा सूचकहरूको उपयोग गरिएको छ ।
- ६.१९. पुनरकर्जा, व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा र सहुलियतपूर्ण कर्जाको प्रभावकारिता अभिवृद्धिका लागि उक्त कर्जा कार्यक्रमको तेस्रो पक्षबाट स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गराइएको छ । मूल्याङ्कनले कर्जा कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि यस्ता कर्जा उपयोग गर्ने व्यवसाय छनोट गर्दा व्यवसाय दर्ता भएको निश्चित वर्ष भएको हुनुपर्ने, दाहोरो कर्जा सुविधा नियन्त्रणका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने, यस्ता कर्जाको निरन्तर रूपमा अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नुपर्ने र आवधिक रूपमा स्वतन्त्र पक्षबाट मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने लगायतका सुझावहरू प्रदान गरेको छ ।
- ६.२०. बैंकमा मानव संसाधन व्यवस्थापनसम्बन्धी विभिन्न अभ्यासहरू एवम् मानव संसाधन व्यवस्थापनका विविध पक्षहरू समेटी 'Human Resource Management Practices in NRB' विषयक अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । उक्त अध्ययनले बैंकको मानव संसाधन व्यवस्थापनको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा कर्मचारीबीच सर्वेक्षण गरी मानव संसाधन व्यवस्थापनलाई अभ्य बढी प्रभावकारी बनाउनका लागि गर्नुपर्ने सुधारका बारेमा महत्वपूर्ण सुझावहरू प्रदान गरेको छ ।

- ६.२१. बैकल्पिक वित्तका स्वरूपहरूको सम्भावना उपयोग गर्नका लागि 'Peer to Peer Lending and Crowdfunding' विषयक प्रारम्भिक अध्ययन प्रतिवेदन सरोकारवालाको सुभावका लागि सार्वजनिक गरिएको छ । उक्त अध्ययनले नेपालमा बैकल्पिक वित्तका साधनको उपयोग गर्नका लागि उपयुक्त प्रारूप एवम् आवश्यक पूर्वसर्तको बारेमा सुभाव दिएको छ ।
- ६.२२. पूर्ण डिजिटल बैंक स्थापनासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अध्ययन गरी 'Establishing Digital Bank in Nepal' विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले नेपालमा डिजिटल बैंक स्थापना गर्नका लागि गर्नुपर्ने कानुनी तथा नियामकीय व्यवस्था, बैंक सञ्चालनका लागि आवश्यक पूर्वाधार, अनुगमन तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि गर्नुपर्ने व्यवस्था लगायतका पक्षहरूमा सुभाव प्रदान गरेको छ । उक्त अध्ययनको मुख्य निष्कर्ष तथा सुभावहरूलाई बक्स ६.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स ६.३: Establishing Digital Bank in Nepal विषयक अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुझाव

- डिजिटल बैंक परम्परागत बैंकको सहायक कम्पनी, छुट्टै संस्था, मोबाइल नेटवर्क अपरेटरको स्वामित्व, मोबाइल नेटवर्क अपरेटर र फिनटेक कम्पनीको संयुक्त स्वामित्व, बैंक र फिनटेक कम्पनीको संयुक्त स्वामित्व लगायतको प्रारूपमा सञ्चालन हुन सक्ने प्रचलन रहेको छ ।
- यस्तो बैंकका सन्दर्भमा दुइटा प्रारूप प्रचलनमा रहेको छ: पहिलो प्रारूपमा डिजिटल बैंकले अन्य बैंक, वालेट तथा फिनटेकसँग सहकार्य गरी त्यस्ता संस्थाको सेवा प्रदान गर्ने तर ग्राहकसँग प्रत्यक्ष रूपमा नजोडिने । यस्तो प्रारूपलाई Banking-as-a-Service (BaaS) प्रारूप भनिन्छ । दोस्रो प्रारूप अर्थात् Banking-as-a-Platform (BaaP) अन्तर्गत डिजिटल बैंकले ग्राहकसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिई तेस्रो पक्षले डिजाइन गरेका सेवाहरू उनीहरूको प्रतिनिधिको रूपमा प्रदान गर्न्छ ।
- विश्वका विभिन्न मुलुकमा डिजिटल बैंक विद्यमान वाणिज्य बैंकको नियामकीय संरचना वा छुट्टै संरचनाभित्र रही सञ्चालनमा रहेका छन् ।
- डिजिटल बैंकको सुपरिवेक्षकीय संरचनामा डाटा सुरक्षा, अटोमेटेड रिपोर्टिङ तथा सर्भिलेन्स प्रणाली लगायतका प्राविधिक पक्षहरूमा विशेष जोड दिनुपर्ने छ । केन्द्रीय बैंकले नयाँ खालका डिजिटल अपराध एवम् जोखिमको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्नका लागि आफ्नो मानव संसाधनको दक्षता विकासमा ध्यान दिन आवश्यक रहेको छ ।

- सुरुवाती चरणमा विद्यमान बैंक तथा वित्तीय संस्थामा डिजिटल बैंकिङ इकाईको स्थापना गरी यस्तो बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउन सकिने हुन्छ । तथापि यसका लागि डिजिटल परिचय पत्र प्रणाली, विद्युतीय ग्राहक पहिचान, ओपन बैंकिङ तथा क्लाउडसम्बन्धी नियमन, सूचना प्रविधि प्रणालीको लेखापरिक्षण, साइबर सुरक्षा मार्गदर्शन, डिजिटल कर्जा मार्गदर्शन लगायतका पूर्वाधारको विकास सूर्वसर्तको रूपमा रहन्छ ।
- मध्यमकालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सहायक कम्पनीलाई उक्त कम्पनीको पूर्ण लगानीमा डिजिटल बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने गरी इजाजत दिन सकिन्छ । यसका लागि माथि उल्लिखित पूर्वाधारका साथै विभिन्न कानुनी व्यवस्थाहरू संशोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- दीर्घकालमा भने विद्यमान बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई पूर्णत डिजिटल बैंकमा परिणत हुन दिने वा नयाँ डिजिटल बैंक स्थापनाको अनुमति दिने नीतिगत व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

६.२३. **व्यक्तिगत क्रेडिट स्कोर प्रणाली विकास गर्ने सन्दर्भमा 'Study Report on Credit Scoring'** विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । यस अध्ययनले नेपालमा क्रेडिट स्कोर प्रणाली विकासका लागि गर्नुपर्ने कानुनी सुधार, नयाँ नियामकीय ढाँचाको रूपरेखा, क्रेडिट स्कोर गणनाका लागि उपयोग गर्ने सकिने तथ्याइक, डाटा सुरक्षा लगायतका पक्षहरूमा सुभाव प्रदान गरेको छ । उक्त सुभावहरूका आधारमा कर्जा सूचना केन्द्रमार्फत क्रेडिट स्कोर निर्माण गर्ने कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

६.२४. **स्मारिका सिक्का तथा मेडालियन टकमरीमा प्रादेशिक पहिचान भल्काउने योजना रहेको छ ।** सातवटा प्रदेशमा रहेका विभिन्न पुरातात्त्विक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक महत्वका विषयवस्तु पहिचान हुनेगरी स्मारिका सिक्का तथा मेडालियन टकमरी गर्ने सन्दर्भमा टक्सार महाशाखाबाट अध्ययन सम्पन्न भई प्रतिवेदनसमेत तयार भएको छ । अध्ययनको सुभाव अनुसार प्रदेशस्थित राष्ट्रिय विषयवस्तुलाई समेतर स्मारिका सिक्का तथा मेडालियन टकमरी गर्ने योजना छ ।

६.२५. **बैंकका प्रदेशस्थित कार्यालयहरूले विगत पाँच वर्षमा विभिन्न २८ विषयमा विशेष अध्ययन सम्पन्न गरेका छन् ।** विराटनगर कार्यालयले ३ वटा, जनकपुर कार्यालयले ४ वटा, वीरगञ्ज कार्यालयले ४ वटा, पोखरा कार्यालयले ४ वटा र सिद्धार्थनगर कार्यालयले ३ वटा विशेष अध्ययन सम्पन्न गरेका छन् । त्यसैगरी नेपालगञ्ज कार्यालयले ३ वटा, सुखेत कार्यालयले ३ वटा र धनगढी कार्यालयले ३ वटा विशेष अध्ययनहरू सम्पन्न गरेका छन् । उक्त अध्ययनहरूमध्ये १० अध्ययनहरू प्रकाशन गरिएको छ भने बाँकी

अध्ययन आन्तरिक प्रयोजनका लागि उपयोग गरिएको छ । प्रदेशस्थित कार्यालयहरूले सम्पन्न गरेका अध्ययन अनुसन्धानको विवरण तालिका ६.३ र अनुसूची २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६.३: प्रदेशस्थित कार्यालयले सम्पन्न गरेका अध्ययनहरू

कार्यालय	कुल
विराटनगर कार्यालय	३
जनकपुर कार्यालय	४
बीरगञ्ज कार्यालय	४
पोखरा कार्यालय	४
सिद्धार्थनगर कार्यालय	३
नेपालगञ्ज कार्यालय	४
सुर्खेत कार्यालय	३
धनगढी कार्यालय	३
जम्मा	२६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

६.२६. बैंक अफ कोरियासँगको सहकार्यमा Bank of Korea Knowledge Partnership Program अन्तर्गत पाँचवटा महत्वपूर्ण विषयमा अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त नितिजाबाट बैंकको नीति निर्माणका लागि उपयोगी सुझावहरू प्राप्त भएको छ । उक्त कार्यक्रमअन्तर्गत सम्पन्न भएका अध्ययनहरूको विवरण तालिका ६.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

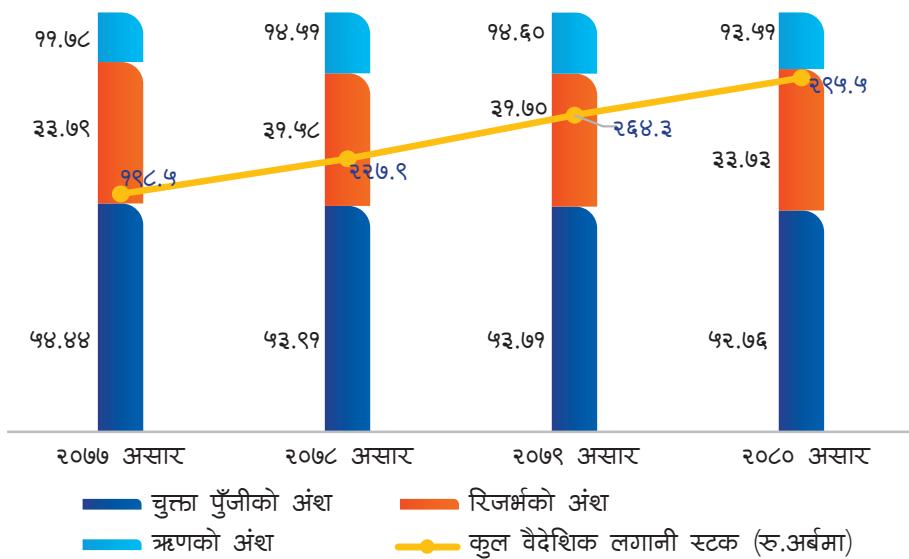
तालिका ६.४: Bank of Korea Knowledge Partnership Program अन्तर्गत सम्पन्न अध्ययनहरू

वर्ष (ई.स.)	अध्ययनको विषय
२०२०	Financial Stability : Institutional Aspects and Implications of Macroprudential Policy
२०२१	Financial stability: challenges and opportunities in the post-Covid context
२०२२	Private sector credit growth and its impact upon real sector in the Nepalese economy
२०२३	Develop Macro Stress-testing Framework for Financial Stability Assessment
२०२४	Regulatory and Oversight Framework of Payment System

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

६. २७. वैदेशिक लगानीमा सञ्चालन भएका उद्योगहरूको सर्वेक्षणका आधारमा वार्षिक रूपमा Foreign Direct Investment in Nepal विषयक सर्वेक्षण गर्ने गरिएको छ। सर्वेक्षणले नेपालको वैदेशिक लगानी स्टकमा सबैभन्दा बढी योगदान चुक्ता पुँजीको रहेको र त्यसपछि रिजर्भ र ऋणको योगदान रहेको देखाएको छ। क्षेत्रगत हिसाबमा हेर्दा विद्युत, ग्यास तथा पानी, औद्योगिक उत्पादन र वित्तीय तथा बीमा सेवामा वैदेशिक लगानी स्टक बढी रहेको देखाएको छ। देशगत आधारमा हेर्दा भारत र चीनको हिस्सा बढी रहेको सर्वेक्षणले देखाएको छ। विगत चार वर्षमा सम्पन्न उक्त सर्वेक्षणहरूको मुख्य नतिजा चार्ट ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

चार्ट ६.१: नेपालमा वैदेशिक लगानीको अवस्था

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

६. २८. भारतीय पर्यटकको Preferred Digital Mode of Payment सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको छ। नेपाल भ्रमण गर्ने भारतीय पर्यटकको सझौत्या उल्लेख्य रहेको, भारतमा डिजिटल भुक्तानीले व्यापकता पाएको र नेपालमा भा.रु. १०० भन्दा ठूला दरका नोट ग्राह्य नभएको अवस्थालाई मध्यनजर गरी उक्त सर्वेक्षण गरिएको हो।

६. २९. विगत पाँच वर्षको अवधिमा अन्य महत्वपूर्ण सर्वेक्षणहरू सम्पन्न भएका छन्। Business Confidence Survey को प्रारूप तयार पारी नियमित रूपमा सर्वेक्षण गर्न सुरु गरिएको छ। घरजग्गा मूल्य सर्वेक्षणको कार्य परीक्षणको रूपमा सम्पन्न गरिएको छ। Trade Credit Survey, Money Changer Survey सम्पन्न गरी उक्त अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा BOP compilation सँग सम्बन्धित अनुपात निर्धारण गरिएको छ।

- ६.३०. बैंकले आवश्यकताअनुसार केही अध्ययन बाट्य विज्ञहरूबाट गराउने गरेको छ । यसअन्तर्गत त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभाग, व्यवस्थापन केन्द्रीय विभाग तथा पाटन क्याम्पसले अध्ययनहरू सम्पन्न गरेका छन् ।
- ६.३१. केही महत्वपूर्ण अध्ययन सम्पन्न हुने क्रममा रहेका छन् । बाट्य विज्ञबाट गर्न लागिएको Assessing the Utilization & Effectiveness of Directed Lending Program in Nepal र Human Resource Development and Management in Commercial Banks of Nepal विषयक अध्ययन सम्पन्न हुने क्रममा रहेका छन् । नेपालमा Sovereign Wealth Fund को स्थापनासम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन भइरहेको छ ।

तथ्याङ्क सुदृढीकरण

- ६.३२. **वित्तीय क्षेत्र सर्वेक्षण (Financial Corporation Survey)** प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । यसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अलावा बीमा कम्पनी, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, लघुवित्त वित्तीय संस्था, हाइड्रोइलेक्ट्रीसीटी इन्डेस्ट्रियल मेन्ट एण्ड डेवलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड र नेपाल पूर्वधार विकास बैंकसमेतलाई समेटिएको छ । यसबाट वित्तीय क्षेत्रको स्रोत परिचालन तथा उपयोगको अवस्था अनुगमन गर्नमा थप मद्दत पुगेको छ ।
- ६.३३. '**Database of Nepalese Economy**' को प्रकाशन गरी नियमित रूपमा तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने गरिएको छ । उक्त डाटावेशमा वास्तविक क्षेत्र, सरकारी क्षेत्र, बाट्य क्षेत्र र वित्तीय क्षेत्रगरी अर्थतन्त्रका चारखटै क्षेत्रका दैनिक, मासिक, त्रैमासिक तथा वार्षिक तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ । यसबाट अध्यनन अनुसन्धानका लागि अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सहज रूपमा उपलब्ध हुने अपेक्षा रहेको छ ।
- ६.३४. बैंकको संक्षिप्त वासलात सम्बन्धित सबै सरोकारवालालाई दैनिक रूपमा जानकारी गराउने उद्देश्यले बैंकको वेबसाइटमा **Central Bank Survey and Liquidity Position** प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । यसबाट मुलुकले प्राप्त गरेको विदेशी मुद्रा तथा बैंकिङ प्रणालीको तरलतासम्बन्धी तथ्याङ्कमा आवधिक रूपमा सबैको सहज पहुँच पुग्न गएको छ ।
- ६.३५. उपभोक्ताको खर्च संरचनामा आएको परिवर्तनका आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको आधार वर्ष परिवर्तन गरिनु साथै मूल्यवृद्धि गणना विधिलाई थप परिस्कृत बनाइएको छ । उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क गणनाको आधार वर्ष परिवर्तन गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ लाई आधार वर्षको रूपमा लिइएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने पारिवारिक बजेट

सर्वेक्षणको आधारमा वस्तु तथा सेवाको डालो र भाराङ्क निर्धारण गर्दै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ बाट नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले गरेको नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (NLSS-IV) को तथ्याङ्कका आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कका लागि वस्तु तथा सेवाको डालो र भाराङ्क निर्धारण गरिएको छ । नयाँ वस्तु डालोमा ५२५ वस्तु तथा सेवा समावेश गरिएको छ भने मूल्य सङ्कलन गरिने बजार केन्द्रहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि गरी ८७ पुऱ्याइएको छ । यससँगै सूचकाङ्कको गणना विधिमा पनि केही परिमार्जन गरिएको छ । नयाँ आधार वर्षका आधारमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पहिलो महिनाबाटे राष्ट्रिय उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कसँगै प्रादेशिक स्तरका समेत सूचकाङ्क प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ ।

६. ३६. रोजगारीको स्वरूपमा आएको फेरबदलसमेतलाई ध्यानमा राखी तलब तथा ज्याला सूचकाङ्कको आधार वर्ष अद्यावधिक गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ कायम गरिएको छ भने गणना विधिमा समेत सुधार गरिएको छ । राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले सम्पन्न गरेको Nepal Labor Force Survey, 2017/18 मा उपलब्ध नेपालस्तरीय औद्योगिक वर्गीकरण (Nepal Standard Industrial Classification, NSIC) तथा नेपालस्तरीय पेसागत वर्गीकरण (Nepal Standard Classification of Occupations, NSCO) अनुसारको नतिजाको आधारमा भाराङ्क अद्यावधिक गरिएको छ । तलब तथा ज्याला सूचकाङ्क त्रैमासिक रूपमा गणना गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । नयाँ सूचकाङ्क गणना गर्दा सबै प्रदेशका ३० वटा जिल्लास्थित बजार क्षेत्रमा रहेका सबै औद्योगिक क्षेत्र (Industry) तथा पेसा (Occupation) समावेश हुनेगरी १,०२५ वटा संस्थाबाट ५,२९६ प्रकारका पद (Jobs) सँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सूचकाङ्क निर्माण गरिएको छ ।

६. ३७. शोधनान्तरको तथ्याङ्क प्रकाशन ढाँचामा सुधार गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ भन्दा अगाडि बैंकले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको शोधनान्तर मार्गदर्शन (Balance of Payments Manual) को पाँचौ संस्करण (BPM5) एवम् सो बमोजिमको 'शोधनान्तर तथ्याङ्क सङ्कलन निर्देशिका, २०६१' अनुसार शोधनान्तर तथ्याङ्क प्रकाशन गर्दै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि IMF द्वारा प्रस्तावित शोधनान्तर तथा अन्तर्राष्ट्रिय लगानीसम्बन्धी मार्गदर्शनको छैठौं संस्करणको ढाँचामा समेत प्रकाशन गर्दै आएको थियो । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को सुरुदेखि यस बैंकले IMF को BPM6 एवम् सोमा आधारित International Transaction Reporting System Guidelines, 2022 अनुसार प्राप्त तथ्याङ्कको प्रशोधन गरी पूर्णरूपमा BPM6 अनुरूपको शोधनान्तर तथ्याङ्क प्रकाशन सुरु गरेको छ । यसबाट शोधनान्तर तथ्याङ्कको स्पष्टता, विस्तृतता र पारदर्शितामा सुधार हुन गई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा एकरूपता कायम हुन गएको छ ।

- ६.३८. प्रदेशगत रूपमा प्रादेशिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न सुरु गरिएको छ । आर्थिक गतिविधि अध्ययनका तथ्याङ्कलाई सहज रूपमा उपयोग गर्न सकिने गरी प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ ।
- ६.३९. तथ्याङ्क प्रशोधनका लागि विभिन्न सफ्टवेयर तयार भई प्रयोगमा आएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्बन्धी तथ्याङ्क प्रशोधनका लागि ITSS Software तयार भई प्रयोगमा ल्याइएको छ । आर्थिक गतिविधि अध्ययनको तथ्याङ्क प्रशोधनका लागि आवश्यक सफ्टवेयर निर्माणको क्रममा रहेको छ ।
- ६.४०. तथ्याङ्क उपयोगकर्ताको सहजताका लागि तथ्याङ्कलाई Excel Format मा प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । Quarterly Economic Bulletin, Monthly Statistics लगायतका तथ्याङ्क उक्त ढाँचामा प्रकाशन गर्न सुरु भएको छ । विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाको हकमा पनि त्रैमासिक रूपमा Key Financial Highlights को प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । भुक्तानी प्रणालीको विकाससम्बन्धी सूचकहरू प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । २०७७ साउन महिनादेखि मासिक रूपमा भुक्तानी प्रणालीको पहुँच तथा उपयोगसम्बन्धी सूचकहरू प्रकाशन गर्ने गरिएको छ ।
- ६.४१. तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन तथा प्रकाशनको कार्यलाई व्यवस्थित गर्न छुटै संयन्त्रको विकास गर्ने योजना बनाइएको छ । हाल कार्यान्वयनमा रहेको मानव संसाधन योजनाले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ भित्र तथ्याङ्क महाखाशा स्थापना गरी आर्थिक वर्ष २०८४/८५ भित्र तथ्याङ्क विभागमा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।
- ६.४२. तथ्याङ्क व्यवस्थापनका लागि दक्ष जनशक्ति तयार पार्नका लागि बैंकले विशिष्ट ज्ञान भएका जनशक्ति भर्ना गर्न सुरु गरेको छ । उक्त व्यवस्थाबमोजिम तथ्याङ्कशास्त्री, कम्पाइलर तथा डिजाइनर अधिकृतलाई करारमा नियुक्त गरिएको छ । कर्मचारीलाई Python, R तथा MS Package सम्बन्धी तालिममा सहभागी गराइएको छ ।

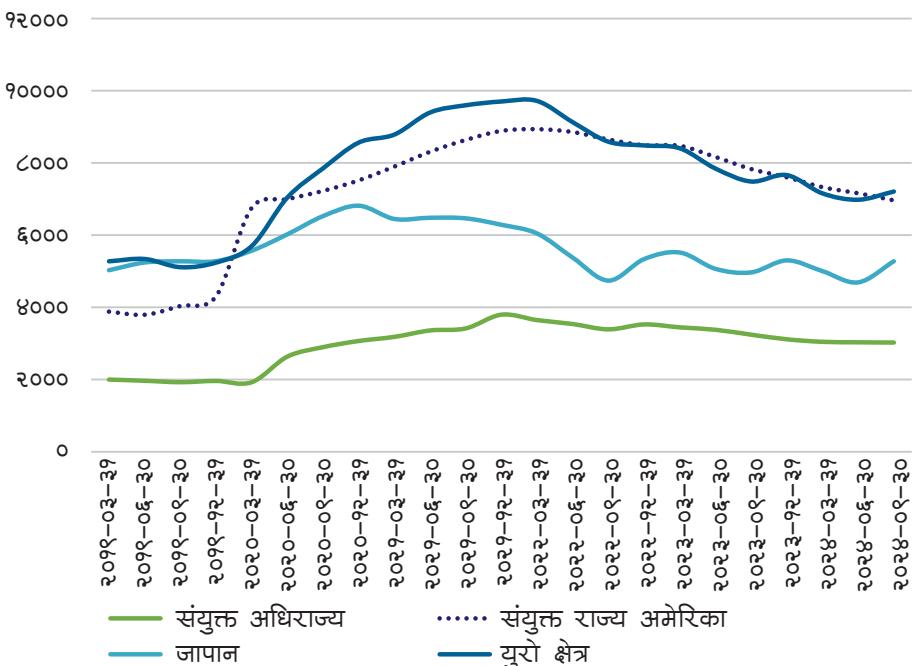
◆◆◆

कोभिड प्रभाव न्यूनीकरण तथा आर्थिक पुनरुत्थान

- ७.१. विश्वभर महामारीको रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ ले स्वास्थ्य सङ्कटका साथसाथै आर्थिक सङ्कटसमेत निष्पत्त्याएको थियो । यसका कारण विश्वले अनपेक्षित ढंगले मानवीय क्षति व्यहोर्नुपरेको थियो भने कोभिडको फैलाईदो संक्रमणबाट बच्न बन्दाबन्दीमा रहनुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएको थियो । महामारीका कारण विश्व अर्थतन्त्र सन् १९३० को दशकपछिको सबैभन्दा ठूलो आर्थिक सङ्कटबाट गुजिनुपन्यो । यसबाट विश्व अर्थतन्त्रले आफ्नो वार्षिक आयको ६.४ प्रतिशतदेखि ९.७ प्रतिशतसम्म गुमाएको हुनसक्ने प्रारम्भिक अनुमान एसियाली विकास बैंकले गरेको थियो ।
- ७.२. कोभिड-१९ महामारीले सिर्जना गरेको अपृथिव्यारो परिस्थिति र उच्च आर्थिक अनिश्चितताका कारण सबैजसो मुलुकले महामारीबाट आफ्ना जनता र अर्थतन्त्रलाई बचाइराख्न अनेक किसिमका नवीनतम प्रयास गरेका थिए । यसअन्तर्गत केन्द्रीय बैंकहरूले विभिन्न आपतकालीन कर्जा कार्यक्रम र तरलता सुविधाहरू घोषणा गरेका थिए भने व्यावसायिक गतिशिलता एवम् अर्थतन्त्रको सम्बद्धनका लागि विभिन्न नियामकीय छुट सुविधाहरू प्रदान गरेका थिए । यस्ता कार्यक्रमबाट केन्द्रीय बैंकको वासलातको आकारमा उल्लेख्य विस्तार भएको थियो । विश्वका केही ठूला केन्द्रीय बैंकहरूको वासलातको आकारलाई चार्ट ७.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट ०.१: प्रमुख केन्द्रीय बैंकहरूको वासलातको आकार (अर्ब अमेरिकी डलरमा)

स्रोत: BIS तथा ST. LOUIS FED

७.३. नेपालको अर्थतन्त्र पनि कोभिड-१९ महामारीबाट उल्लेख्य रूपमा प्रभावित भएको थियो। खासगरी पर्यटन, वैदेशिक रोजगारी, साना तथा मझौला उद्यम, पूर्वाधार विकास र व्यापार व्यवसाय जस्ता क्षेत्र बढी प्रभावित भएका थिए। संक्रमण जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न नेपाल सरकारले २०७६ चैत ११ देखि घरभित्रै बस्नुपर्ने व्यवस्था गरी बन्दाबन्दीको व्यवस्था लागु गरेको थियो। यसबाट कोभिडपूर्वको तीन वर्षदेखि कायम रहेको आर्थिक क्रियाकलापको उत्साहप्रद विस्तारमा उल्लेख्य कमी आएको थियो। कोभिडको समयका केही प्रमुख आर्थिक सूचकहरूको स्थितिलाई तालिका ७.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ७.१: कोभिड अगाडिको एक वर्ष र कोभिडको समयमा आर्थिक सुचकहस्तको अवस्था

विवरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
आर्थिक वृद्धिदर	६.७	-२.४	४.८
मुद्रास्फीति	४.६	६.२	३.६
नियांत वृद्धिदर	१९.४	०.६	४४.४
आयात वृद्धिदर	१३.९	-१५.६	२८.७

निजी क्षेत्र कर्जा वृद्धिदर	१९.१	१२.६	२६.३
राजस्व वृद्धिदर	१५.५	०.२	१६.३
सरकारी खर्च वृद्धिदर	२.१	-१.७	९.७
विप्रेषण वृद्धिदर	१६.५	-०.५	९.८
पर्यटक आगमन वृद्धिदर	१८.८	-३६.८	-९०.९

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

७.४. कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्दै उद्योग, पेसा, व्यवसायको पुनरुत्थानमा सहयोग पुऱ्याउन नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न नीतिगत व्यवस्था गरेको थियो। प्राप्त तथ्याङ्कको निरन्तर सूक्ष्म रूपमा निगरानी गर्दै अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्न सीमित स्रोत तथा साधनलाई सदुपयोग गर्ने अधिप्रायले विभिन्न पारम्परिक र गैर-पारम्परिक औजार प्रयोग गर्दै अर्थतन्त्रका सबै सरोकारवालाहरूमा आत्मविश्वास अभिवृद्धि गर्ने प्रयास गरिएको थियो। यसअन्तर्गत मौद्रिक नीतिको लचिलो कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुका साथै विभिन्न नियामकीय छुट/सुविधाहरू उपलब्ध गराइएको थियो। आर्थिक क्रियाकलाप विस्तारका लागि आयात सहजीकरण तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रवर्द्धनका विभिन्न उपायहरू समेत अवलम्बन गरिएको थियो।

७.५. बैंकले कोभिड-१९ का कारण वित्तीय क्षेत्रमा परेको असरका बारेमा आवश्यक अध्ययन गरी नियामकीय सम्बोधन गर्न बैंकले एक कार्यदल गठन गरेको थियो। बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका कार्यकारी निर्देशकको संयोजकत्वमा गठन गरिएको उक्त कार्यदलमा आर्थिक अनुसन्धान विभागका निर्देशक, नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाका प्रतिनिधि, नेपाल लेखामान बोर्डका प्रतिनिधि लगायतको प्रतिनिधित्व रहेको थियो। कार्यदलले किस्ता भुक्तानी सुरु हुने (मोराटोरियम) अवधि, कर्जा वर्गीकरण र नोकसानी व्यवस्था, कर्जाको पुनरसंरचना र पुनरतालिकीकरण, ब्याजको पुँजीकरण, पुँजी पर्याप्ततालगायत अन्य विषयमा नीतिगत सुझावसहितको प्रतिवेदन ऐस गरेको थियो।

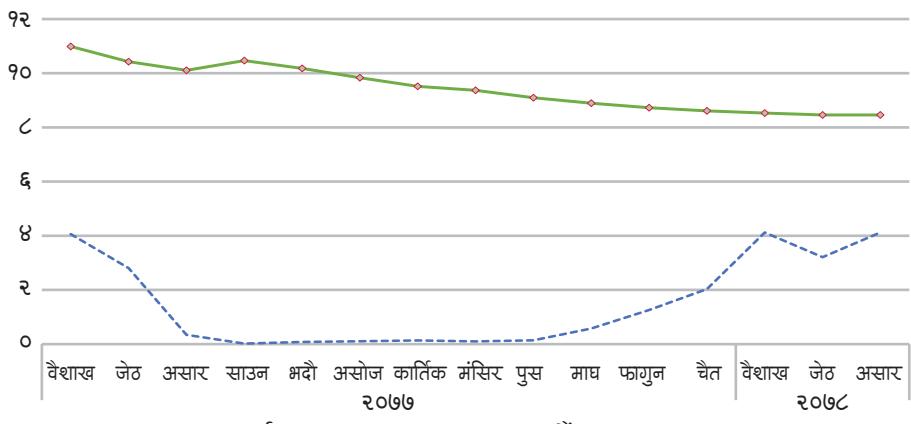
तरलता व्यवस्थापन

७.६. बैंकिङ क्षेत्रमा पर्याप्त तरलता सुनिश्चित गर्नका लागि मौद्रिक नीतिको लचिलो कार्यदिशा अवलम्बन गर्दै नीतिगत दरमा कटौती गरिएको थियो। कोभिड महामारीको असर न्यूनीकरण गर्ने विश्वका सबैजसो केन्द्रीय बैंकले उक्त समयमा लचिलो मौद्रिक नीति कार्यान्वयनमा ल्याएका थिए। अमेरिकी फेडरल रिजर्भले आफ्नो नीतिगत दर कटौती गरी ०-०.२५ प्रतिशतसम्म कायम गरेको थियो भने बैंक अफ इडल्याण्डले आफ्नो नीतिगत दर ०.१ प्रतिशतसम्म कायम गरेको थियो। भारतीय रिजर्भ बैंकले समेत आफ्नो

नीतिगत दरमा पटक पटक कटौती गरी ४ प्रतिशतसम्म पुऱ्याएको थियो । सोही परिप्रेक्ष्यमा नेपाल राष्ट्र बैंकले तरलता सहज गरी कर्जाको लागतमा कमी ल्याउने उद्देश्यका साथ २०७६ चैत १६ देखि लागु हुने गरी अनिवार्य नगद अनुपात ४ प्रतिशतबाट ३ प्रतिशत र बैंकदर ६ प्रतिशतबाट ५ प्रतिशत कायम गरेको थियो । त्यसैगरी, बैंकले नीतिगत दरको रूपमा रहेको रिपो दर ४.५ प्रतिशतबाट कटौती गरी ३.५ प्रतिशत कायम गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिले नीतिगत दरमा थप ५० आधार विन्दुले कटौती गरेको थियो । लचिलो कार्यादिशा अनुरूप ब्याजदर करिडोरको मार्थिल्लो सीमा कटौती गरी ५ प्रतिशत र तल्लो सीमा १ प्रतिशत कायम गरिएको थियो ।

७.७. बैंकले लिएको सहज मौद्रिक नीतिका कारण वित्तीय प्रणालीमा तरलता सहज हुन गई अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन ब्याजदररूप घटेका कारण व्यवसायको कर्जा लागतमा कमी आएको थियो । वाणिज्य बैंकको कर्जाको भारित औसत ब्याजदर २०७७ वैशाखमा १०.९९ प्रतिशत रहेकोमा २०७८ जेठमा c.४६ प्रतिशत कायम भएको थियो । कोभिड समयको अल्पकालीन ब्याजदर तथा कर्जाको ब्याजदरको प्रवृत्तिलाई चार्ट ७.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट ७.२: कोभिड समयमा ब्याजदरको प्रवृत्ति

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

कर्जा सहजीकरण

७.८. कोभिड-१९ महामारीबाट प्रभावित अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानको लागि तोकिएका पेसा, उद्यम र व्यवसायलाई कर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गर्दै आर्थिक क्रियाकलाप विस्तारका लागि सहुलियत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन र देशका दुर्गम स्थानसम्म कर्जा

सुविधा सहज गर्ने उद्देश्यले पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराइएको थियो । यसका लागि पुनरकर्जासम्बन्धी साविकको व्यवस्थामा परिमार्जन गरी उपलब्ध कोषको पाँच गुणासम्म पुनरकर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको थियो । बैंकले स्थापना गरेको पुनरकर्जा कोषको सीमा रु.६० अर्ब कायम गरिने निर्णय समेत गरिएको थियो । पुनरकर्जा सुविधाअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ र आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा गरी कुल रु.२६४ अर्ब ४५ करोड पुनरकर्जा स्वीकृत भएको थियो । कोभिड-१९ महामारीले विशेष किसिमले गम्भीर असर परेका क्षेत्र सहित महामारी को रोकथाम र उपचारको लागि अक्सिजन/लिकिवड अक्सिजन प्लाण्ट स्थापना गर्ने पुनरकर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको थियो । साना तथा मझौला किसिमका जलविद्युत आयोजनालाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले दस मेगावाटभन्दा साना जलविद्युत आयोजनाहरूलाई विशेष पुनरकर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको थियो । पुनरकर्जाको प्रकार तथा स्वीकृतिको विवरण तालिका ७.२ तथा लगानीमा रहेको पुनरकर्जा चार्ट ७.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ७.२: स्वीकृत पुनरकर्जाको विवरण

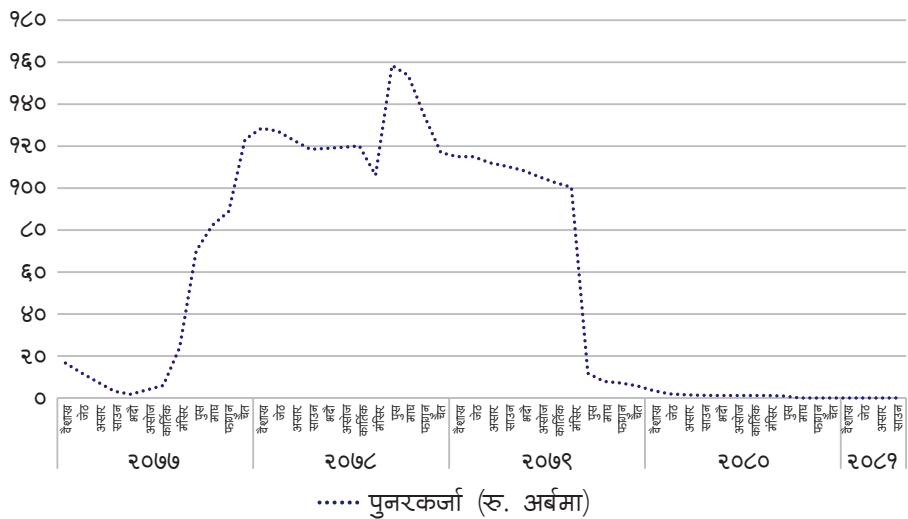
पुनरकर्जा स्वीकृतिको माध्यम	आर्थिक वर्ष २०७७/७८		आर्थिक वर्ष २०७८/७९	
	रकम रु. अर्बमा	ऋणी सङ्ख्या	रकम रु. अर्बमा	ऋणी सङ्ख्या
ग्राहकको मूल्याङ्कनको आधारमा प्रदान गरिने पुनरकर्जा	४६.१४	३४०	१८.१८	१४०
विशेष पुनरकर्जा	१.०८	७	३.५	२०
साधारण पुनरकर्जा	४५.०६	३३३	१४.६८	१२०
एकमुष्ट प्रदान गरिने कर्जा (क, ख र ग वर्गका संस्था)	९२.३८	४८५५०	९२.४७	२४१६५
लघु घेरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जा	२५.१५	३५५५४	८.१	९४८६
विशेष पुनरकर्जा	१३.५४	२०३३	८.७९	१६८७
साधारण पुनरकर्जा	५३.६९	१०९६३	७५.५८	१२९९२
एकमुष्ट प्रदान गरिने कर्जा (घ वर्गका संस्था)	१०.२३	-	५.०५	-
कुल स्वीकृत पुनरकर्जा	१४८.७५	४८८९०	११५.७०	२४३०५

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- ७.९. यसरी प्रदान गरिएको पुनरकर्जा सुविधामा ग्राहकबाट अधिकतम ५ प्रतिशत व्याजदर लिन पाइने व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निर्यातजन्य उद्योग र स्थान उद्योग लगायतका तोकिएका क्षेत्रमा विशेष पुनरकर्जा १ प्रतिशत

ब्याजदरमा, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जा २ प्रतिशत ब्याजदरमा र तोकिएका क्षेत्रमा साधारण पुनरकर्जा ३ प्रतिशत ब्याजदरमा प्रदान गर्ने र यस्तो पुनरकर्जामा ऋणीले क्रमशः ३ प्रतिशत, ५ प्रतिशत र ५ प्रतिशत मात्र ब्याज तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

चार्ट ७.३: पुनरकर्जा सुविधाको उपयोग

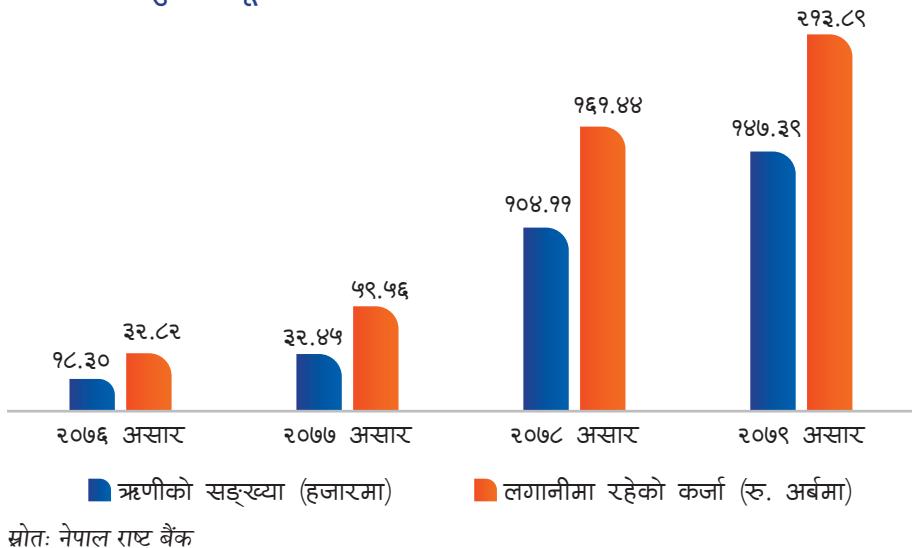

- ७.१०. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत 'व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाह कार्यविधि, २०७७' मा उल्लिखित व्यवस्थाहरू अनुरूप व्यवसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाहसम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको थियो । उक्त व्यवस्थाअनुसार २०७९ जेठ मसान्तसम्म ३४ ऋणीले रु.७९ करोड ८३ लाख कर्जा उपयोग गरेका थिए ।
- ७.११. कोभिड-१९ बाट अतिप्रभावित उद्योग व्यवसाय सुचारू गर्न सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले चालु पुँजी कर्जा तथा आवधिक कर्जा उपयोग गरेका ऋणीलाई पुनः व्यवसाय सुरु गर्न तथा निरन्तरता दिन थप कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । यसअन्तर्गत चालु पुँजी कर्जा उपयोग गरिरहेका ऋणीलाई उनीहरूको आवश्यकता र औचित्यता विश्लेषण गरी चालु पुँजी कर्जाको अधिकतम २० प्रतिशत थप कर्जा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त व्यवस्थाअनुसार २०७८ असार मसान्तसम्ममा १६,१८२ ऋणीलाई रु.१४ अर्ब २४ करोड यस्तो कर्जा प्रवाह भएको थियो । साथै, आवधिक कर्जा मात्र उपयोग गरेका ऋणीलाई औचित्यता विश्लेषण गरी सोही कर्जाको धितोमा अधिकतम १० प्रतिशतसम्म थप कर्जा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएकोमा २०७८ असार मसान्तसम्ममा ७,२६९ ऋणीलाई रु. ९ अर्ब ३६ करोड यस्तो कर्जा प्रवाह भएको थियो ।

७.१२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा विस्तार सहजीकरणका लागि कर्जा-स्रोत परिचालन अनुपात (CCD Ratio) को सीमामा वृद्धि गरिएको थियो । उक्त अनुपात २०७८ असार मसान्तसम्मको लागि ८० प्रतिशतबाट वृद्धि गरी ८५ प्रतिशत कायम गरिएको थियो ।

७.१३. उत्पादन वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उद्यमशीलता विकासका लागि नेपाल सरकारको ब्याज अनुदानमा सञ्चालित सहुलियतपूर्ण कर्जाको दायरा विस्तार गरिएको थियो । यसअन्तर्गत २०७८ असार मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकले ५०० वा न्यूनतम प्रति शाखा १० तथा राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकले ३०० वा न्यूनतम प्रति शाखा ५ मध्ये जुन बढी हुन्छ सोहीबमोजिम सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । राष्ट्रियस्तरबाहेकका विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीले समेत क्रमशः न्यूनतम २०० र १०० सङ्ख्यामा सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । जस अनुसार २०७७ असारमा ३२,४४८ ऋणीलाई प्रवाह भएको रु.५९ अर्ब कर्जा लगानीमा रहेकोमा २०७८ असारमा रु.१६१ अर्ब ४४ करोड र २०७९ असारमा रु.२१३ अर्ब ८९ करोड कर्जा लगानीमा रहेको थियो ।

चार्ट ७.४: सहुलियतपूर्ण कर्जासिरबन्धी विवरण

७.१४. महामारीको समयमा तोकिएका शीर्षकमा कर्जा माग भएमा सङ्क्षिप्त प्रक्रियामार्फत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । कोभिड-१९ को रोकथाम, नियन्त्रण र उपचारमा प्रयोग हुने वस्तु तथा उपकरण, औषधी, खाद्यान्तरालगायत अत्यावश्यकीय मालवस्तु पैठारी तथा बिक्री वितरण सहज बनाउने प्रयोजनका लागि कर्जाको माग भएमा सङ्क्षिप्त प्रक्रिया पूरा गरी पाँच दिनभित्र कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

वैदेशिक रोजगारमा जाने अनुमति लिई जान नपाएका व्यक्तिले संक्रमणको जोखिम समाप्त भएपछि सहुलियतपूर्ण कर्जा लिई उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न चाहेमा निवेदन दिएको सात दिनभित्र सहुलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइएको थियो ।

नियामकीय छुटहरू

- ७.१५. कोभिड-१९ को कारण कर्जाको साँचा र ब्याज भुक्तानी गर्न समस्यामा परेका ऋणीका लागि कर्जा भुक्तानी अवधि तथा ग्रेस अवधि थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमार्फत कोभिडबाट प्रभावित पेसा/व्यवसायको क्षति तथा पुनरुत्थानमा लाग्न सक्ने समयका आधारमा व्यवसायहरूलाई कम, मध्यम, अति प्रभावित गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको थियो । कम प्रभावित व्यवसायहरूको कर्जाको भुक्तानी अवधि ६ महिनासम्म सार्न सकिने, मध्यमरूपमा प्रभावित कर्जाको भुक्तानी अवधि ९ महिनासम्म सार्न सकिने र उच्च प्रभावित कर्जाको भुक्तानी अवधि एक वर्षसम्म सार्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत १९,७८६ ऋणीको जम्मा रु.९३ अर्ब ६३ करोड कर्जाको भुक्तानी अवधि थप भएको थियो । त्यसैगरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट प्रवाहित कर्जाको हकमा २०७७ असार मसान्तसम्म असुल हुन नसकेको कर्जाको किस्ता ऋणीको आवश्यकता र व्यवसाय सुचारु हुन लाग्ने समय मूल्याङ्कन गरी बढीमा ६ महिनासम्म भाखा सार्न सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ७.१६. कोभिड-१९ का कारण ग्रेस अवधिभित्र उद्योग वा परियोजनाको निर्माण सम्पन्न / सञ्चालन हुन नसकेको अवस्थामा त्यस्तो अवधि अधिकतम दुई वर्षसम्म थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत पर्यटक स्तरीय होटलको हकमा अधिकतम २ वर्ष, अति प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हकमा १ वर्ष, मध्यम प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हकमा ९ महिना र न्यून प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हकमा ६ महिनासम्मका लागि एक पटक ग्रेस अवधि थप गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएकोमा ९९३ ऋणीको जम्मा रु.५२ अर्ब कर्जाको ग्रेस अवधि थप भएको थियो ।
- ७.१७. कोभिडबाट प्रभावित परियोजना एवम् व्यवसायले लिएको कर्जाको पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यस व्यवस्थाअन्तर्गत २०७६ पुस मसान्तमा सक्रिय वर्गमा रहेका कर्जालाई ऋणीले २०७७ पुस मसान्तभित्र लिखित कार्य योजना पेस गरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सो को विश्लेषण गरी न्यूनतम १० प्रतिशत ब्याज असुल उपर गरी एक पटकको लागि कर्जा पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । त्यस्तै, ५ करोडमाथिका कर्जाको पुनरसंरचना र पुनरतालिकीकरणसम्बन्धी व्यवस्थामा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट

प्रभावित परियोजना थप गरिएको थियो । पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्नसक्ने व्यवस्थाअन्तर्गत २०७७ पुस मसान्तसम्म कोभिड-१९ बाट प्रभावित क्षेत्रका २१,६१७ उद्यमी व्यवसायीको रु. १२९ अर्ब २१ करोड कर्जा पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण भएको थियो । कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित पर्यटन, चलचित्र, पार्टी प्यालेस, सार्वजनिक यातायात तथा शिक्षा क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले मूल्याङ्कन गरी २०७८ पुस मसान्तसम्ममा पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

- ७.१८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कायम गर्नुपर्ने **Countercyclical Buffer** सम्बन्धी व्यवस्था स्थगन गरिएको थियो । वाणिज्य बैंकहरूको लागि लागु हुने भनिएको Countercyclical Buffer कोभिड प्रकोपको कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ बाट स्थगन गरिएको थियो । जुन २०८० साउनदेखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- ७.१९. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीबाट आर्थिक वर्ष समाप्त भएको निश्चित दिनभित्र असुल भएको ब्याज रकमलाई नियामकीय कोषमा सार्नु नपर्ने व्यवस्थामा केही लचकता अपनाइएको थियो । साविकको व्यवस्थामा ऋणीबाट आर्थिक वर्ष समाप्त भएको १५ दिनभित्र नगदमा असुल भएको ब्याज रकमलाई नियामकीय कोषमा सार्नु नपर्ने व्यवस्था रहेकोमा यस्तो अवधि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को लागि ९० दिन कायम गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ७.२०. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सञ्चालन जोखिम, बजार जोखिम र समग्र जोखिमको लागि सुपरिवेक्षकीय निर्देशनको रूपमा राख्नुपर्ने जोखिम भारमा कटौती गरिएको थियो । यसअन्तर्गत विद्यमान अधिकतम थप जोखिम भार ५ प्रतिशत, ३ प्रतिशत र ५ प्रतिशतबाट घटाई क्रमशः ३ प्रतिशत, १ प्रतिशत र ३ प्रतिशत कायम गरिएको थियो । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानी क्षमतामा वृद्धि गर्न मद्दत गरेको थियो । अवस्थामा सुधार हुँदै गएपछि हाल उक्त व्यवस्था साविककै अवस्थामा कायम गरिएको छ ।
- ७.२१. कोभिड अगाडि असल वर्गमा रहेका कर्जालाई कोभिड-१९ को प्रभावको कारणले कमसल हुन नपरोस् भन्ने अभिप्रायले कर्जा वर्गीकरण सम्बन्धमा केही लचकता अपनाइएको थियो । यसअन्तर्गत २०७६ पुस मसान्तमा असल वर्गमा रहेका कर्जालाई २०७७ असार मसान्तमा समेत असल वर्गमा नै वर्गीकरण गर्न सकिने तर २०७७ असार मसान्तसम्मको साँवा र ब्याज असुल हुन नसकेको अवस्थामा त्यस्ता कर्जाको लागि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को हिसाबमा ५ प्रतिशत कर्जा नोकसानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

- ७.२२. कोभिड-१९ बाट प्रभावित ऋणीको हकमा कालो सूचीमा समावेश गर्ने प्रक्रिया र धितो लिलामी प्रक्रियामा केही लचकता अपनाइएको थियो । यसअन्तर्गत ६ महिना वा सोभन्दा कम अवधिको ब्याज बक्यौता रहेको अवस्थामा कालो सूचीमा समावेश गर्ने प्रक्रिया र ६ महिनाभन्दा बढीको ब्याज बक्यौता नभएको अवस्थामा धितो लिलामी प्रक्रिया २०७८ असार मसान्तसम्मका लागि स्थगन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ७.२३. बन्दाबन्दी अवधिमा भुक्तानी गर्नुपर्ने साँचा ब्याज तिर्न असमर्थ भएको खण्डमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले मूल्याङ्कन गरी भुक्तानी मिति निश्चित अवधिले सार्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । यसअन्तर्गत ऋणीले २०७६ चैत, २०७७ वैशाख र जेठ मसान्तमा भुक्तान गर्नुपर्ने कर्जको साँचा तथा ब्याज रकम २०७७ असार मसान्तसम्म भुक्तान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसैगरी, २०७८ असारसम्म भुक्तानी गर्नुपर्ने इएमआई/इक्यूआई वा अन्य साँचा ब्याज भुक्तानी गर्न नसकेका ग्राहकहरूको वित्तीय स्थिति बैंक तथा वित्तीय संस्थाले मूल्याङ्कन गरी २०७८ पुस मसान्तसम्म भुक्तानी म्याद थप गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । कोभिड-१९ महामारीबाट अति प्रभावित क्षेत्रमध्ये रेष्टुरेण्ट, पार्टी प्यालेस, सार्वजनिक यातायात, शिक्षण संस्था र मनोरञ्जन व्यवसायका ऋणीले २०७८ पुससम्म भुक्तान गर्नुपर्ने साँचा तथा ब्याज दायित्वको समयावधि एक वर्षसम्म थप गरी कमितमा चार किस्तामा भुक्तानी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

विदेशी विनियमसम्बन्धी व्यवस्था

- ७.२४. कोभिड-१९ सँग सम्बन्धित स्वास्थ्य सामग्रीहरूको आयातमा सहजीकरण गरिएको थियो । स्वास्थ्य सेवा विभागले सिफारिस गरेका कोभिड-१९ संक्रमणसँग सम्बन्धित औषधिजन्य सामग्रीहरू तथा स्वास्थ्य उपकरणहरू (Medical Supplies and Medical Equipments) को प्रतीतपत्रको माध्यमबाट पैठारी गर्दा धरौटी रकम आवश्यक नपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, स्वास्थ्य सेवा विभागको सिफारिसमा गरिने कोभिड-१९ सँग सम्बन्धित औषधिजन्य सामग्रीहरू तथा स्वास्थ्य उपकरणहरू (Medical Supplies and Medical Equipments) को आयातको हकमा एउटै बीजकबाट अमेरिकी डलर १,००,००० (अमेरिकी डलर एक लाख) वा सो बराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्मको रकम ड्राफ्ट/टी.टी. को माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सकिने र सोका लागि Beneficiary को Business Credibility Information (BCI) अनिवार्य नहुने व्यवस्था २०७८ चैत्रमसान्तसम्मका लागि कायम गरिएको थियो । परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा लिएको ऋणको किस्ता (सावाँ ब्याज) नेपाली मुद्रामा समेत भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । फर्म/कम्पनी/उद्योगहरूको विदेशी मुद्रा आम्दानी नभएर परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा भुक्तानी गर्न नसकिने अवस्थामा निश्चित

अवधिसम्मका लागि प्रचलित विनिमयदरका हिसाबले नेपाली रूपैयाँमा किस्ता भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो ।

७. २५. आयात तथा निर्यात सहजीकरणका लागि अन्य केही महत्वपूर्ण नीतिगत व्यवस्थाहरू भएका थिए । कोभिड-१९ को महामारीको अवस्था सामान्य नभएसम्म प्रतीतपत्रमार्फत आयात हुने मालसामानको हकमा Issuing Bank ले तोकिएको सर्त/प्रक्रिया पूरा भएको अवस्थामा Copy Documents को आधारमा भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । विदेशी मुद्रा प्राप्त भएपछि नेपाली निर्यातकर्ताहरूको नाममा अग्रीम भुक्तानीको प्रमाणपत्र (Advance Payment Certificate-APC) जारी गरिसक्नुपर्ने समयसीमा विद्यमान एक महिनाबाट बढाई चार महिना कायम गरिएको थियो ।
७. २६. कोभिड-१९ महामारीलाई मध्यनजर गरी विदेशी विनिमय सटही सुविधामा केही लचकता अपनाइएको थियो । विदेशमा रहेका नेपाली विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्ने गरी No Objection Certificate (NOC) बिना पनि एकपटकको लागि तोकिएबमोजिमको निर्वाह खर्च बापत सटही सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसैगरी, कोभिड-१९ सँग सम्बन्धित अत्यावश्यक औषधीजन्य सामग्री तथा स्वास्थ्य उपकरणको आयातलाई सहज बनाउन यस बैंकबाट प्रदान हुँदै आएको विदेशी विनिमय सटही सुविधालाई सहज बनाइएको थियो ।
७. २७. महामारीको समयमा विदेशी विनिमयमा पर्नसक्ने सम्भावित चापलाई दृष्टिगत गरी केही वस्तुहरूको आयातका लागि सटही सुविधा प्रदान नगर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । आयात गर्न सकिने सुनको दैनिक परिमाणलाई १० किलोग्राम कायम गरिएको थियो भने नधुल्याएको मरिच, सुपारी, केराउ, छोकडा, तयारी मदिरा र अमेरिकी डलर ५०,००० भन्दा बढी मूल्यका सवारी साधनको लागि विदेशी मुद्राको सटही सुविधा प्रदान नगर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

भुक्तानी सहजीकरण

७. २८. भुक्तानी सहजीकरणका लागि मोबाइल तथा इन्टरनेटबाट गरिने कारोबारको सीमा तथा वालेटमार्फत गरिने भुक्तानी सीमामा वृद्धि गरिएको थियो । साथै, विभिन्न प्रकारका कारोबार जस्तै कुनै व्यक्तिको नाममा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको एउटा खाताबाट सोही व्यक्तिको नाममा सोही संस्थामा रहेको अर्को खातामा रकम रकमान्तर, नेपाल सरकारको सम्बन्धित कार्यालयमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कर, राजस्व, जरिवाना, सवारी दस्तुर, रजिष्ट्रेशन तथा सेवा शुल्क जस्ता विविध शुल्कहरू भुक्तानी गर्न, विद्युत सेवा, दूरसञ्चार सेवा, खानेपानी सेवा, बीमा प्रिमियम, सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रकमको भुक्तानी गर्न, शिक्षण संस्था

(विद्यालय/कलेज), स्वास्थ्य संस्था (Hospital/Nursing Home, Diagnostic Centre), हवाई सेवा, यातायात सेवा र होटल तथा रेष्टरेन्ट सेवा लगायतको भुक्तानीमा सीमा नलाग्ने व्यवस्था समेत गरिएको थियो ।

- ७.२९. **धितोपत्र दलालहरूसँग धितोपत्रहरूको कारोबार गरेबापत हुने ग्राहकसँगको कारोबार सीमामा वृद्धि गरिएको थियो ।** यसअन्तर्गत सेवाग्राही ग्राहकबाट/लाई प्रति भुक्तानी कारोबार अधिकतम मोबाइल बैंकिङ्डतर्फ रु.१ लाख र इन्टरनेट बैंकिङ्डतर्फ रु.१० लाखका हिसाबले रकम भुक्तानी गर्न/प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ७.३०. **तोकिएका भुक्तानी कारोबारमा शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको थियो ।** एउटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जारी गरेका ATM कार्ड स्वदेश भित्रे अर्को बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ATM मा प्रयोग गर्दा कार्ड प्रयोगकर्तासँग कुनै शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको थियो । नेपाल सरकार, राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (RMIS) मा आबद्ध भएका भुक्तानी सेवा प्रदायकले सञ्चालन गरेको वालेटमार्फत गरिने राजस्व भुक्तानी सम्बन्धी कारोबारमा सम्बन्धित सेवा प्रदायकले निशुल्क सेवा दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । साथै, आरटीजीएसमा लाग्ने कारोबार शुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरी ग्राहकसँग समेत सो बापतको शुल्क नलिने व्यवस्था गरिएको थियो ।

अन्य व्यवस्था

- ७.३१. **कोभिड-१९ बाट प्रभावित क्षेत्रलाई निश्चित अवधिका लागि तोकिएको ब्याज छुट प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।** यसअन्तर्गत २०७६ चैतमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कर्जाको किस्ता सोही महिनामा भुक्तानी गरेमा ब्याजमा १० प्रतिशत छुट पाउने व्यवस्था गरिएको थियो । तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको २०७६ चैतमा कायम ब्याजदरमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को चौथो त्रयमासको लागि २ प्रतिशत विन्दुले ऋणीलाई ब्याज छुट दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । लघुवित वित्तीय संस्थाको हकमा ३ प्रतिशत र थोक कर्जा कारोबार गर्ने लघुवित वित्तीय संस्थाको हकमा २ प्रतिशत विन्दुले ब्याजदर छुट दिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- ७.३२. **कोभिड-१९ को असरबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पुँजीकोषमा पर्न सक्ने चापलाई दृष्टिगत गरी नगद लाभांश घोषणा तथा वितरण गर्न पाउने सीमा तोकिएको थियो ।** यसअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को खुद वितरणयोग्य मुनाफाको बढीमा ३० प्रतिशतसम्म (संस्थाको २०७७ असार मसान्तमा कायम निक्षेपको भारित औसत ब्याजदरभन्दा बढी नहुने गरी) मात्र नगद लाभांश घोषणा तथा वितरण गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको थियो ।

७.३३. अर्थतन्त्रका विभिन्न आँकडाहरू नियमित रूपमा सङ्कलन गरी निगरानी गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यसअन्तर्गत विभिन्न विभागहरूले दैनिक, साप्ताहिक तथा मासिक रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी अर्थतन्त्रको निगरानी गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । साथै, कोभिड-१९ का कारण उत्पन्न परिस्थितिको सन्दर्भमा यस बैंकबाट जारी गरिएका निर्देशनको अनुपालना तथा सम्भावित जोखिमहरूको गैर-स्थलगत रूपमा नियमित अनुगमन गर्ने संयन्त्र बनाई २०७७ वैशाखदेखि मासिक रूपमा गैर स्थलगत सूक्ष्म निगरानी अनुगमन प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिएको थियो ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापन

७.३४. कोभिड संक्रमणको बेलामा समेत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सेवा सुचारु राख्न निर्देशन दिइएको थियो । कर्मचारीहरूमा हुनसक्ने संक्रमण तथा संस्थाको व्यवसाय निरन्तरतालाई दृष्टिगत गरी यथासम्भव एक तिहाइ कर्मचारीहरूबाट सेवा सुचारु राख्ने, आवश्यकतानुसार Remote Access, Work From Home, Shift wise Work लगायतका व्यवस्था अवलम्बन गर्न सकिने निर्देशन जारी गरिएको थियो । साथै, बैंकिङ सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहने जनशक्ति तथा सेवाग्राहीको स्वास्थ्य सुरक्षा तथा संक्रमणको सम्भावनालाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक स्वास्थ्य सुरक्षाका न्यूनतम उपायहरू (Sanitizer, Mask, Disinfectant, Thermal Scanning, Hand Gloves आदि) अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्ने, बढीमा २५ प्रतिशत सवारी साधन सञ्चालन गर्ने आदि निर्देशन जारी गरिएको थियो ।

७.३५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोभिड महामारीको लागि स्थापना गरिएको कोषमा योगदान गरेको रकम सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा गणना गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । यसअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संघ र प्रदेशमा स्थापना भएका कोरोना संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण र उपचार कोषमा योगदान गरेको रकम सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा गणना गर्न सकिने र कोरोना उपचारमा सहयोग पुनेगरी सेवा विस्तार र स्तरोन्नति गर्न चाहने स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थालाई प्रवाह गरिने कर्जालाई निर्देशित कर्जामा गणना गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो ।

७.३६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना ग्राहकलाई सकेसम्म विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार गर्नका निम्नि सूचित गर्नुपर्ने, एटीएम मेसिनहरूमा पर्याप्त नगद राख्ने र सोको निगरानी गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । सबै प्रदेशमा स्थानीय प्रशासनसँग समन्वय गरी सम्भव भएसम्म निश्चित समयको लागि प्रत्येक स्थानीय तहमा शाखा खोली न्यूनतम कर्मचारीबाट कारोबारको व्यवस्था मिलाउन समेत निर्देशन दिइएको थियो । बैंक

तथा वित्तीय संस्थाका विभिन्न शाखाबाट सेवा प्रवाह हुने वा नहुने सम्बन्धमा ग्राहकलाई आवश्यक सूचना दिनका लागि सम्पर्क व्यक्ति तोकी सम्पर्क नम्बरसहितको विवरण शाखाको मूल ढोका वा सूचना पाटीमा उपलब्ध गराउन समेत निर्देशन दिइएको थियो ।

बैंकको आन्तरिक व्यवस्थापन

- ७.३७. कोभिड समयमा स्वास्थ्य सजगता अपनाउँदै बैंकले प्रदान गर्ने सेवा सुचारू गर्नका लागि विभिन्न व्यवस्थाहरू गरिएको थियो । यसका लागि बैंकको सेवा सञ्चालन मागदर्शन, २०७७' र 'कोभिड-१९ संक्रमण जोखिमको व्यवस्थापन र बैंकको सेवा सुचारू राख्ने कार्ययोजना २०७७' लागु गरी बिना अवरोध सेवालाई निरन्तरता प्रदान गरिएको थियो । बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरू र निजका परिवारमा कोभिड-१९ संक्रमणको जोखिम कम गर्न न्यून कर्मचारीको उपस्थितिमा कार्यालयको कार्य सञ्चालन गर्ने, PCR परीक्षण गर्ने, क्वारेन्टिन आइसोलेसनको व्यवस्था गर्नुका साथै PPE Set, Sanitizer, Surgical Mask, Thermal Gun प्रयोग गर्नुपर्ने लगायतका जोखिम न्यूनीकरणका उपाय अपनाइएको थियो ।
- ७.३८. कोभिड-१९ को संक्रमणबाट स्वास्थ्य सुरक्षामा जोखिम उत्पन्न हुनसक्ने अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता दिइएको थियो । त्यसको लागि बैंकको सञ्चालक समितिले छुट्टै मापदण्ड निर्धारण गरी स्वास्थ्य सुरक्षासम्बन्धी विभिन्न उपायहरू अपनाउँदै Work from Home, Flexible Working Hour, Virtual Meeting समेतका माध्यमबाट कार्यालय सञ्चालनको व्यवस्था गरिएको थियो । सोका लागि VPN लगायत अन्य प्राविधिक व्यवस्था गरिएको थियो । यसै क्रममा बैंकका सञ्चालक, कर्मचारी र कर्मचारी परिवारसमेत गरी ५,५९५ जनाको कोभिड-१९ बीमा गरिएको थियो ।
- ७.३९. बैंकको उच्च व्यवस्थापन तथा कर्मचारीका तर्फबाट कोभिड-१९ संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण तथा उपचार कोषमा रकम योगदान गरिएको थियो । यसका लागि बैंकका गर्भनर तथा डेपुटी गर्भनर, कार्यकारी निर्देशक र निर्देशक तहका कर्मचारीहरूबाट १२ दिन, उप-निर्देशक र सहायक निर्देशक तहका कर्मचारीहरूबाट ९ दिन तथा सहायकस्तर तथा श्रेणीविहीन तहका कर्मचारीहरूबाट ६ दिनको तलब बराबरको रकम रु. १,०४,८२,२७०/- सहयोगार्थ कोभिड-१९ संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण तथा उपचार कोषमा जम्मा गरिएको थियो ।

वित्तीय पहुँच, वित्तीय साक्षरता तथा वित्तीय ग्राहक संरक्षण

८.१. वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने, वित्तीय सेवाको उपयोगलाई प्रोत्साहन दिने तथा वित्तीय ग्राहक संरक्षणमार्फत सर्वसाधारणको वित्तीय प्रणालीमा रहेको विश्वास अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई बैंकले उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ । वित्तीय पुहाँच तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रवर्द्धनका लागि बैंकले विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गर्दै आएको छ । वित्तीय समावेशितासम्बन्धी कार्य गर्ने र वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि तथा ग्राहक संरक्षणका लागि बैंकले छुट्टै महाशाखा स्थापना गरेको छ ।

८.२. वित्तीय सेवाको विस्तार, प्रगाढता अभिवृद्धिका साथै वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन र वित्तीय ग्राहक संरक्षणमार्फत वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धन गरनका लागि 'वित्तीय समावेशीकरण नीति, २०८१' तर्जुमा गरिएको छ । उक्त नीतिको कार्यान्वयनका लागि 'राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रणनीति, २०८१/८२-२०८५/८६' (National Financial Inclusion Strategy- 2024/25-2028/29) लाई राष्ट्रिय रणनीतिको रूपमा जारी गर्ने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा अनुरोध गरी पठाइएको छ ।

बबस ट.१: वित्तीय समावेशीकरण नीति, २०८१ का प्राथमिकता क्षेत्र

- वित्तीय पहुँचको विस्तार
- वित्तीय सेवाको प्रयोगमा विस्तार
- उद्यमशीलता तथा आर्थिक गतिविधिमा विस्तार
- वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन
- वित्तीय ग्राहकको हित संरक्षण
- तथ्याङ्क सङ्कलन र मापन

८.३. वित्तीय साक्षरताको लागि लक्षित वर्ग थप गरी तथा डिजिटल वित्तीय साक्षरता र वित्तीय ग्राहक संरक्षणका विषयलाई समेत समेटी साविकको वित्तीय साक्षरता रूपरेखा लाई 'Financial Literacy Framework, 2022' का रूपमा अद्यावधिक गरिएको छ। उक्त रूपरेखामा समेटिएका लक्षित समूहका लागि यस बैंकले सञ्चालन गर्ने सबै प्रकारका वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी तालिम, अनुशिक्षण, प्रशिक्षण, अन्तर्राक्तिया, गोष्ठी लगायतका कार्यक्रमहरूलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्ने वित्तीय साक्षरता तालिम पुस्तिका तयार गरी जारी गरिएको छ। साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट सञ्चालन हुने वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरूलाई थप व्यवस्थित गर्ने 'वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, २०७९' जारी गरिएको छ।

८.४. गभर्नरको कार्यालयअन्तर्गत वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा स्थापना भएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागमा रहेको गुनासो व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य, वित्तीय ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी कार्य र वित्तीय समावेशिता पोर्टल व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा रहेको वित्तीय समावेशिता इकाई तथा दातृ निकायको सहयोगमा सञ्चालन गरिएका परियोजना र गभर्नरको कार्यालयमा रहेको वित्तीय साक्षरता इकाईबाट हुने कार्यलाई एकत्रित रूपले सञ्चालन गर्ने गभर्नरको कार्यालयअन्तर्गत रहने गरी उक्त महाशाखाको स्थापना भएको हो।

८.५. बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागमा रहेको वित्तीय समावेशीकरण पोर्टललाई वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखाले हेर्ने गरी हस्तान्तरण गरिएको छ। उक्त पोर्टलमा इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सम्पूर्ण शाखा, एटिएम र शाखारहित बैंकिङ केन्द्र रहेको स्थानको नक्साङ्कनका साथै प्रादेशिक, जिल्लागत तथा स्थानीय तहको निक्षेप र कर्जाको जानकारी, खाता सङ्ख्याको विवरण, मोबाइल/इन्टरनेट बैंकिङ पहुँच लगायतको जानकारी उपलब्ध हुने गरी अद्यावधिक गर्दै लगिएको छ।

वित्तीय पहुँच विस्तार

द.६. वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्ने रणनीतिको फलस्वरूप वित्तीय समावेशिताका विभिन्न सूचकहरूमा सुधार हुँदै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सञ्जाल विस्तारसँगै वित्तीय पहुँच बढेको छ । २०७६ चैत मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सझ्या ९६९२ रहकोमा २०८१ माघमा ११५४० पुगेको छ । शाखा सझ्या विस्तारबाट उक्त समयावधिमा प्रति शाखा जनसझ्या ३०५५ बाट घटेर २५२७ कायम हुन गएको छ । यो अवधिमा निक्षेप खाताको सझ्या १.८२ गुणा भई २०८१ माघमा ५ करोड ८२ लाख पुगेको छ भने मोबाइल बैंकिङ खाताको सझ्या २.४९ गुणा भई २ करोड ६६ लाख तथा इन्टरनेट बैंकिङ खाताको सझ्या २.१६ गुणा भई २१ लाख पुगेको छ (तालिका C.१) ।

तालिका C.१: वित्तीय पहुँचका प्रमुख सूचकहरू

वर्ष/महिना	शाखा (क, ख, ग र घ वर्ग)	निक्षेप खाता (लाखमा)*	कर्जा खाता (लाखमा)*	मोबाइल बैंकिङ ग्राहक (लाखमा)	इन्टरनेट बैंकिङ ग्राहक (लाखमा)	एटिएम सझ्या	डेविट कार्ड (लाखमा)
२०७६ चैत	९,६९२	३१८.९	१५.३	१०६.७	९.९	३,९४५	७२.४
२०७७ असार	९,७६५	३२४.५	१५.४	११३.१	१०.३	४,१०६	७३.३
२०७८ असार	१०,६८३	३७७.७	१७.०	१४१.९	११.६	४,३२५	८८.४
२०७९ असार	११,५२८	४४९.७	१८.३	१८३.१	१६.८	४,६०२	१०८.६
२०८० असार	११,५८९	५११.८	१८.५	२१३.६	१८.६	४,८५५	१२२.५
२०८१ असार	११,५३०	५५९.०	१८.९	२४६.५	१९.२	५,१९३	१२८.९
२०८१ माघ	११,५४०	५८१.७	१९.३	२६५.७	२१.४	५,२३५	१३४.५

*‘घ’ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाहेक

झोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

द.७. पछिल्ला केही वर्षमा विद्युतीय भुक्तानीमा भएको तीव्र विस्तारले समेत वित्तीय सेवाको पहुँच विस्तार तथा उपयोगमा मद्दत पुगेको छ । २०८१ माघमा वालेट खाता २ करोड ५८ लाग पुगेको छ भने व्यवसायलाई वितरण गरिएको मर्चेन्ट क्यूआरको सझ्या २०८१ पुसमा २३ लाख ४२ हजार पुगेको छ । यसबाट विद्युतीय भुक्तानीको कारोबार सझ्या तथा भुक्तानी रकममा उल्लेख्य वृद्धि हुन गएको छ ।

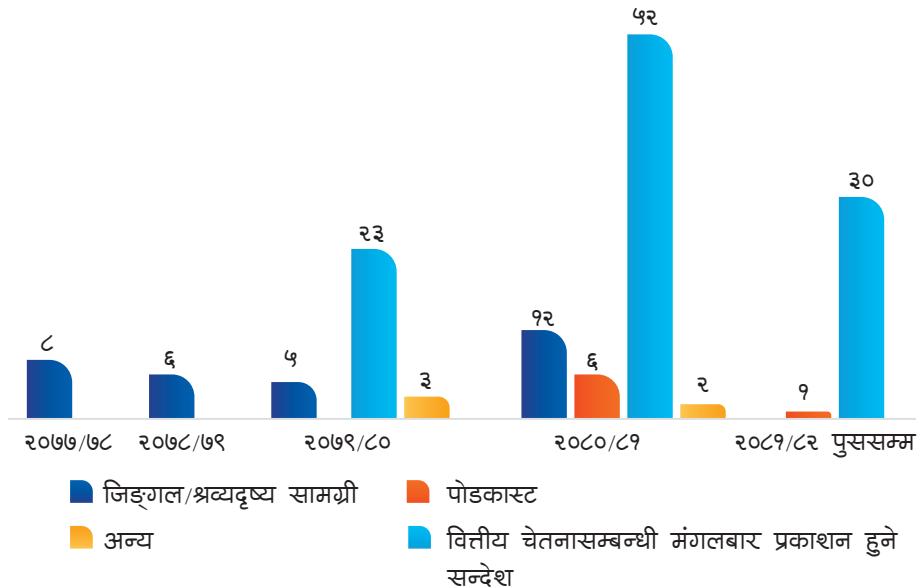
द.८. बभाड जिल्लाको साइपाल गाउँपालिकामा शाखा खुलेसँगै नेपालको सबै स्थानीय तहमा कम्तीमा एउटा ‘क’ वर्गका बैंकहरूको शाखा कार्यालय स्थापना भएको छ । यसबाट सरकारी कारोबारमा सहजता आउनुका साथै वित्तीय पहुँचमा पनि अभिवृद्धि भएको छ ।

- ८.९. वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था मापन एवम् अनुगमन गर्न **Financial Inclusion Index** गणना गर्न सुरु गरिएको छ । वित्तीय समावेशिता मापन गर्नका लागि उपयोग गरिने तीनवटा सूचकहरूः वित्तीय सेवाको पहुँच, वित्तीय सेवाको उपयोगको अवस्था तथा वित्तीय सेवाको गुणस्तर उपयोग गरी उक्त सूचकाङ्क्ष गणना गरिएको छ । यसअन्तर्गत वित्तीय सेवाका पहुँच विन्दुको उपलब्धता, निक्षेप, कर्जा तथा बीमा सेवाको पहुँच, डिजिटल भुक्तानीका उपकरणहरूको उपलब्धता तथा उपयोग, पुँजी बजार, वित्तीय सेवाको पहुँच केन्द्रको भौगोलिक वितरण, वित्तीय साक्षरता लगायतका पक्षहरू समेटिएका छन् ।
- ८.१०. वित्तीय समावेशिताको अभिवृद्धिका लागि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गरिएको छ । यसअन्तर्गत SEDRA परियोजना Phase III को नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयसँग Fund Channeling Agreement कार्य सम्पन्न भई वाणिज्य बैंकहरूसँग On lending Agreement भएको छ । महिला उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गर्न विश्व बैंक अन्तर्गतको Entrepreneurs Finance Initiative (We-Fi) Nepal Program को Pledge र यसै कार्यक्रमअन्तर्गतको Sex Disaggregated Data Diagnostics कार्यका लागि आवश्यक सहजीकरण गरिएको छ । साथै, Alliance for Financial Inclusion (AFI) को सहयोगमा Member Series Document प्रकाशन गरिएको छ ।

वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन

- ८.११. वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा छोटो भिडियो, वृत्तचित्र तथा रेडियो जिङ्गलहरू निर्माण भई प्रसारण भइरहेका छन् । ‘वित्तीय साक्षरता रूपरेखा, २०७९’ बमोजिम तोकिएका ९ लक्षित वर्ग समेटेर वार्षिक कार्ययोजनामा समावेश गरी लक्षित वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ । उक्त रूपरेखामा उल्लिखित लक्षित समूह केन्द्रित वित्तीय साक्षरता सामग्री निर्माण गरी उपयुक्त माध्यमबाट प्रकाशन/प्रशारण गर्ने/गराउने व्यवस्था रहेको छ । यसै सन्दर्भमा वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धिको लागि २०७६ चैत्र यता ३२ वटा Short Videos, ७ वटा Podcasts, ३ वटा गरिखाने कथा, २ वटा डकुमेन्ट्री र एक सयभन्दा बढी वित्तीय चेतनामूलक मञ्जलबारे सन्देश निर्माण भई सामाजिक सञ्जाल (यस बैंकको फेसबुक पेज, युट्युब च्यानल, एक्स) मार्फत प्रकाशन/प्रशारण गरिएको छ । मंगलबारे सन्देश तथा रेडियो जिङ्गल विभिन्न भाषाहरूमा प्रकाशन/प्रसारण गर्ने गरिएको छ । बैंकले प्रकाशन/प्रसारण गरेका सामग्रीहरूको विवरण चार्ट ८.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट C.१: वित्तीय साक्षरताका लागि प्रकाशित/प्रसारित सामग्रीको विवरण

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- द.१२. **वित्तीय साक्षरताको बढ्दो महत्वसँगै नेपालमा यससम्बन्धी अध्ययन गर्न सर्वेक्षण सम्पन्न भएको छ । उक्त सर्वेक्षणले वित्तीय साक्षरताका विभिन्न आयामहरूमा रहेको यथार्थ अवस्था पता लगाउन मद्दत गरेको छ ।**
- द.१३. **'वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी मापदण्ड, २०८०' लागु भएको छ । यसले वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यमा एकरूपता कायम गर्न तथा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरूलाई थप व्यवस्थित बनाउन सघाउ पुऱ्याएको छ ।**
- द.१४. **वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएका व्यवस्थासम्बन्धी विवरण पुस्तिका प्रकाशित गरिएको छ । वित्तीय ग्राहक संरक्षण, वित्तीय चेतना अभिवृद्धिका साथै बजार आचरणसँग सम्बन्धित विषयमा यस बैंकबाट भएका नीतिगत व्यवस्था तथा पहलहरूलाई सङ्कलन गरी Compendium को रूपमा उक्त पुस्तिका प्रकाशन गरिएको हो ।**
- द.१५. **वित्तीय ज्ञानसम्बन्धी पुस्तिका 'वित्तीय साक्षरता आधारभूत अवधारणा' प्रकाशन गरिएको छ । Financial Literacy Framework, 2022 को अनुसूची १- Core Competencies Framework मा उल्लेख भएबमोजिम लक्षित वर्गअनुरूप तहगत रूपमा समावेश गर्नुपर्ने वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी विभिन्न १८ वटा आधारभूत विषयहरू समावेश गरी उक्त पुस्तिका प्रकाशन गरिएको हो ।**

द.१६. वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न ठाउँमा वित्तीय साक्षरता तथा डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । विगत पाँच वर्षमा यस बैंकले ४३ वटा कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको छ । बैंकले गरेको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमसम्बन्धी विवरण तालिका C.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका C.२: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सम्पन्न वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको विवरण

आर्थिक वर्ष	वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सङ्ख्या	डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सङ्ख्या
२०७७/७८	११	-
२०७८/७९	१०	-
२०७९/८०	४	४
२०८०/८१	४	३
२०८१/८२*	५	२

* २०८१ पुस मसान्तसम्म ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

द.१७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी वार्षिक कार्ययोजना र सञ्चालन गरेको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको विवरण यस बैंकमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वित्तीय साक्षरतासँग सम्बन्धित १०२९ कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका थिए । उक्त कार्यक्रमहरूबाट करिब ६७ हजार सर्वसाधारण लाभान्वित भएका छन् ।

द.१८. वित्तीय साक्षरताका सम्बन्धमा प्रशिक्षण तालिम (TOT) सञ्चालन गरी **Financial Literacy Trainer** हरूको सूची तयार गरिएको छ । वित्तीय ज्ञानको अभावमा औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा पहुँच नपुगेका व्यक्तिहरूलाई वित्तीय ज्ञान दिलाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा समावेश गर्नुको साथै सामान्य वित्तीय चेतना भएका व्यक्तिहरूलाई यस क्षेत्रमा भएका नयाँ अवधारणाहरूको जानकारी गराई वित्तीय प्रणालीप्रति अभ्यस्त बनाउन तथा वित्तीय प्रणालीमा बढी भन्दा बढी नागरिकको पहुँच पुऱ्याउने अभिप्रायले देशव्यापीरूपमा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि दक्ष जनशक्ति विकास गर्न उक्त तालिम सञ्चालन गरिएको हो । यस कार्यक्रमअन्तर्गत हालसम्म ४८ जना **Financial Literacy Trainer** हरूलाई प्रशिक्षण दिई सोको विवरण यस बैंकको वेबसाइटमार्फत सार्वजनिक गरिएको छ ।

द.१९. वित्तीय तथा डिजिटल वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी विषयलाई विद्यालय र कलेज स्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गर्न नेपाल सरकार, शिक्षामन्त्रालय तथा विश्वविद्यालयहरूका पाठ्यक्रम विकास केन्द्रसँग समन्वय भैरहेको छ । यसै सन्दर्भमा मिति २०८१/१०/१३

मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका अधिकारीहरू र विषय विशेषज्ञहरूसमेतको सहभागितामा कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरी विद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गर्नुपर्ने विषयहरूको सुभाव पेस गरिएको छ ।

वित्तीय ग्राहक संरक्षण

- द. २०. वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो सुनुवाई सम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी तथा विश्वशानीय बनाउनका लागि विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ । यसका लागि 'वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७७' लागु गरिएको छ । वित्तीय ग्राहक हित संरक्षणका लागि तयार गर्न लागिएको वित्तीय ग्राहक हित संरक्षण ऐनको मस्यौदामा राय सुभाव पेस गरिएको छ ।
- द. २१. सर्वसाधारणको बैंकिङ सेवासँग सम्बन्धित जिज्ञासा, गुनासो तथा सुभाव सहज रूपमा प्राप्त गर्न, सोको अभिलेख राख्न र निरूपण गर्नको लागि अनलाइन गुनासो पोर्टल सञ्चालनमा ल्याईएको छ । लघुवित्त सेवासम्बन्धी गुनासोलाई थप महत्वका साथ व्यवस्थापन गर्न उल्लिखित व्यवस्थाको अतिरिक्त लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा अलगै गुनासो डेस्क स्थापना गरी टोल फ्रि नं. र अलगै हटलाइनको समेत व्यवस्था गरिएको छ ।
- द. २२. बैंकले अनलाईन पोर्टल, इमेल, लिखित निवेदन तथा टेलिफोन र हेलो सरकारमार्फत प्राप्त गुनासो समाधानको प्रयास गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३९७७ वटा गुनासो प्राप्त भएकोमा ३४३० वटा समाधान भई ५४७ वटा समाधानको प्रक्रियामा रहेका थिए । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पुस मसान्तसम्मा २०३७ वटा गुनासो प्राप्त भएकोमा १५२२ वटा समाधान भई ५१५ वटा समाधानको प्रक्रियामा रहेका छन् । गुनासोसम्बन्धी विवरण तालिका ८.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ८.३: नेपाल राष्ट्र बैंकमा प्राप्त गुनासोको विवरण

आर्थिक वर्ष	स्थिति	अनलाइन पोर्टल	लिखित निवेदन	अन्य (टेलिफोन, इमेल, हेलो सरकार)	जम्मा
२०७७/७८	प्राप्त भएको	१८७	२७	३५०	५६४
	समाधान भएको	-	-	-	-
	प्रक्रियामा रहेको	-	-	-	-
२०७८/७९	प्राप्त भएको	९९०	२३	१७०	११८३
	समाधान भएको	-	-	-	-
	प्रक्रियामा रहेको	-	-	-	-

	प्राप्त भएको	१९८५	३२५	५९३	२९०३
२०७९/८०	समाधान भएको	१७४८	३०५	५९३	२६४६
	प्रक्रियामा रहेको	२३७	२०	०	२५७
	प्राप्त भएको	३०७५	४०४	४९८	३९७७
२०८०/८१	समाधान भएको	२७८५	२३४	४११	३४३०
	प्रक्रियामा रहेको	२९०	१७०	८७	५४७
	प्राप्त भएको	१७५२	२०८	७७	२०३७
२०८१/८२*	समाधान भएको	१३४२	१२१	५९	१५२२
	प्रक्रियामा रहेको	४१०	८७	९८	५१५

* २०८१ पुस मसान्तसम्म।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

द.२३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकबाट प्राप्त भएको गुनासो र निरूपणको अवस्थासम्बन्धी विवरण यस बैंकमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। उक्त व्यवस्थाबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकबाट प्राप्त गरेको गुनासो तथा निरूपणको विवरण अर्धवार्षिकरूपमा यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागमा पेस गर्नुका साथै आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा समेत प्रकाशन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्राप्त गरेको गुनासो तथा सुनुवाईको विवरण तालिका C.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका C.४: बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राप्त जुनासोको विवरण

आर्थिक वर्ष	प्राप्त गुनासो सदृश्या	निरूपण भएका गुनासो (अधिल्लो अवधिमा वाँकी रहेको सहित)	निरूपण हुन वाँकी रहेको गुनासो सदृश्या
२०७९/८०	१,००,४१७	१,०१,९६३	५,११९
२०८०/८१	१,२४,४२८	१,२६,०५३	२,१५०
२०८१/८२*	८१,३८७	८१,५०९	१,११५

* पुस मसान्तसम्म।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

द.२४. यस बैंकको निर्देशनभन्दा बाहिर गई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकबाट लिइएको अतिरिक्त ब्याज प्रिमियम/सेवा शुल्क ग्राहकलाई नै फिर्ता गर्न निर्देशन दिइएको छ। यस बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत निर्देशनमा भएको व्यवस्थाविपरीत वाणिज्य बैंकहरूले Risk Premium वृद्धि गरी असुल गरेको थप ब्याज फिर्ता गर्न दिएको निर्देशन बमोजिम वाणिज्य बैंकहरूले करिब रु.४ अर्ब ७६ करोडभन्दा बढी रकम फिर्ता गरेका छन्। साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाले यस बैंकबाट जारी निर्देशनविपरीत समेत सेवा शुल्क लिएको देखिएकोमा लघुवित्त संस्थाका सदस्यबाट असुल गरिएको त्यस्तो अतिरिक्त शुल्क फिर्ता

गर्ने निर्देशन दिइएको छ । यसअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ४८ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले करिब रु. १ अर्ब १४ करोड सेवा शुल्क ग्राहकलाई फिर्ता गरेका छन् ।

द.२५. वित्तीय ग्राहक संरक्षणका सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि विभिन्न निर्देशनहरू जारी गरिएको छ । यसअन्तर्गत वित्तीय सेवाको शुल्क, ग्राहकको गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको स्थापना, ब्याजदर निर्धारणको पारदर्शिता लगायतका विषयहरू रहेका छन् । ग्राहक संरक्षणका लागि जारी गरिएका प्रमुख निर्देशनहरूलाई बक्स C.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स C.२: वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएका निर्देशनहरू

- खाता खोल्दा, चेक जारी गर्दा (Good for Payment चेक समेत), चेकको Stop Payment गर्दा, मौज्दात प्रमाणित गर्दा (Balance Certification), खाता सञ्चालन गर्दा, खाता बन्द गर्दा, स्टेटमेन्ट दिँदा, विप्रेषण रकम खातामा जम्मा गर्दा, एबिबिएस लगायतका सेवा प्रदान गर्दा ग्राहकबाट एक पटकका लागि कुनै किसिमको सेवा शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- न्यूनतम मौज्दातबापत राखिएका रकममा समेत तोकिएको ब्याज प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- कर्जा प्रवाह गर्दा लिने सेवा शुल्क, अग्रीम भुक्तानी शुल्क र प्रतिवद्धता शुल्क बाहेक अन्य कुनै पनि शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा स्वीकृति गर्दा सेवा शुल्कबापत क्रमशः अधिकतम ०.७५ प्रतिशत, १.०० प्रतिशत, १.२५ प्रतिशतसम्म मात्र सेवा शुल्क लिन पाईने व्यवस्था छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई विपन्न वर्ग कर्जा प्रवाह गर्दा ०.५० प्रतिशतभन्दा बढी सेवा शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- किस्तामा भुक्तानी हुने मध्यम तथा दीर्घकालीन कर्जामा कर्जाको अवधिभर Review Charge लगायत अन्य कुनै पनि शीर्षकमा शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- इन्टरनेट बैंकिङ तथा मोबाइल एप्लिकेशनमा कर्जा एवम् निक्षेपको ब्याजदर प्रष्ट देखिने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- Core Banking System मा ग्राहकको कारोबारको विवरण प्रविष्टि गर्दा सो कारोबारको विवरण स्पष्ट बुझिने गरी Narration लेख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- स्थानीय तहमा ५ (पाँच) भन्दा बढी शाखा रहेका स्थानमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कम्तीमा एक शाखा र एटिएम लाउञ्ज भएका स्थानमा १ (एक) एटिएम अपाङ्गमैत्री बनाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- सेवाग्राहीलाई पर्ने असुविधा तथा सर्वसाधारणको गुनासो सुनुवाई गर्न ‘सूचना तथा गुनासो सुनुवाई डेस्क’ स्थापना गरी कम्तीमा वरिष्ठ व्यवस्थापक वा सोभन्दा माथिको अधिकारीलाई गुनासो सुन्ने अधिकारी तोक्नुपर्ने र गुनासो सुनवाईका लागि हटलाइनको व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । ग्राहकको गुनासो सुनुवाईका लागि आफ्नो वेबसाइटमा अनलाईन पोर्टलको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा प्राप्त गुनासो/उजुरीको समाधानको लागि संस्थाले गरेको काम कारबाहीको अभिलेख राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ग्राहकबाट प्राप्त भएको गुनासो र निरूपणको अवस्था अर्धवार्षिक (असार, पुस) रूपमा अवधि समाप्त भएको १५ दिनभित्र यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागमा पेस गर्नुका साथै आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- एकतर्फा रूपले ग्राहकको अनुमति विना कुनै पनि प्रकारको वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउन नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ग्राहकलाई प्रदान गर्ने सेवासम्बन्धी जानकारी 24x7 Call Centre वा Audio Notice Board बाट समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो सेवा उपलब्ध गराएबापत ग्राहकसँग कुनै किसिमको शुल्क लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जारी गरेको बैंक जमानत (Bank Guarantee) को Verification आफ्नो वेबसाइट/पोर्टलमार्फत गर्न सकिने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने निर्देशन दिइएको छ ।
- सूचनाको हक्कसम्बन्धी ऐन २०६४ बमोजिम माग भएको सूचना उपलब्ध गराउन तथा सो ऐनमा भएका अन्य व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि सूचना अधिकारी तोक्नुपर्ने र कानुन बमोजिम माग गरिएको सूचनाको अभिलेख राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आफ्ना ग्राहकसँग लिने ब्याजदर अधिकतम् १५ प्रतिशतसम्म निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, निक्षेप सङ्कलन गर्ने तथा थोक कर्जा कारोबार गर्ने संस्थाले २०७७ कात्तिकदेखि आधार दर तयार गरी यस बैंकमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- कल निक्षेपबाहेकका ब्याज प्रदान गरिने निक्षेप खाताहरूमा दिइने अधिकतम र न्यूनतम ब्याजदरबीचको अन्तर पाँच प्रतिशत विन्दुभन्दा बढीले फरक पार्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

बजार आचरण सुपरिवेक्षण

- द. २६. **वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण** गर्न आवश्यक नियामकीय एवम् संस्थागत संरचनाको आवश्यकताका सम्बन्धमा अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनले वित्तीय ग्राहकको हित/अधिकार संरक्षणसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्षेत्रमा सीमित रही भारत, बङ्गलादेश, फिलिपिन्स, थाइल्याण्ड, श्रीलङ्का, मलेसिया, आर्मेनिया, अष्ट्रेलिया, संयुक्त राज्य अमेरिका र संयुक्त अधिराज्यको केन्द्रीय बैंकको अभ्यासका आधारमा वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण गर्न आवश्यक नियामकीय र संस्थागत संरचनाका सम्बन्धमा सुझावहरू प्रदान गरेको छ ।
- द. २७. **वित्तीय बजार आचरणसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदनका आधारमा विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ ।** 'नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७४' मा संशोधन गरिएको छ । 'वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०८१' स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ । उक्त कार्यविधिले वित्तीय ग्राहक हित संरक्षणका लागि विद्यमान कानुनी प्रावधानको परिपालना, बजार आचरणका सम्बन्धमा संस्थाको सञ्चालक समिति, व्यवस्थापन र कर्मचारीको मनोवृत्ति र संस्थागत संस्कार, वित्तीय सेवाको विकास गर्दा ग्राहकको हित संरक्षणका विविध आयामलाई ध्यान दिइएको वा नदिइएको, संस्थाले ग्राहकलाई निष्पक्ष र पारदर्शी व्यवहार गरे/नगरेको, सम्बन्धित संस्थाको गुनासो निरूपण प्रक्रिया, जिम्मेवार र उत्तरदायी बैंकिङ अभ्यास, वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी निर्देशनको अनुपालना, समग्र बजार आचरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रीय असल अभ्यास समेतका आधारमा संस्थाको काम कारबाहीको गुणस्तर लगायतका पक्षहरू समेट्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- द. २८. **वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण गर्न सुरु गरिएको छ ।** यस कार्यका लागि आवश्यक Toolkit and Guidelines को मस्यौदा तयार पारिएको छ भने यस्तो सुपरिवेक्षणका सम्बन्धमा चार वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा नमुना सुपरिवेक्षण कार्य सम्पन्न भई नियमित रूपमा वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ ।

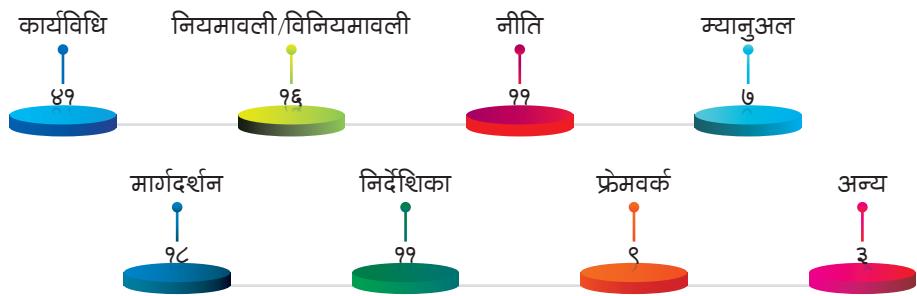

कानुनी, नीतिगत तथा प्रक्रियागत सुधार

- १.१. विभिन्न ऐनको संशोधनसम्बन्धी मस्यौदा नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८' र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को संशोधनसम्बन्धी प्रस्तावित मस्यौदा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित गरिएको छ। यसैगरी, 'बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४' र 'विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९' को संशोधनसम्बन्धी प्रस्तावित मस्यौदा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित गरिएको छ। लिजिङ्डसम्बन्धी कानुन, वित्तीय ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी कानुन, वित्तीय सम्पत्ति पुनर्संरचना तथा धितोपत्रीकरण (सेक्यूरिटाइजेशन) सम्बन्धी कानुन र एसेट म्यानेजमेन्टसम्बन्धी कानुनको व्यवस्था गर्न ऐनका मस्यौदा तयार भएका छन्। संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वसम्बन्धी छुट्टै कानुनको आवश्यकता सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेशबामाजिम बैंकको तरफाबाट अध्ययन प्रतिवेदन पेस भएको छ। यससम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाका लागि प्रस्तावित मस्यौदा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित गरिएको छ।
- १.२. केही ऐनको मस्यौदा/संशोधन प्रस्ताव बैंकमा छलफलको क्रममा रहेको छ। 'भुक्तानी तथा फस्ट्यौट ऐन, २०७५' र 'विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४' मा आवश्यक संशोधन गर्नका लागि समिति गठन भई छलफलको क्रममा रहेको छ।
- १.३. बैंकसँग सम्बन्धित ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नियमावली र विनियमावलीहरू तर्जुमा भएका छन्। विगत पाँच वर्षको अवधिमा बैंकको सञ्चालक समितिले सिफारिस गरेको

‘नेपाल राष्ट्र बैंक नोट धुल्याउने नियमावली, २०७८’ र ‘नेपाल राष्ट्र बैंक अधिविकर्ष नियमावली, २०८१’ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भई लागु भएको छ। साथै, बैंकले यस अवधिमा १४ वटा विनियमावलीहरू तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरी लागु गरेको छ। यसरी लागु गरिएका प्रमुख विनियमावलीअन्तर्गत ‘भुक्तानी तथा फस्यौट विनियमावली, २०७९’ ‘नेपाल राष्ट्र बैंक अन्तिम ऋणदाता सुविधासम्बन्धी विनियमावली, २०७९’, ‘नेपाल राष्ट्र बैंक गैर-बैंक वित्तीय संस्था निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०८१’ लगायत रहेका छन्। नयाँ तर्जुमा/प्रतिस्थापन भएका नियमावली/विनियमावलीहरूको विवरण अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

चार्ट ९.१: नेपाल राष्ट्र बैंकले पाँच वर्षमा तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरेका नियमावली, विनियमावली, नीति, मार्गदर्शन, कार्यविधि लगायतका व्यवस्थाहरू

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

९.४. बैंकले गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न विभिन्न ११ वटा नीति तर्जुमा/प्रतिस्थापन भएका छन्। यस्ता नयाँ नीतिहरूमा ‘नेपाल राष्ट्र बैंक सरुवा नीति, २०७८’, ‘भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई प्रदान गरिने अनुमति नीति, २०७९’, ‘व्यवसाय निरन्तरता नीति, २०८०’, ‘वित्तीय समावेशीकरण नीति, २०८१’, ‘विदेशी विनियम लगानी नीति, २०८१’ लगायत रहेका छन्। नयाँ तर्जुमा भएका नीतिहरूको विवरण अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

९.५. बैंकको उद्देश्य प्राप्त गर्न एवम इजाजतप्राप्त संस्थाका कामकारबाहीलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्न विभिन्न फ्रेमवर्क र मार्गदर्शन जारी भएका छन्। विगत पाँच वर्षको अवधिमा नौ वटा फ्रेमवर्क र १८ वटा मार्गदर्शन जारी भएका छन्। यस्ता मार्गदर्शनमा ‘चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९’, ‘वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, २०७८’, ‘Cyber Resilience Guidelines’, ‘NFRS 9 - Expected Credit Loss Related Guidelines, 2024’ लगायत रहेका छन् भने फ्रेमवर्क अन्तर्गत ‘Risk Management Framework, 2023’, ‘Large Exposure Framework 2023’, ‘Corporate Governance

Monitoring and Evaluation Framework, 2024', 'Nepal Green Finance Taxonomy, 2024' लगायत रहेका छन्। त्यस्तै बैंकको आन्तरिक काम कारबाहीलाई प्रभावकारी बनाउन 'Internal Control Operational Framework, 2024', 'NRB IT Governance Framework' लगायत रहेका छन्। यससम्बन्धी विवरण अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

- ९.६. बैंकले तर्जुमा गरेका नीति, विनियमावली तथा मार्गदर्शनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरिएको छ। विगत पाँच वर्षमा ११ निर्देशिका, सात वटा म्यानुअल र ४१ वटा कार्यविधि तर्जुमा/प्रतिस्थापन भई कार्यान्वयनमा आएका छन्। यी व्यवस्थाले कर्मचारीलाई बैंकको कार्य सम्पादनमा थप स्पष्टता प्रदान गरेको छ। यससम्बन्धी विवरण अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।
- ९.७. साविकका नियमावली, विनियमावली, मार्गदर्शन, कार्यविधिलगायतका व्यवस्थाहरूमा आवश्यक संशोधन गरिएको छ। 'पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७', 'खुला बजार कारोबार कार्यविधि, २०७८' लगायतका कार्यविधिहरूमा आवश्यक संशोधन गरिएको छ।
- ९.८. बैंकले तर्जुमा गर्ने मार्गदर्शन, निर्देशिका, कार्यविधिलाई अन्तिम रूप दिई जारी गर्नु अघि सरोकारबालाको राय सुझाव सङ्कलनका लागि आवश्यकताअनुसार Consultative Document को रूपमा प्रकाशन गर्ने कार्यको सुरुवात गरिएको छ। सरोकारबालाको रायसुझाव समेतका आधारमा मस्यौदामा परिमार्जन गरी लागु गर्ने गरिएको छ। साथै, लागु गरिएका नीतिगत व्यवस्थाहरूमा सरोकारबालाबाट प्राप्त हुने पृष्ठपोषणका आधारमा समेत नियमित रूपमा संशोधन/परिमार्जन गर्ने गरिएको छ।

सुशासन, सङ्गठनात्मक विकास तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन

१०

सुशासन, जोखिम व्यवस्थापन तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली

- १०.१. बैंकको आन्तरिक नियन्त्रण, जोखिम व्यवस्थापन र सुशासनलाई थप अभिवृद्धि गर्न 'Internal Control Operational Framework, 2024' लागु गरिएको छ । उक्त फ्रेमवर्कले बैंकका सबै विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईमा प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण स्थापना गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सिद्धान्त, मापदण्ड र उत्कृष्ट अभ्यासलाई समेटी आवश्यक लक्ष्य, उद्देश्य, सिद्धान्त र प्रक्रियालाई सबल बनाउन आधार प्रदान गरेको छ ।
- १०.२. बैंकको उद्देश्य प्राप्तिका लागि महत्वपूर्ण एवम् संवेदनशील कार्यमा आउनसक्ने आकस्मिक तथा अप्रत्यासित अवरोध तथा जोखिमको अवस्थामा पनि बैंकको सेवालाई निरन्तरता दिनका लागि आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न व्यवसाय निरन्तरता नीति (**Business Continuity Policy, 2024**) जारी गरिएको छ । सो नीतिमा बैंकका महत्वपूर्ण ४९६ वटा कार्यको प्राथमिकीकरण (P1 देखि P6) गरिएको छ । उक्त नीतिको कार्यान्वयनका लागि 'व्यवसाय निरन्तरता योजना, २०८१' कार्यान्वयनमा ल्याई P1 Category मा राखिएका २७ वटा कार्यको वैकल्पिक कार्यसम्पादन खाका तयार भएको छ । व्यवसाय निरन्तरता नीतिमा भएको मुख्य व्यवस्थाहरूलाई बक्स १०.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बत्स १०.१: व्यवसाय निरन्तरता नीति, २०८० का मुख्य व्यवस्थाहरू

उद्देश्य

- बैंकका महत्वपूर्ण कार्यको पहिचान गर्ने ।
- महत्वपूर्ण कार्यका लागि व्यवसाय निरन्तरता योजना बनाउने ।
- आकस्मिक तथा अप्रत्यासित अवरोधको समयमा निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका, उत्तरदायित्व तथा रिपोर्टिङ संयन्त्रको बारेमा स्पष्टरूपमा किटान गर्ने ।
- व्यवसाय निरन्तरता योजना निरन्तर रूपमा अद्यावधिक गर्ने ।
- कर्मचारी तथा सरोकारवालालाई तालिम प्रदान गर्ने तथा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

उत्तरदायित्व

- व्यवसाय निरन्तरता योजना स्वीकृत गर्ने जिम्मेवारी सञ्चालक समितिको रहेको छ ।
- योजना तर्जुमा गर्ने, कार्यान्वयनमा ल्याउने र निगरानी गर्ने जिम्मेवारी संस्थागत तथा जोखिम व्यवस्थापन विभागको रहेको छ ।
- योजनाको कार्यान्वयन केन्द्रीय तहमा, विभागीय तहमा तथा प्रादेशिक तहमा हुने व्यवस्था छ ।
- इमरजेन्सी रेस्पन्स टिम, समन्वय समिति, क्राइसिस कम्युनिकेशन टिम, डिपार्टमेन्टल रेस्पोन्स टिमको व्यवस्था छ ।

महत्वपूर्ण कार्यको रिपोर्टिङ

- विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईले महत्वपूर्ण कार्यको प्राथमिकीकरण गरी उक्त सूची संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभागमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।
- विभागले उक्त कार्यको सूची सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराई व्यवसाय निरन्तरता योजना बनाउनुपर्ने व्यवस्था छ ।

१०.३. बैंकको आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यलाई थप आधुनिकीकरण गरिएको छ । आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागमा एक जना निर्देशकको दरबन्दी थप गरिएको छ भने विभागमा पर्याप्त सझायामा चार्टर्ड एकाउन्टेन्टको व्यवस्था गरिएको छ । लेखापरीक्षण कार्यलाई जोखिममा आधारित बनाउन Risk-based Internal Audit Manual अनुसार कार्य सम्पादन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । विभागका कर्मचारीलाई जोखिममा आधारित

लेखापरीक्षणको लागि आन्तरिक तथा विदेशी तालिमको व्यवस्था गरी कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गरिएको छ । साथै, लेखापरीक्षणलाई प्रविधिमा आधारित बनाउन सफ्टवेयरको निर्माण भइरहेको छ ।

१०.४. 'Waste Management and Physical Intake Policy, 2024' जारी गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक परिसरभित्र उत्पादन हुने फोहोरलाई वातावरणमैत्री ढङ्गले व्यवस्थापन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्न उक्त नीति जारी गरिएको हो ।

१०.५. 'नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८' ले तोकेका उद्देश्यहरू पूरा गर्न ऐनको व्यवस्थाबमो जिम गठन भएको सञ्चालक समिति र व्यवस्थापन समितिको बैठक नियमित रूपमा बसेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि २०८१/८२ को चैत १९ गतेसम्म बसेको सञ्चालक समिति र व्यवस्थापन समितिको बैठकसम्बन्धी विवरण तालिका १०.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १०.१: सञ्चालक समिति र व्यवस्थापन समितिको बैठकसम्बन्धी विवरण

आर्थिक वर्ष	व्यवस्थापन समितिको बैठक सङ्ख्या	छलफल भएको एजेपडा सङ्ख्या	सञ्चालक समितिको बैठक सङ्ख्या	छलफल भएको एजेपडा सङ्ख्या
२०७७/७८	४६	११२	४५	१८३
२०७८/७९	५६	१४१	४२	१६९
२०७९/८०	४७	१२५	४६	२०५
२०८०/८१	४७	१६६	३७	१७८
२०८१/८२*	२९	११४	२७	१२०

*२०८१ चैत १९ गतेसम्म ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

योजना तथा बजेट

१०.६. बैंकको कामकारवाहीलाई योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाउन चौथो रणनीतिक योजना (२०२२-२०२६) तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । उक्त योजनाले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई आधुनिक, गतिशिल र विश्वसनीय केन्द्रीय बैंक बनाउने ध्येयका साथ पाँच वटा रणनीतिक दिशा तथा सात वटा रणनीतिक स्तम्भहरूलाई आत्मसात गर्दै १८४ वटा कार्यलाई रणनीतिक महत्वका साथ सम्पन्न गनुपर्ने कार्यको रूपमा तोकेको छ ।

१०.७. रणनीतिक योजना (२०२२-२०२६) को मध्यावधि समीक्षा सम्पन्न भएको छ । रणनीतिक योजनाबमोजिम २०८१ असोज मसान्तसम्ममा सुरु गरिसक्नुपर्ने १७४ वटा कार्यहरूमध्ये

७९ कार्यहरू सम्पन्न भएका छन्, ८९ कार्यहरू कार्यान्वयनको चरणमा छन् भने ६ कार्यहरूको विविध कारणले कार्यान्वयन सुरु हुन सकेको छैन। कार्यान्वयन चरणमा रहेका ८९ कार्यहरूमध्ये ३४ निरन्तर प्रकृतिका रहेका छन् भने ५० प्रतिशतभन्दा बढी प्रगति भएका कार्यको सङ्ख्या ३२ र ५० प्रतिशतभन्दा कम प्रगति भएका कार्यको सङ्ख्या २३ रहेको छ।

१०.८. रणनीतिक योजना (२०२२-२०२६) मा उल्लेख भएका केही प्रमुख कार्यहरू सम्पन्न भएका छन्। ठूला ऋणीको कर्जा उपयोग अनुगमनका लागि फ्रेमवर्क बनाई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ भने मौद्रिक नीतिको संरचनामा सुधार गरिएको छ। बैंकमा तीनवटा विशिष्टीकृत महाशाखाको स्थापना गरिएको छ। मानव संसाधन व्यवस्थापनतर्फ दोस्रो मानव संसाधन योजना, क्षमता विकास योजना र उत्तराधिकारी योजना तयार भई कार्यान्वयनमा आएका छन्। व्यवसाय निरन्तरता नीति तथा जोखिम व्यवस्थापन नीति तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएको छ। बैंकको कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन धैरेजसो कार्यलाई डिजिटलाइज गर्ने काम गरिएको छ।

१०.९. बैंकको वार्षिक कार्ययोजना र बजेट तर्जुमा तथा मूल्यांकन गर्ने व्यवस्थालाई समय सापेक्ष बनाउन निर्देशिकाहरू जारी भएको छ। ‘नेपाल राष्ट्र बैंक योजना तर्जुमा एवम् मूल्यांकन निर्देशिका, २०७२’ लाई खारेज गरी ‘नेपाल राष्ट्र बैंक योजना तर्जुमा एवम् मूल्यांकन निर्देशिका, २०८१’ जारी गरिएको छ। साथै, बैंकको बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् अनुगमनलाई थप प्रभावकारी, यथार्थपरक, मितव्ययी र परिणाममुखी बनाउन ‘नेपाल राष्ट्र बैंक बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् अनुगमन निर्देशिका, २०७७’ लाई अद्यावधिक गरी ‘नेपाल राष्ट्र बैंक बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् अनुगमन निर्देशिका, २०७९’ जारी गरिएको छ।

सङ्घठनात्मक पुनरसंरचना

१०.१०. सङ्घठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदनमा एकरूपता ल्याउन ‘सङ्घठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण कार्यविधि, २०८०’ जारी गरिएको छ। यसले सङ्घठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण कार्यलाई व्यवस्थित तुल्याउन, सर्वेक्षण कार्यमा स्पष्ट मार्गदर्शन गराउन र एकरूपता कायम गर्न मद्दत गरेको छ।

१०.११. बैंकको कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन तथा प्राथमिकताका नयाँ क्षेत्रहरू सम्बोधन गर्नका लागि विभाग/कार्यालय/महाखाशा गठन गर्ने, पुनरसंरचना गर्ने तथा स्तरोन्नति गरिएको छ। यसअन्तर्गत वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग, गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखा, वित्तीय

समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा लगायतका विभाग/महाशाखा स्थापना भएका छन् ।

- १०.१२. गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग र वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागको स्थापना भएको छ । विप्रेषण कारोबार लगायत गैर-बैंक वित्तीय संस्थाको सझौता तथा सम्झौतित बचत, कर्जा प्रवाह तथा लगानी गर्ने संस्थाको कोष रकम र कारोबारमा भइरहेको वृद्धिले यस्ता संस्थाको सुपरिवेक्षणका लागि गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग गठन गरिएको हो । साथै, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको सझौतामा उल्लेख्य कटौती भएको, कार्यगत भिन्नताहरू घट्दै गएको र प्रविधि, प्रणाली तथा व्यवसायिकतामा सुधार आएका कारण साविकका दुई वटा विभाग (विकास बैंक सुपरिवेक्षण विभाग र वित्त कम्पनी सुपरिवेक्षण) लाई एकीकृत गरी वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग स्थापना गरिएको छ ।
- १०.१३. सूचना प्रविधि महाशाखालाई विभागमा स्तरोन्तति गरिएको छ भने साविकको राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभागको नाम परिवर्तन गरिएको छ । सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा हुँदै गएको विस्तार तथा बैंकको उद्देश्य प्राप्तिमा सूचना प्रविधिले खेल सक्ने भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दै कार्यकारी निर्देशकले नेतृत्व गर्ने गरी उक्त महाशाखालाई विभागमा स्तरोन्तति गरिएको हो । नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋणसम्बन्धी कार्य अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत स्थानान्तरण भएसँगै साविकको राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभागको नाम परिवर्तन गरी मौद्रिक व्यवस्थापन विभाग बनाइएको छ ।
- १०.१४. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतड्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्य गर्न ‘सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखा’ स्थापना गरिएको छ । महाशाखाले इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा पूर्वाधार विकास बैंक, हाईड्रोइलेक्ट्रीसिटी इन्भेष्टमेन्ट एण्ड डेभलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड, विप्रेषण कारोबार गर्ने संस्था, विदेशी विनिमय कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त संस्था, भुक्तानी सेवा प्रदायक र भुक्तानी सेवा सञ्चालक, हायर पर्चेज गर्ने संस्था लगायतका संस्थाको जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण गर्न सुरु गरेको छ ।
- १०.१५. वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी कार्य गर्न गभर्नरको कार्यालयअन्तर्गत रहने गरी विशिष्टीकृत महाशाखाको रूपमा ‘वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा’ स्थापना गरिएको छ । महाशाखाले वित्तीय पहुँच तथा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने, वित्तीय ग्राहकको गुनासो सुनुवाई व्यवस्थापन गर्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय बजार आचरणसम्बन्धी सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य गर्दै आएको छ ।

- १०.१६. नेपालमा केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा (CBDC) को अध्ययन तथा निष्काशनसम्बन्धी कार्य गर्ने केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा महाशाखाको स्थापना गरिएको छ । बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागअन्तर्गत रहने गरी उक्त महाशाखा स्थापना गरिएको हो ।
- १०.१७. बागमती प्रदेशको राजधानी हेटौडामा यस बैंकको प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना गर्ने योजना रहेको छ । यस सम्बन्धमा तयार गरिएको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन स्वीकृत भई कार्यालय स्थापनाका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्तिका लागि पहल भइरहेको छ ।
- १०.१८. भविष्यमा नगद कारोबार सहितको बैंकिङ कारोबार गर्ने गरी यस बैंकको सुर्खेत कार्यालयलाई कर्णाली प्रदेश सरकारको सञ्चित कोष र राजस्व लगायतका खाताहरू सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । साथै, टक्सार महाशाखा र वित्तीय जानकारी इकाईलाई छुट्टै बजेट केन्द्र बनाइएको छ ।
- १०.१९. केही विभागहरूको नाम परिवर्तन गरिएको छ । साविकको जनशक्ति व्यवस्थापन विभागलाई मानव संसाधन व्यवस्थापन विभाग, अनुसन्धान विभागलाई आर्थिक अनुसन्धान विभाग, सामान्य सेवा विभागलाई सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन विभाग र लघुवित्त प्रवर्द्धन तथा सुपरिवेक्षण विभागलाई लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग कायम गरिएको छ । साथै, साविकको संस्थागत योजना विभागलाई संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभाग, बैंकिङ कार्यालयलाई बैंकिङ विभाग र उपत्यका बाहिरका कार्यालयलाई प्रदेशस्थित कार्यालयहरू कायम गरिएको छ । वित्तीय जानकारी इकाईको अंग्रेजी नाम 'Financial Intelligence Unit' तथा अंग्रेजीमा छोटो रूप 'FIU-Nepal' राखिएको छ ।

मानव संसाधन व्यवस्थापन

- १०.२०. मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ बमोजिम बैंकको उद्देश्य परिपूर्ति गर्न, बैंकको चौथो रणनीतिक योजना (२०२२-२०२६) का लक्ष्यहरू हासिल गर्न, आन्तरिक तथा बाह्य चुनौतीको सामना गर्न आवश्यक दक्ष तथा क्षमतावान मानव संसाधनको आपूर्ति, व्यवस्थापन र क्षमता विकास गर्ने उद्देश्यले उक्त योजना कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । योजनामा भएका मुख्य व्यवस्थालाई बक्स १०.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बचस १०.२: मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) का मुख्य व्यवस्थाहरू

- पाँच वर्ष अवधिका लागि कर्मचारी माग तथा आपूर्ति, क्षमता तथा व्यवस्थापन विकास र कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणा तथा अनुरक्षणसम्बन्धी विभिन्न योजना समेटिएको छ ।
- कर्मचारीको क्षमता विकास तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका सन्दर्भमा उक्त योजनामा सबै विभाग तथा कार्यालयमा ज्ञान आदानप्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- बैंकका चार समूहअन्तर्गतका विभाग तथा कार्यालयमा छुट्टा-छुट्टै Quality Circle को व्यवस्था गर्ने योजना रहेको छ ।
- केन्द्रीय बैंकिङ तालिम (Central Banking Training) मा सहभागी नभएका अधिकृत तृतीय तह र सो तह मुनि कार्यरत सबै कर्मचारीलाई आगामी तीन वर्षभित्र उक्त तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- अधिकृत विशिष्ट श्रेणीका कर्मचारीहरूका लागि केन्द्रीय बैंकिङ सेमिनार (Central Banking Seminar) कार्यक्रम आयोजना गर्ने, अधिकृतस्तरका कर्मचारीलाई आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, व्यवस्थापकीय, अनुसन्धानात्मक, नेतृत्व र क्षमता विकासलगायतका विषयसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय तालिममा सहभागी गराउने व्यवस्था रहेको छ ।
- सहायकस्तरका कर्मचारीलाई बैंकको सरोकारका विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तालिममा सहभागी गराउने व्यवस्था रहेको छ ।
- अधिकृतस्तरका कर्मचारीलाई छिमेकी मुलुकका केन्द्रीय बैंक तथा नेपाल सदस्य भएको अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थामा आवश्यकताअनुसार बाह्य पदस्थापन (Secondment) मा जाने अवसर सिर्जना गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- योजनामा उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीतिका साथै समयावधि तथा जिम्मेवार विभाग सहितको कार्यान्वयन तालिका समेत समावेश गरिएको छ ।
- बैंकको सञ्चालनात्मक संरचनामा समयसापेक्ष परिमार्जन गर्न विशेष गरी दक्षिण एसियाली मुलुक तथा SEACEN मा समेत सदस्य रहेका राष्ट्रको सञ्चालनात्मक संरचना र विगतका सञ्चालनात्मक संरचनासम्बन्धी प्रतिवेदनहरू अध्ययन गरी बैंकको सञ्चालनात्मक संरचनामा गर्नुपर्ने सुधारका योजनाहरू अघि सारिएका छन् ।

- १०.२१. बैंकले प्रथम पटक तालिम तथा क्षमता विकास योजना तयार गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । तालिम तथा क्षमता विकास योजनाले बैंकका कर्मचारीलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तालिम, ज्ञान आदानप्रदान, बाह्य पदस्थापन, नेतृत्व विकास, क्षमता वृद्धि तथा अध्ययनमा संलग्न गराउने उद्देश्यले बैंकका नीति पुनरावलोकन, प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन, गुणस्तरीय तालिमको सुनिश्चितता तथा विभिन्न वित्तीय तथा नियामक संस्थासँग सहकार्य गर्ने रणनीति अवलम्बन गरेको छ ।
- १०.२२. कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकाससँग सम्बन्धित विभिन्न नीति/कार्यविधिको तर्जुमा/संशोधन गरिएको छ । यसअन्तर्गत तालिम नीति, अध्ययन/अध्ययापनसम्बन्धी कार्यविधि, सरुवा नीति लगायतका व्यवस्था रहेका छन् । कर्मचारीको क्षमता विकासका सम्बन्धमा गरिएका प्रमुख व्यवस्थालाई बक्स १०.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स १०.३: कर्मचारीको क्षमता विकास तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका लागि गरिएका मुख्य नीतिगत व्यवस्थाहरू

- बैंकका पदाधिकारी तथा कर्मचारीको निर्णय क्षमता, कार्य सम्पादन तथा कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि गरी उत्पादकत्व बढाउन अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको ज्ञान, सीप तथा अनुभव दिलाई बैंकको उद्देश्य प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले 'नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय तालिम नीति, २०७६' को दोस्रो संशोधन गरिएको छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय तालिममा सहभागी हुने कर्मचारीहरूको हवाई टिकट, होटल, राहदानी, भिसा, बीमा लगायत यात्रा प्रबन्धलाई व्यवस्थित गर्ने 'नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय तालिमको यात्रा प्रबन्धसम्बन्धी कार्यविधि, २०८१' जारी गरिएको छ ।
- बैंकले विदेशस्थित केन्द्रीय बैंक लगायतका निकायहरूसँग गरेको सम्झौताका आधारमा बैंकबाट बाह्य पदस्थापनमा पठाइने कर्मचारीको छनोट कार्यलाई व्यवस्थित, पारदर्शी एवम् प्रभावकारी बनाउन 'नेपाल राष्ट्र बैंक, कर्मचारी बाह्य पदस्थापन (सेकेण्डमेन्ट) सम्बन्धी कार्यविधि, २०८१' जारी गरिएको छ ।
- बैंकका कर्मचारीहरूले अन्य संस्थामा अध्ययन, अध्यापन र प्रशिक्षक वा स्रोत व्यक्तिका रूपमा कार्य गर्ने लगायतका कार्यलाई पारदर्शी र व्यवस्थित गर्न 'अध्ययन, अध्यापन र प्रशिक्षक वा स्रोत व्यक्तिका रूपमा कार्य गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७' जारी गरिएको छ ।
- बैंकमा कर्मचारीको सरुवा प्रकृयालाई थप व्यवस्थित, व्यवहारिक र पारदर्शी बनाउँदै कर्मचारीको क्षमता तथा योग्यताको अधिकतम उपयोग गर्न सरुवा नीति, २०७८ बनाई लागु गरिएको छ ।

- सुरक्षित, स्वच्छ र मर्यादित वातावरणमा कार्य गर्ने पाउने प्रत्येक कर्मचारीको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै कार्यस्थलमा हुने लैज़िक समानतामा आँच आउने व्यवहार तथा यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई निवारण गर्ने 'नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई निवारण गर्ने सम्बन्धी कर्मचारी आचारसंहिता २०७८' जारी गरिएको छ।
- बैंकले सेवा निवृत्त पदाधिकारी तथा अवकासप्राप्त कर्मचारीसँग रहेको ज्ञान, सीप, क्षमता तथा अनुभव ग्रहण गर्ने ज्ञान आदानप्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने योजना बनाएको छ। साथै, बैंकले 'अवकाश प्राप्त निवृत्त कर्मचारीको औषधोपचार खर्च सहायता कार्यविधि, २०७५' मा संशोधन गरेको छ।

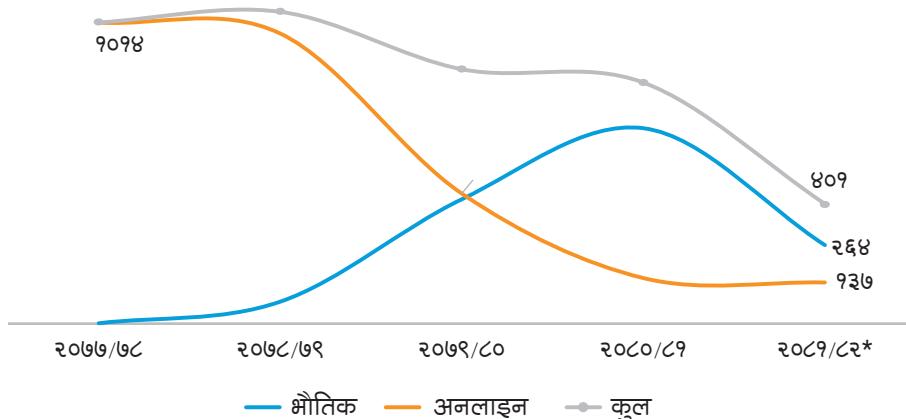
१०.२३. 'नेपाल राष्ट्र बैंक कागजात तथा अभिलेख सुरक्षा सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८' लागु गरिएको छ। बैंकमा रहने कागजातलाई सुरक्षित भण्डारण गर्ने, कागजातहरूको संवेदनशीलताको आधारमा वर्गीकरण, कागजातको प्रकृतिका आधारमा भौतिक तथा विद्युतीय रूपमा फाइलिङ/व्यवस्थापन प्रणाली निर्धारण, प्रमाणीकरण र अभिलेखीकरण गर्नका साथै महत्वपूर्ण कागजातहरूको गोपनीयता कायम गरी आवश्यक परेको बखत पुनः प्राप्त गर्न सकिने बनाई बैंकको संस्थागत स्मृति तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई थप मजबुत बनाउन उक्त कार्यविधि लागु गरिएको हो।

१०.२४. **तालिम प्रदान गर्ने प्रतिष्ठानहरूसँगको सहयोग र समन्वयको लागि Training Cooperation and Coordination Mechanism गठन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।** यसअन्तर्गत मानव संसाधन व्यवस्थापन विभागका कार्यकारी निर्देशकको संयोजकत्वमा विभागका निर्देशकहरू, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रका निर्देशकलगायत्रि त्रिभुवन विश्वविद्यालय-केन्द्रीय अर्थशास्त्र विभाग, काठमाडौं विश्वविद्यालय-स्कुल अफ म्यानेजमेन्ट, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र नेशनल बैंकिङ इन्स्टिच्युटबाट समेत प्रतिनिधित्व रहने गरी उक्त संयन्त्र गठन गरिएको हो।

१०.२५. **बैंकका कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि प्रत्येक वर्ष उल्लेख्य संख्यामा कर्मचारीहरूलाई वैदेशिक तालिममा पठाउने गरिएको छ।** यसका लागि विदेशी केन्द्रीय बैंक, IMF, SEACEN, SARTTAC, लगायतका संस्थाहरूसँग समन्वय गरी ती संस्थाले आयोजना गर्ने आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, व्यवस्थापकीय, अनुसन्धान तथा नेतृत्व र क्षमता विकाससँग सम्बन्धित तालिममा सहभागिताको लागि अवसर प्रदान गरिँदै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्म भौतिक रूपमा सम्पन्न भएका अन्तर्राष्ट्रीय कार्यक्रम, तालिम, सेमिनार तथा गोष्ठीहरूमा यस बैंकको तर्फबाट १४५० पटक सहभागिता भएको छ। त्यसैगरी, सोही अवधिमा Online माध्यमबाट सञ्चालन भएका वैदेशिक

तालिम कार्यक्रममा २५८० पटक कर्मचारीहरूको सहभागिता भएको छ । सहायकस्तरीय कर्मचारीलाई समेत भारतमा तालिमको अवसर प्रदान गर्न शुरु गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि हालसम्म १२६ जना सहायकस्तरका कर्मचारीहरू Reserve Bank of India /National Institute of Banking Studies & Corporate Management (NIBSCOM), Noida ले आयोजना गरेका तालिम कार्यक्रमहरूमा सहभागी भएका छन् ।

चार्ट १०.१: वैदेशिक तालिममा सहभागिताको विवरण

*२०८१ पुस मसान्तसम्म

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१०.२६. मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) मा बैंकस प्रशिक्षण केन्द्रलाई विभागको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने तथा उक्त विभागअन्तर्गत रहने गरी बैंकको आफै तालिम केन्द्र, प्रयोगात्मक ल्याब तथा अन्य पूर्वाधारहरू स्थापना गर्ने कार्ययोजना रहेको छ । सोही अनुरूप बैंकस प्रशिक्षण केन्द्रको क्षमता विस्तार गर्न विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तालिम कार्यक्रमहरू केन्द्रमार्फत सञ्चालन गर्न सुरु गरिएको छ । विगत दुई वर्षमा केन्द्रले विभिन्न तीनवटा अन्तर्राष्ट्रिय तालिम कार्यक्रमहरू नेपालमा सञ्चालन गरिसकेको छ । SEACEN सँगको समन्वयमा 13-16 May 2024 मा SEACEN BOJ-Banque de France Course on Financial Stability and Macroprudential Supervision विषयक तालिम कार्यक्रम र 27-31 March 2023 मा SEACEN Course on Forecasting for Monetary and Financial Stability Policies विषयक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ भने Toronto Centre सँगको समन्वयमा 11-15 Sep 2023 मा Digital Financial Services Supervision for Financial Inclusion विषयक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

- १०.२७. बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रलाई भक्तपुरको बोडेस्थित कृषि विकास बैंकको भवन भाडामा लिई स्थानान्तरण गरिएको छ । केन्द्रले प्रत्येक आर्थिक वर्ष सुरु हुनु अगावै Training Need Assessment सम्पन्न गरी आवश्यक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । साथै, तालिम कार्यक्रममा अनुभवी विषय विज्ञलाई म्लोत-व्यक्तिको रूपमा आमन्त्रण गरी सहभागीमाझ महत्वपूर्ण ज्ञान तथा सीप हस्तान्तरण हुने गरेको छ । साथै, केन्द्रले नियमित प्रकृतिका तालिमबाहेक कार्यकारी निर्देशक तथा निर्देशकहरूका लागि Protocol Management and Leadership Development मध्यम तहका व्यवस्थापकीय कर्मचारीका लागि 'Behavioral Science for Middle Level Officers' लगायतका विभिन्न विशेष तालिम तथा व्यवस्थापन विकासका कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्न सुरु गरेको छ ।
- १०.२८. कर्मचारीको क्षमता विकासको लागि बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र तथा अन्य निकायबाट सञ्चालन हुने तालिम कार्यक्रममा कर्मचारीलाई सहभागी गराइएको छ । केन्द्रद्वारा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्ममा १४६ वटा तालिम कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ जसमा ४४९८ जना कर्मचारीहरूको सहभागिता भएको छ । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को लागि केन्द्रको स्वीकृत कार्ययोजनामा ४४ वटा तालिम कार्यक्रम, अन्तर्रिक्त्या कार्यक्रम, कार्यशाला आदि रहेकोमा मिति २०८१ चैत १५ सम्ममा ३१ वटा कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् । कर्मचारीको क्षमता विकासको लागि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान लगायतका स्वदेशी तालिम प्रदायक संस्थाबाट सञ्चालन हुने तालिम कार्यक्रममा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३१७ जना कर्मचारीहरूको सहभागिता भएको छ । केन्द्रबाट सञ्चालन हुने तालिमको पाठ्यक्रममा समसामयिक सुधार गरिएको र तालिमको सङ्ख्या बढाइएको छ । केन्द्रले सञ्चालन गर्ने आन्तरिक तालिम कार्यक्रमका तालिम सामग्रीहरूलाई सबै कर्मचारीको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न बैंकको होमपेजमा अपलोड गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ ।
- १०.२९. उच्च शिक्षा अध्ययनको लागि भारतमा अध्ययन काज तथा अन्य देशको लागि अध्ययन विद्या प्रदान गरी उच्च शिक्षा अध्ययनको लागि कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि हालसम्म १४ जना कर्मचारीहरूले विदेशबाट विभिन्न विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्नुभएको/गरिरहनुभएको छ । भारतको Reserve Bank of India सँग गरिएको सेकेण्डमेण्टसम्बन्धी समझदारीबमोजिम उक्त बैंकमा निश्चित समय कार्य गर्ने गरी कर्मचारीहरू छनोट समेत भएका छन् ।
- १०.३०. कर्मचारीको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य र कार्यस्थल सुरक्षा एवम् क्षमता विकास तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका लागि केही नीति तथा कार्यविधि तर्जुमा भएका/हुने क्रममा

रहेका छन् । कर्मचारीको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य र कार्यस्थल सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्दै सुरक्षित, स्वस्थ र सकारात्मक कार्यसंस्कृति प्रवर्द्धन गर्न बैंकले 'नेपाल राष्ट्र बैंक, कर्मचारी स्वास्थ्य तथा कार्यस्थल सुरक्षा सम्बन्धी नीति, २०८१' लागु गरेको छ । साथै, कार्यालयमा कार्यवातावरणको समयसापेक्ष मापदण्ड र स्तर निर्धारण गर्न, कर्मचारीलाई प्रदान गरिने पूर्वाधार, भौतिक सुविधा र लजिस्टिक सम्बन्धमा तहगत मापदण्ड निर्धारण गर्न कार्यविधिको मस्यौदामा कर्मचारीको राय/सुझावका लागि बैंकको होम पेजमा राखिएको छ । कर्मचारीबाट व्यक्तिगत रूपमा गरिने अध्ययन तथा अनुसन्धानमूलक कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने कार्यविधिको मस्यौदा तयार भएको छ ।

१०.३१. बैंकको विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्ने विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाई प्रमुखको हकमा लागु हुने गरी प्रथम पटक नेपाल राष्ट्र बैंक, उत्तराधिकारी योजना तयार गरी लागु गरिएको छ । बैंकका प्रमुख कार्यहरूका आधारमा विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईलाई चारवटा समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईका प्रमुख पदको कार्य विश्लेषण एवम् आवश्यक ज्ञान, सीप, अनुभव तथा दक्षता पहिचान गरिएको छ । उक्त योजनामा बैंकमा निर्देशक पदमा कार्यरत कर्मचारीको उल्लिखित कार्यसमूहमा आवश्यक पर्ने क्षमताअनुरूप प्रोफाइलिङ गरी भविष्यमा विभाग/महाशाखा/कार्यालय/इकाईको नेतृत्व गर्न सक्ने/नसक्ने मूल्याङ्कन गरिएको छ । क्षमता विकास तथा प्रतिभा व्यवस्थापनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक, मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) बमोजिम प्रत्येक २ वर्षको अन्तरालमा निर्देशक र कार्यकारी निर्देशकको नियमित प्रोफाइलिङ गरी उत्तराधिकारी योजना लागु गरिने कार्ययोजना रहेको छ । साथै, सबै कर्मचारीको शैक्षिक योग्यता, ज्ञान, सीप क्षमता, पेसागत तालिम, अनुसन्धानात्मक अनुभव आदि विवरणको प्रोफाइलिङ गरी सूचना र तथ्याङ्क अद्यावधिक रूपमा राख्ने गरिएको छ ।

१०.३२. कर्मचारीले गर्नुपर्ने कार्यसम्पादन तथा सोको मूल्याङ्कन प्रक्रियामा थप स्पष्टता ल्याइएको छ । विभिन्न पदका कर्मचारीले सम्पादन गर्नुपर्ने काम, कर्तव्य, उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गर्ने विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईको सम्पूर्ण तहको कर्मचारीहरूको Job Description तयार गरी आवधिक रूपमा अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था सुरु गरिएको छ । कर्मचारी सेवा विनियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्ने सम्बन्धमा थप स्पष्टता तथा एकरूपता कायम गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्यविधि, २०८१ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

- १०.३३. बैंकमा कार्यरत कर्मचारीलाई उत्प्रेरित र प्रोत्साहन गर्नका लागि विभिन्न समयमा तलब, भत्ता तथा कर्मचारीलाई प्रदान गरिने सेवा सुविधा सम्बन्धमा बैंकका युनियनहरूसँग सफलतापूर्वक सामूहिक सौदाबाजी (Collective Bargaining) सम्पन्न गरिएका छन्। बैंकमा कर्मचारी युनियन र व्यवस्थापनबीच सकारात्मक सम्बन्ध रही बैंकको संस्थागत स्थायित्व, कर्मचारी कल्याण, सेवा प्रभावकारिता एवम् बैंकको साख वृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको छ।
- १०.३४. बैंकबाट अवकाश पाएका कर्मचारीहरूको अनुभव, क्षमतालाई उपयोग गर्ने उद्देश्य सहित निजहरूको प्रोफाइल तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ। हाल उप-निर्देशक स्तरसम्मका सेवानिवृत्त कर्मचारीको प्रोफाइल तयार भइसकेको छ। यसलाई नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्ने योजना छ। साथै, बैंकबाट सेवानिवृत्त हुने कर्मचारीलाई कदरपत्र प्रदान गर्ने समेत व्यवस्था गरिएको छ।
- १०.३५. **Human Resource Management Practices in Nepal Rastra Bank** विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ। कर्मचारी भर्ना, सर्ववा, बढुवा, तालिम तथा कार्य सम्पादन मूल्याइकन लगायतका सम्बन्धमा बैंकमा विद्यमान अभ्यासहरूको अन्वेषण गर्दै कर्मचारीहरूको धारणा समेतका आधारमा सुधारका क्षेत्रहरू पहिचान गरी सुझाव प्रदान गर्न मानव संसाधन व्यवस्थापन विभागबाट सन् २०२२ मा उक्त अध्ययन सम्पन्न गरिएको हो। अध्ययनबाट प्राप्त सुझावहरूलाई बैंकले क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगेको छ।
- १०.३६. बैंकका कर्मचारीको कार्यसम्पादन स्तरलाई अभ उच्च पार्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक मानव संसाधन योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) बमोजिम कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादन मूल्याइकनसम्बन्धी विद्यमान प्रणालीको समीक्षा एवम् बढुवा प्रणालीको अध्ययन गरी सो सम्बन्धी समस्याहरू पहिचान गर्न तथा सुझाव दिन अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ। साथै, बैंकमा विद्यमान भर्ना तथा छोटसम्बन्धी नीति तथा प्रणालीको समीक्षा सम्बन्धमा अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।
- १०.३७. बैंकले नियमित रूपमा कर्मचारी भर्ना गर्ने कार्य गर्दै आएको छ। २०७७ साउनदेखि २०८१ फागुनसम्म बैंकले कुल ४०८ कर्मचारी नियुक्त गरेको छ जसमा २३९ स्थायी कर्मचारी तथा १६९ करारमा नियुक्त कर्मचारी रहेका छन्। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को पदपूर्ति गर्दा अर्थशास्त्र विषय तथा व्यवस्थापन सङ्काय अन्तर्गतका विषय लिई स्वदेशी विश्वविद्यालयको स्नातकोत्तर तहमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय स्थान हासिल गर्ने मध्येबाट खुला प्रतिस्पर्धाद्वारा जनशक्ति भर्ना गरिएको छ।

- १०.३८. बैंकमा कार्यरत महिला कर्मचारीको हिस्सा वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७७ साउनदेखि बैंकमा कार्यरत महिला कर्मचारीमध्ये ४६ प्रतिशत महिला कर्मचारी रहेका छन् । २०८१ पुसमा बैंकमा कार्यरत कुल कर्मचारीमध्ये २८ प्रतिशत महिला कर्मचारी रहेका छन् ।
- १०.३९. बैंकका कर्मचारीहरूको मनोबल उच्च राखी बैंकको सेवामा समर्पण भावले कार्य गर्न उत्प्रेरित गरिएको छ । बैंकको कर्मचारी सेवा विनियमावली २०६८ मा भएको कर्मचारी सेवा पुरस्कारसम्बन्धी व्यवस्थालाई वस्तुगत, पारदर्शी र व्यवस्थित गर्ने 'नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी पुरस्कारसम्बन्धी कार्यविधि २०७८' जारी गरिएको छ । बैंकको ६८ औं वार्षिकोत्सवदेखि 'नेपाल राष्ट्र बैंक सर्वोत्कृष्ट सेवा पुरस्कार' र 'नेपाल राष्ट्र बैंक उत्कृष्ट सेवा पुरस्कार' प्रदान गर्न सुरु गरिएको छ । साथै, बैंकको प्रतिष्ठा र मर्यादा अभिवृद्धि हुने गरी काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई प्रशंसापत्रसहित पुरस्कार प्रदान गर्न तथा छनोट प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी र व्यवहारिक बनाउन आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा उक्त कार्यविधिमा संशोधन समेत गरिएको छ ।
- १०.४०. बैंकबाट लिने परीक्षालाई व्यवस्थित बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंक परीक्षासम्बन्धी कार्यविधि तयार गरिएको छ । साथै, बैंकमा उत्कृष्ट जनशक्ति भित्र्याउन समयसापेक्ष अधिकांश पदहरूको पाद्यक्रम संशोधन एवम् सुधार गरिएको छ । कर्मचारीहरूको कामप्रतिको मनोबल बढाउन/कायम राख्न कार्य क्षमता मूल्याङ्कन बढ़ावालाई समयमा नै सम्पन्न गर्ने गरिएको छ ।
- १०.४१. बैंकमा करार सेवामा योग्य तथा सक्षम प्राविधिक तथा सहयोगी स्तरका जनशक्ति भर्ता तथा नियुक्त गर्न 'नेपाल राष्ट्र बैंक सहयोगी सेवा करारमा लिने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७' स्वीकृत गरी लागु गरिएको छ । सुरक्षा समूह अन्तर्गत बैंकको सम्पूर्ण कार्यालयमा सुरक्षा प्रबन्धको लागि महिला सुरक्षाकर्मी सहित सुरक्षाकर्मीहरूको दरबन्दी थप गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक, सुरक्षा समूहमा कार्यरत सुरक्षाकर्मीहरूको लागि आचारसंहिता लागु गरिएको छ भने सुरक्षाकर्मीहरूको करार नवीकरणको लागि 'शारीरिक स्वस्थता परीक्षण सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०८०' लागु भएको छ ।

◆◆◆

११

पूर्वाधार तथा सूचना प्रविधि व्यवस्थापन

आधुनिक भौतिक पूर्वाधारको विकास

- ११.१. वि.सं. २०७२ सालको भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त बैंकको बालुवाटार र थापाथलीस्थित भवनको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएको छ। बैंकको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकार, सहरी विकास मन्त्रालय, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागअन्तर्गत रहेको केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई (भवन तथा आवास) मार्फत निर्माण व्यवसायी CICO-Samanantar JV, Old Baneshwor सँग भएको सम्झौताबमोजिम बालुवाटारस्थित केन्द्रीय कार्यालय भवन निर्माण भई बैंकलाई हस्तान्तरण भएको छ। यसैगरी, निर्माण व्यवसायी BILIL-Contech JV Naxal Kathmandu सँग भएको सम्झौताअनुसार थापाथलीस्थित भवनको निर्माण कार्यसमेत सम्पन्न भई बैंकलाई हस्तान्तरण भएको छ।
- ११.२. नवनिर्मित भवनलाई पूर्णरूपमा सञ्चालनमा ल्याउने उद्देश्यसहित आन्तरिक सजावटको लागि कार्य प्रारम्भ भएको छ। बैंकको बालुवाटार र थापाथलीस्थित निर्माण भएका भवनको आन्तरिक सजावट, फर्निचर एवम् फिक्चर्स खरिदको लागि Drawing, Design तथा Technical Specification तयार भएको छ।
- ११.३. नवनिर्मित भवनमा केही विभाग/महाशाखा स्थानान्तरण भएका छन्। बैंकको बालुवाटारस्थित भवनमा मानव संसाधन व्यवस्थापन विभाग, भुक्तानी प्रणाली विभाग, सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन विभाग, वित्त व्यवस्थापन विभाग र कानून महाशाखालाई

स्थानान्तरण गरिएको छ । त्यस्तै, थापाथलीस्थित भवनमा मुद्रा व्यवस्थापन विभाग र बैंकिङ विभागलाई स्थानान्तरण गरिएको छ ।

- ११.४. कर्णाली प्रदेशमा बैंकको स्थायी संरचनासहितको कार्यालय सञ्चालन गर्ने गरी कार्ययोजना तयार गरिएको छ । यसका लागि सुर्खेत जिल्लाको वीरेन्द्रनगरमा बैंकको प्रादेशिक कार्यालय सञ्चालनको लागि भवन निर्माण गर्न सुर्खेत जिल्ला, साविकको कटकुवा गा.वि.स. वडा नं. ९ स्थित ९.५२५ कडा जग्गा खरिद गरिएको छ । साथै, कार्यालयको लागि नयाँ भवन, अतिथि गृह, आवास गृहलगायत अन्य आवश्यक भौतिक संरचना निर्माण गर्ने Drawing, Design, Cost Estimate सहित गुरुयोजना स्वीकृत भएको छ ।
- ११.५. सिद्धार्थनगर कार्यालय परिसरभित्र अतिथि गृह र निर्देशक आवास भवनको निर्माण सम्पन्न भई हस्तान्तरण भएको छ । साथै, बैंकको स्वामित्वमा रहेको सानोठिमी, भक्तपुर स्थित जग्गामा पक्की पर्खाल निर्माण भएको छ । कोहलपुरस्थित बैंकको जग्गामा माटो फिलिङ गरी वृक्षारोपण र सुरक्षाकर्मी बस्ने घर (सेन्ट्री पोष्ट) निर्माण गरिएको छ ।
- ११.६. बैंकले प्रकाशन गर्ने सामग्रीको छपाइ खर्चमा मितव्ययिता कायम गर्न डिजिटल कलर प्रिन्टिङ मेसिन खरिद गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ । यसबाट बैंकका क्यालेन्डर, एकीकृत निर्देशन, वार्षिक प्रतिवेदन, नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार, वार्षिकोत्सव विशेषाइकसहित बैंकका अन्य प्रकाशनको आफै प्रेसबाट छपाइ कार्य सुरु भएको छ ।
- ११.७. कर्मचारीलाई ताजा, स्वास्थ्यवर्धक र मितव्ययी तवरले खाजा र खाना खुवाउने उद्देश्यसहित बालुवाटार र थापाथली कार्यालय परिसरभित्र बाट्य आपूर्तिकर्तासँग सम्झौता गरी चमेना गृह सञ्चालनमा ल्याइएको छ । साथै, केन्द्रीय कार्यालयको मुख्य प्रवेश द्वारमा Vehicle Scanner, Baggage Scanner/Walkthrough Gate प्रयोगमा ल्याई सुरक्षा व्यवस्थापनलाई थप सुदृढ गरिएको छ ।

सूचना तथा सञ्चार प्रविधि व्यवस्थापन

- ११.८. सूचना प्रविधि प्रणालीलाई थप आधुनिक तथा विश्वसनीय बनाउन विभिन्न संस्थागत तथा नीतिगत सुधार गरिएको छ । साविकको सूचना प्रविधि महाशाखालाई विभागमा स्तरोन्नति गरिएको छ । सूचना प्रविधि कार्यको आधुनिकीकरण तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि विभिन्न नीति, कार्यविधि र निर्देशिकाहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । सूचना प्रविधि अधिलेख परिवर्तन तथा अपग्रेड गर्न ‘सूचना प्रविधि परिवर्तन व्यवस्थापन नीति, २०८१’ कार्यान्वयन गरिएको छ । विगत पाँच वर्षमा सूचना प्रविधि व्यवस्थापनका लागि गरिएका नीतिगत व्यवस्थालाई बक्स ११.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बबस ११.१: सूचना प्रविधिको आधुनिकीकरणका लागि गरिएका प्रमुख नीतिगत व्यवस्थाहरू

- इमेल सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७७
- नेपाल राष्ट्र बैंक वेबसाइट सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७
- जिएल सिस्टम: ओलाम्पिक बैंकिङ सिस्टम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- एकितभ डाइरेक्टरी सिस्टम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७८
- सफ्टवेयर विकास, सञ्चालन, सपोर्ट तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८०
- सूचना प्रविधि परिवर्तन व्यवस्थापन नीति, २०८१
- सूचना प्रविधि परिवर्तन व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८१
- IT Disaster Recovery Plan, 2024
- वित्तीय क्षेत्र कम्प्युटर आकस्मिक सहायता समूह (FinCERT) सञ्चालन निर्देशिका, २०८१

११.९. 'Cyber Security Framework' र 'IT Governance Framework' तयार गरिएको छ। यसबाट बैंकको सूचना प्रविधिसम्बन्धी स्रोतको सुरक्षित, कुशल र प्रभावकारी प्रयोग सुनिश्चित गर्न र साइबर सुरक्षा जोखिम व्यवस्थापन गर्न मद्दत पुगेको छ।

११.१०. साइबर सुरक्षा जोखिमको पहिचान र त्यसबाट हुने असरको न्यूनीकरण गर्न विभिन्न व्यवस्था गरिएको छ। वित्तीय क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको बढावे प्रयोगसँगै देखिएको साइबर सुरक्षा जोखिमको व्यवथापन र साइबर सुरक्षासम्बन्धी घटनामा तत्काल सहायताको लागि वित्तीय क्षेत्र कम्प्युटर आकस्मिक सहायता समूह (Financial Sector Computer Emergency Response Team-FinCERT) गठन गरिएको छ। सूचना प्रविधि प्रणालीमा हुनसक्ने सम्भावित साइबर आक्रमणको पहिचानको लागि बैंकमा प्रयोग भएका विभिन्न सिस्टमको लग विवरण केन्द्रीकृत रूपमा स्टोर गरी शङ्कास्पद गतिविधिको विश्लेषण गर्न Security Information and Event Management (SIEM) सिस्टम कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। विद्युतीय कारोबारमा आएको व्यापकतासँगै वृद्धि भएको साइबर जोखिमको पहिचान, विश्लेषण र व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि Cyber Resilience Guidelines जारी गरिएको छ।

११.११. बैंकको सूचना प्रविधिलाई मजबूत बनाउन थप व्यवस्थाहरू अवलम्बन गरिएको छ। Chief Information Security Officer (CISO)/Information Security Officer (ISO) नियुक्त गरी Cyber Security Unit स्थापना गरिएको छ। बैंकले साइबर

सुरक्षासम्बन्धी जनशक्ति भर्ना गर्न सुरु गरेको छ । नेटवर्क ट्राफिकको निगरानी, फिल्टर र नियन्त्रण गर्न Next Generation Firewall को प्रयोग गरिएको छ । बैंकले प्रयोग गरिरहेको GL, HRIS, SWIFT, SIS लगायत विभिन्न Software र समग्र सूचना प्रविधि प्रणालीको बाह्य विज्ञबाट नियमित अन्तरालमा Vulnerability Assessment and Penetration Testing (VAPT) र Information System Audit गराउँदै आएको छ ।

- ११.१२. **विपदको समयमा बैंकले प्रदान गर्ने सेवाहरू सुचारू राख्ने सुनिश्चितताको लागि डिजास्टर रिकभरी प्रणाली सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।** बैंकका Critical Business Function र Process हरूको निरन्तरतालाई सुनिश्चित गर्ने IT Disaster Recovery Plan तयार गरी GL System को Disaster Recovery Drill समेत गरिएको छ । Disaster Recovery Plan, 2024 को Terms of References (ToR) तयार गरिएको छ । वित्तीय जानकारी इकाईको तथ्याङ्कको सुरक्षाका लागि डिजास्टर रिकभरी प्रणाली स्थापना भएको छ । Cyber Incident Response Plan तयार गरिएको छ भने Incident Reporting System सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।
- ११.१३. **बैंकको साविक वेबसाइट र ईमेल प्रणालीमा सुधार गरिएको छ ।** वेबसाइटलाई Content Management System सहितको नयाँ वेबसाइटले प्रतिस्थापन गरिएको छ । ईमेल प्रणालीलाई थप सुरक्षित र व्यवस्थित बनाउन Microsoft Exchange System ले प्रतिस्थापन गरिएको छ ।
- ११.१४. **‘सफ्टवेयर विकास, सञ्चालन, सपोर्ट तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८०’ तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ ।** बैंकले गर्ने सफ्टवेयर निर्माणसम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित गर्न उक्त कार्यविधि लागु गरिएको हो ।
- ११.१५. **बैंकको कामकारबाहीलाई प्रविधिमा आधारित बनाउनको लागि विभिन्न सफ्टवेयर खरिद/निर्माण/अपग्रेड गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।** आर्थिक वर्ष २०७७/७८ यता खरिद/निर्माण/अपग्रेड गरिएका र निर्माणको क्रममा रहेका सफ्टवेयरको विवरण तालिका ११.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ११.१: खरिद/निर्माण/अपग्रेड गरिएका र निर्माणको क्रममा रहेका सफ्टवेयरको विवरण

क्रस.	सफ्टवेयरको नाम	खरिद/निर्माण/अपग्रेड	आर्थिक वर्ष
1.	Acstatus	In house Developed	2077/78
2.	Exchange Email System	Purchased	2077/78
3.	Grievance Handling System (Gunaso)	In house Developed	2077/78
4.	NRB Android Mobile App	In house Developed	2077/78
5.	NRB Website	In house Developed	2077/78
6.	Asset and Inventory Management System (IMS)	Purchased	2079/80
7.	Incidence Reporting System	In house Developed	2079/80
8.	Litigation Management System (LMS)	Purchased	2079/80
9.	Tamsuk Management System	In house Developed	2079/80
10.	Consumer Price Index System (CPI)	Purchased	2080/81
11.	Notechest Transaction System (NCTS)	Purchased	2080/81
12.	Mint Billing System	In house Developed	2081/82
13.	Foreign Exchange Online Reporting System (FXOL)	In house Developed	2081/82
14.	BTC Training Management System	In house Developed	2081/82
15.	Account Status Information System (ASIS)	In progress	
16.	Economic Activities Reporting System (EARS)	In progress	
17.	Government Budgetary Operation Information System (GBOIS)	In progress	
18.	Budget Management Information System (BMIS)	In progress	
19.	Foreign Investment & Foreign Debt Management System (FIFDMS)	In progress	
20.	Portfolio Analysis & Reporting System (PARS)	In progress	
21.	Salary & Pension System (SPS)	In progress	
22.	Salary & Wage Index System (SWIS)	In progress	

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

केन्द्रीय बैंक सञ्चार

- ११.१६. बैंकले सूचना आदानप्रदान गर्ने प्रक्रियालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन थप नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक सूचना तथा सञ्चार नीति, २०७९' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उक्त नीतिले बैंकको सूचना प्रवाह गर्नका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, सूचना सम्प्रेषण गर्ने माध्यम, प्रवक्ता, सहप्रवक्ता, सूचना अधिकारी र सहायक सूचना अधिकारी लगायतका व्यवस्था गरेको छ । साथै, प्रकाशनसम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित गर्न 'नेपाल राष्ट्र बैंक प्रकाशन निर्देशिका, २०७९' र 'गभर्नरको कार्यालयको प्रकाशन कार्यविधि, २०७९' जारी गरिएको छ ।
- ११.१७. बैंकका सूचना एवम् सन्देशलाई सहज र सरल ढङ्गले प्रवाह गर्ने उद्देश्यले 'नेपाल राष्ट्र बैंक विद्युतीय सूचना व्यवस्थापन एकीकृत कार्यविधि, २०७८' जारी गरिएको छ । सो बमोजिम बैंकको आधिकारिक सामाजिक सञ्चाल (एक्स/ट्रिवटर अकाउन्ट, फेसबुक पेज तथा युट्युब च्यानल) सञ्चालनमा आएको छ । साथै, बैंकको आधिकारिक मोबाइल एप 'नेपाल राष्ट्र बैंक (Nepal Rastra Bank)' निर्माण भई सञ्चालनमा ल्याइएको छ । बैंकको वेबसाइटमा 'बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू (FAQ) र Media Speeches Section थप गरिएको छ भने बैंकले आयोजना गरेका विभिन्न कार्यक्रम तथा भेटवार्ताको फोटो समेटी Gallery Section कायम गरिएको छ ।
- ११.१८. '**Communication Practices in Central Bank**' विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सुझावका आधारमा विभिन्न विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईमा सूचनाको हकसम्बन्धी सम्पर्क अधिकारी (RTI Focal Person) रहने व्यवस्था मिलाइएको छ । बैंकले प्रकाशन गर्ने प्राविधिक प्रकृतिका अध्ययन प्रतिवेदनको Non-technical Press Note प्रकाशन गर्न सुरु गरिएको छ । सूचनाको हक कार्यान्वयनलाई थप व्यवस्थित गर्न गभर्नरको कार्यालयमा रहेको जनसम्पर्क इकाई प्रमुखलाई सहायक सूचना अधिकारी तोकिएको छ ।
- ११.१९. आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा कार्यरत पत्रकारहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले बैंकसं प्रशिक्षण केन्द्रमार्फत तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । बैंकले यस्ता तालिम प्रत्येक वर्ष सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय

राष्ट्रिय समन्वय

१२.१. नेपाल राष्ट्र बैंक र त्रिभुवन विश्वविद्यालयबीच प्राज्ञिक शोध तथा अनुसन्धान कार्यमा सहकार्य गर्ने समझदारी भएको छ । यसअनुसार अर्थशास्त्र र व्यवस्थापन केन्द्रीय विभागमा स्नातकोत्तर तहका पाँच-पाँच जना, एफफिल र विद्यावारिधितर्फका दुई-दुई जना विद्यार्थीलाई शोधपत्र तयार गर्ने प्रयोजनका निम्नि बैंकले वार्षिक रूपमा शोधवृत्ति (फेलोसिप) उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, बैंकमा उपलब्ध हुने इन्टर्नसिपमा उक्त विश्वविद्यालयका स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीलाई प्राथमिकता दिइने व्यवस्था गरिएको छ ।

१२.२. नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघबीच तथ्याङ्क एवम् सूचना आदानप्रदानसम्बन्धी समझदारी भएको छ । सोअनुसार बैंकले गर्ने आर्थिक गतिविधि अध्ययन, आकस्मिक तथा विशेष अध्ययनका लागि महासंघमा आबद्ध उद्योगले आवश्यक तथ्याङ्क एवम् सूचना उपलब्ध गराउनका लागि महासंघले आवश्यक समन्वय र सहजीकरण गर्ने समझदारी भएको छ ।

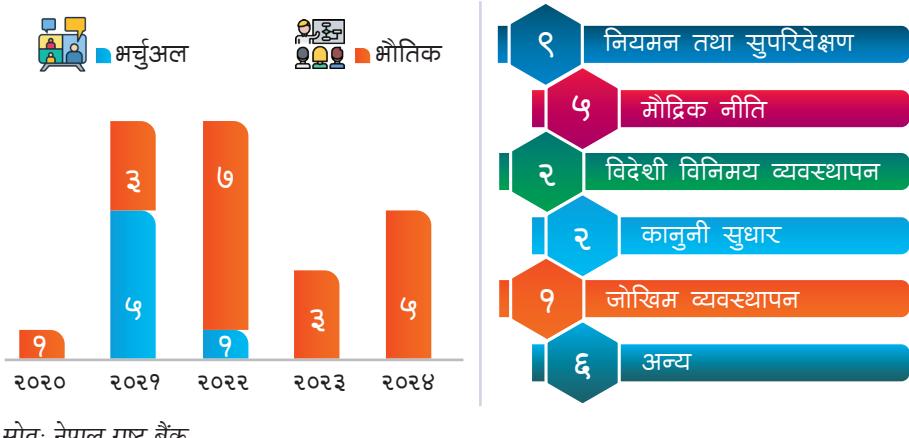
अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय

१२.३. अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँगको समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउन गर्नेरको कार्यालयमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध इकाईलाई स्तरोन्नति गरी अन्तर्राष्ट्रिय महाशाखा स्थापना गरिएको छ । उक्त महाशाखाअन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध इकाई, प्राविधिक सहायता

इकाई र अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक निगरानी इकाई रहने व्यवस्था गरी अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य उक्त महाशाखाबाट गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

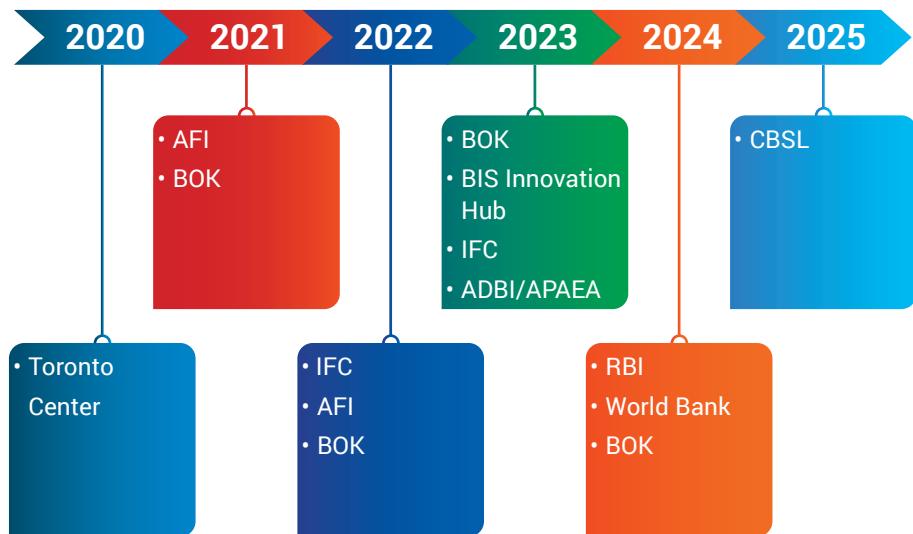
- १२.४. 'नेपाल राष्ट्र बैंक शिष्टाचार मार्गदर्शन, २०८०' जारी गरिएको छ । यस बैंकको निमन्त्रणा वा बैंकसँग सम्बन्धित कामको सिलसिलामा नेपाल भ्रमणमा आउने विदेशी अतिथिहरूको शिष्टाचार तथा लियाजन कार्यलाई थप व्यवस्थित गरी एकरूपता कायम गर्नु उक्त मार्गदर्शनको उद्देश्य रहेको छ ।
- १२.५. 'नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी प्राविधिक सहायता तथा समझदारीपत्र मार्गदर्शन, २०८०' जारी गरिएको छ । उक्त मार्गदर्शनले बैंकलाई अन्तर्राष्ट्रिय निकायबाट प्राप्त हुने प्राविधिक सहायता तथा बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय निकायबीच हुने समझदारीपत्रको आदानप्रदान कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।
- १२.६. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट नियमित रूपमा प्राविधिक सहायता तथा विभिन्न नीतिगत विषयमा सुभाव प्राप्त भएको छ । कोषको Safeguards Assessment Program अन्तर्गत यस बैंकको सुशासन एवम् आन्तरिक नियन्त्रणको मूल्याङ्कन गरी विभिन्न सुभाव प्राप्त भएकोमा उक्त सुभावलाई ऋमशः कार्यान्वयन गर्दै लागिएको छ । बैंकले सन् २०२० यता कोषबाट नेपालको वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व पुनरावलोकन प्रतिवेदन (Financial Sector Stability Review-FSSR), केन्द्रीय बैंकको जोखिम व्यवस्थापन, विदेशी विनियम सञ्चारित व्यवस्थापनलगायत २५ विषयमा प्राविधिक सहायता प्राप्त गरेको छ । सन् २०२० यता कोषबाट प्राप्त भएको प्राविधिक सहायताको विवरण चार्ट १२.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट १२.१: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट प्राप्त प्राविधिक सहायताको सङ्ख्या

- १२.७. **विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँग प्राविधिक सहायता लिने उद्देश्यले द्विपक्षीय समझौता गरिएको छ।** Alliance for Financial Inclusion (AFI) सँग Implementation of Financial Literacy Framework in Nepal परियोजनाको लागि समझौता भई एक लाख अमेरिकी डलर र Green Taxonomy Development for Nepal को लागि एक लाख पाँच हजार अमेरिकी डलर बराबरको अनुदान प्राप्त भएको छ। QR Code Guidelines तथा Standards जारी गर्ने सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमले खटाएका प्राविधिक विज्ञसमेतको सहभागिता एवम् समन्वयमा 'Nepal QR Standardization Framework and Guidelines' तयार भएको छ। वित्तीय पहुँच सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्तरको अध्ययन सर्वेक्षण गर्न र लघु, मझौला तथा साना उद्यमका लागि वित्तीय रणनीति तर्जुमा गर्न निगमको प्राविधिक सहयोगमा 'MSME Finance Assessment Report' र 'MSME Finance Strategy' तयार गरिएको छ।
- १२.८. **बैंकले विदेशी केन्द्रीय बैंक र विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँग समझदारीपत्र आदानप्रदान गरेको छ।** Employee Training and Secondment सम्बन्धी Terms of Engagement on HR Cooperation र क्रसबोर्डर भुक्तानीलाई सहजीकरण गर्न नियामकीय सहकार्य सम्बन्धमा बैंक र भारतीय रिजर्व बैंकबीच समझदारी कायम भएको छ। श्रीलङ्काको केन्द्रीय बैंकसँग वित्तीय क्षेत्र नियमन तथा सुपरिवेक्षणसम्बन्धी सूचना आदानप्रदान गर्ने सम्बन्धमा समझदारी पत्र आदानप्रदान गरिएको छ। साथै, अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमसँग नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा व्यक्तिगत क्षमता, व्यवहार, शैली र योग्यता मापनमा आधारित रहेर सम्भावित ऋणीको मूल्याङ्कन गर्ने विधि (साइकोमेट्रिक स्कोरिङ सोलुसन) को परीक्षण र विद्युतीय भुक्तानीको प्रवर्द्धन तथा विकासका लागि आवश्यक सहकार्य गर्ने समझदारीपत्र आदानप्रदान गरिएको छ। बैंक र विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायबीच विगत पाँच वर्षमा भएका प्रमुख समझदारी/समझौतालाई चार्ट १२.२ र थप विवरण अनुसूची ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।
- १२.९. **दक्षिण कोरियाको केन्द्रीय बैंकसँगको सहकार्यमा Bank of Korea Knowledge Partnership Program अन्तर्गत पाँचवटा महत्वपूर्ण विषयमा अध्ययन सम्पन्न भएको छ।** बैंक अफ कोरिया, दक्षिण कोरियाका विभिन्न विश्वविद्यालय र नेपाल राष्ट्र बैंकको सहकार्यमा यस्तो खालको अध्ययन प्रत्येक वर्ष हुँदै आएको छ। उक्त अध्ययनको नतिजाबाट बैंकको नीति निर्माणका लागि उपयोगी सुझावहरू प्राप्त भएको छ। यस कार्यक्रमअन्तर्गत हालसम्म वित्तीय समावेशिता, भुक्तानी प्रणाली, वित्तीय स्थायित्व लगायतका विषयमा अध्ययन सम्पन्न भई प्रतिवेदनहरू बैंकको वेबसाइटमा प्रकाशित भएका छन्।

**चार्ट १२.२: नेपाल राष्ट्र बैंक र विदेशी निकाय/केन्द्रीय बैंकसँग आदानप्रदान
भएका समझदारी/समझौताहरू**

नोट: AFI: Alliance for Financial Inclusion, BOK: Bank of Korea, BIS: Bank for International Settlements, IFC: International Finance Corporation, ADBI: Asian Development Bank Institute, APAEA: Asia Pacific Applied Economics Association, CBSL: Central Bank of Sri Lanka, RBI: Reserve Bank of India

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- १२.१०. विश्व बैंकले नेपाललाई प्रदान गर्ने सहयोगअन्तर्गतका कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नमा बैंकले आवश्यक सहजीकरण गरेको छ । यसअन्तर्गत Finance for Growth (F4G) Development Policy Credit (DPC) को Prior Actions अन्तर्गत रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐनको संशोधन, बैंक सुपरिवेक्षण, खुद्रा भुक्तानी रणनीति, वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि लगायतका कार्यमा बैंकले तोकिएका कार्य गरेको छ ।
- १२.११. नेपाल राष्ट्र बैंक र Toronto Center बीच बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निरीक्षण एवम् सुपरिवेक्षण क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले समझौता भएको छ । उक्त समझौताबमोजिम तीन वर्षको अवधिमा नौ वटा तालिम कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् ।
- १२.१२. यस बैंकका कर्मचारीको अनुसन्धान दक्षता अभिवृद्धि गर्नका लागि Asian Development Bank Institute/Asia Pacific Applied Economics Association बीच समझदारीपत्र आदानप्रदान भई अनुसन्धान कार्यशाला सम्पन्न भएको छ । यस अन्तर्गतको सहकार्यमा बैंकका कर्मचारीले तीन कार्यपत्र तयार गरी अन्तर्राष्ट्रिय जर्नलमा प्रकाशित गरेका छन् ।

- १२.१३. बैंक South Asia Region Financial Inclusion Initiative (SARFI) मा आबद्ध भएको छ। AFI को क्षेत्रीय संस्थाको रूपमा सन् २०२२ मा स्थापना भएको उक्त संस्थामा नेपाल राष्ट्र बैंकसहित छ वटा दक्षिण एसियाली मुलुकका केन्द्रीय बैंक र वित्तीय नियमन तथा अनुगमनकारी संस्था गरी आठ संस्था आबद्ध रहेका छन्।
- १२.१४. बैंकले आफू सदस्य रहेको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा नेतृत्व/प्रतिनिधित्व गरेको छ। सन् २०२१ देखि २०२२ सम्म सार्क फाइनान्समा बैंकका गभर्नरले अध्यक्षता ग्रहण गर्नुभएको थियो। त्यस्तै, SARFI मा सन् २०२२ देखि २०२४ सम्म बैंकका गभर्नर संस्थापक उपाध्यक्ष रहनुभएकोमा सन् २०२४ देखि २०२६ सम्मका लागि अध्यक्षको भूमिकामा रहनुभएको छ। सन् २०१९ देखि २०२३ सम्म AFI को सञ्चालक समितिमा समेत गभर्नरले प्रतिनिधित्व गर्नुभएको छ। बैंकका डेपुटी गभर्नरले South East Asian Central Banks (SEACEN) Research and Training Centre को कार्यकारी समिति सदस्य, South Asia Regional Training and Technical Assistance Center (SARTTAC), Asia-Pacific Rural and Agricultural Credit Association (APRACA) लगायत संस्थामा प्रतिनिधित्व गर्नुभएको छ। साथै, कार्यकारी निर्देशक तथा निर्देशकले AFI अन्तर्गतका समिति तथा Working Group हरूमा प्रतिनिधित्व गरिरहनु भएको छ।
- १२.१५. अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँगको सहकार्यमा विभिन्न बैठक सम्पन्न भएका छन्। २०२५ फेब्रुअरीमा नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरको अध्यक्षतामा SARFI को '6th Leaders Roundtable' बैठक सम्पन्न भएको छ। त्यसैगरी, नेपाल राष्ट्र बैंक र भारतीय रिजर्व बैंकका अधिकारीहरूको सहभागितामा Joint Technical Coordination Committee (JTCC) का बैठकहरू सम्पन्न भएका छन्। उक्त समितिको छैटौं बैठक २०८० मंसिर १२ गते काठमाडौंमा र सातौं बैठक २०८१ वैशाख ११ गते भर्चुअल माध्यमबाट सम्पन्न भएको थियो। साथै, AFI को दुईवटा Working Committee : Inclusive Green Finance र SME Finance को बैठक २०७९ फागुन २३ देखि २६ सम्म काठमाडौंमा सम्पन्न भएको थियो।
- १२.१६. बैंकले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। सार्क राष्ट्रका केन्द्रीय बैंकका अधिकारीहरूको सहभागितामा 'Webinar on Covid-19, Policy Sharing by Member Central Banks of SAARCFINANCE' विषयक वेबिनार सम्पन्न भएको छ। त्यसैगरी, सार्क सदस्य राष्ट्रहरूको सहभागितामा 'SAARCFINANCE Webinar on Financial Inclusion' विषयक भर्चुअल वेबिनार सम्पन्न गरिएको छ।

१२.१७. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष (IMF) बाट नेपाल सरकारको बजेटरी सहयोगका लागि कर्जा सुविधा प्राप्त भएको छ । कोषले प्रदान गर्ने Rapid Credit Facility (RCF) अन्तर्गत सन् २०२० को मे महिनामा अमेरिकी डलर २१ करोड ४० लाख (SDR १५६.९ मिलियन) बराबरको ऋण सहयोग प्राप्त गर्न यस बैंकले आवश्यक समन्वय गरेको थियो । कोषले कोभिड महामारीको समयमा ऋण मिनाहा कार्यक्रमअन्तर्गत करिब अमेरिकी डलर १ करोड ८९ लाख (SDR १३.५६ मिलियन) ऋण मिनाहा समेत गरेको थियो । त्यसैगरी, कोषबाट विस्तारित कर्जा सुविधा (ECF) अन्तर्गत करिब अमेरिकी डलर ३९ करोड ५९ लाख (SDR २८२.४२ मिलियन) बराबरको सहुलियतपूर्ण कर्जा सुविधा शून्य ब्याजदरमा उपलब्ध गराउने गरी सम्भौता भएको छ । यो सुविधाअन्तर्गत हालसम्म नेपालले अमेरिकी डलर २८ करोड ९१ लाख प्राप्त गरिसकेको छ ।

१२.१८. कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि बैंकले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँग सहकार्य गर्दै आएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, AFI, SEACEN Center, Toronto Center लगायतका निकाय तथा विदेशी केन्द्रीय बैंकहरूसँग सहकार्य गरी बैंकले तालिम, सेमिनार, पियर लर्निङलगायतका कार्यक्रममा कर्मचारीलाई सहभागी गराउँदै आएको छ । केही कार्यक्रम त्यस्ता निकायसँगको सहकार्यमा नेपालमै सञ्चालन गरिएको छ । यसअन्तर्गत SEACEN सँगको समन्वयमा मे २०२४ मा SEACEN BOJ-Banque de France Course on Financial Stability and Macroprudential Supervision विषयक तालिम र मार्च २०२३ मा SEACEN Course on Forecasting for Monetary and Financial Stability Policies विषयक तालिम सञ्चालन गरिएको छ । त्यस्तै, Toronto Center सँगको समन्वयमा सेप्टेम्बर २०२३ मा Digital Financial Services Supervision for Financial Inclusion विषयक तालिम र AFI सँगको सहकार्यमा २०२५ फेब्रुअरीमा Regional Training on Enhancing Cyber Resilience for Digital Payments and Infrastructure विषयक तालिम सञ्चालन गरिएको छ ।

सम्पति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण

- १३.१. वित्तीय जानकारी इकाईले विभिन्न राष्ट्रिय निकाय र अन्य मुलुकका समानान्तर निकाय (FIU) सँग पारस्पारिकताका आधारमा समझदारीपत्र (MoU) आदानप्रदान गरेको छ । यसअन्तर्गत २०८९ फागुनसम्ममा १८ वटा सम्बद्ध राष्ट्रिय निकायसँग समन्वय, सहकार्य तथा सूचना आदानप्रदानसम्बन्धी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरिएको छ । त्यसैगरी समन्वय, सहकार्य तथा सूचना आदानप्रदानसम्बन्धी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरिएको विदेशी समानान्तर निकाय (FIU) को सझौत्या २० पुगेको छ ।
- १३.२. नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कनको प्रक्रियामा बैंकमा रहेको वित्तीय जानकारी इकाईले प्राथमिक सम्पर्क विन्दुको रूपमा कार्य गर्दै आएको छ । तेस्रो चरणको पारस्परिक मूल्याङ्कन २०२२/२३ र त्यसपछिको एक वर्षको Observation Period लगायतको प्रक्रियामा मुख्य समन्वयकर्ताको भूमिका खेलदै Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG) तथा Financial Action Task Force (FATF) सँग नेपालको प्राथमिक सम्पर्क विन्दुको रूपमा इकाईले कार्य गरेको छ ।
- १३.३. सम्पति शुद्धीकरणसँग सम्बन्धित रिपोर्टिङ, विश्लेषण तथा इन्टेलिजेन्स प्रवाहका लागि वित्तीय जानकारी इकाईमा सञ्चालनमा ल्याइएको goAML Software प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै उक्त प्रणालीमा थप सूचक संस्थालाई आबद्ध गरिएको छ । उक्त

प्रणालीसँग सम्बन्धित मुख्य सर्भर, डिजास्टर रिकभरी सर्भर लगायतका पूर्वाधार तथा संयन्त्र तयार गरिएको छ। आयात तथा निर्यात व्यापारको माध्यमबाट हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering-TBML) सम्बन्धी शङ्कास्पद कारोबार रिपोर्टिङ्का लागि goAML System मा 'STR-TBML' थप गरिएको छ। २०७६ असारसम्ममा वाणिज्य बैंकहरू मात्र goAML Software प्रणालीमा आबद्ध भएकोमा सूचक तथा सम्बद्ध संस्थाको सङ्ख्या २०८१ फागुनमा २६८१ पुगेको छ। यससम्बन्धी विवरण तालिका १३.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १३.१: goAML System मा २०८१ फागुनसम्म आबद्ध भएका सूचक संस्थाको विवरण

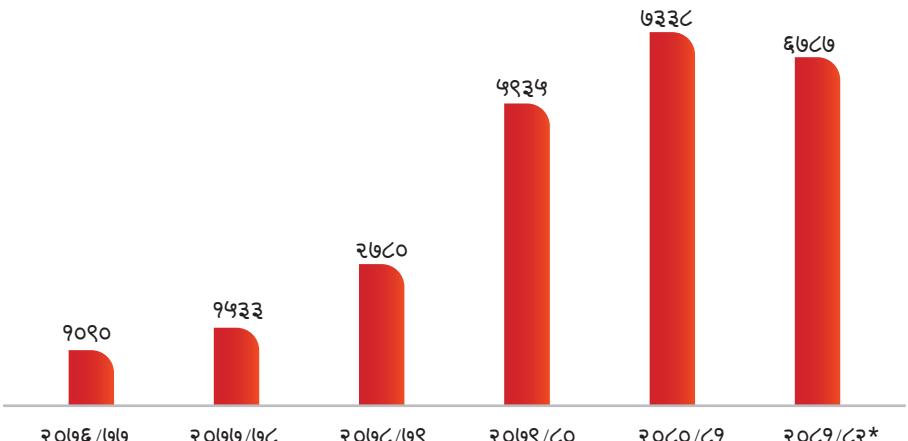
संस्थाको प्रकार	सूचक संस्था	सङ्ख्या
बैंक तथा वित्तीय संस्था	वाणिज्य बैंक	२०
	विकास बैंक	१७
	वित्त (फाइनान्स) कम्पनी	१५
	लघुवित्त वित्तीय संस्था	५३
भुक्तानी सम्बन्धी संस्था	भुक्तानी सेवा प्रदायक	१७
	भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक	६
विदेशी मुद्रा कारोबार गर्ने संस्था	मुद्रा विप्रेषक/स्थानान्तरणकर्ता	३०
	मुद्रा सटहीकर्ता	१८९
अन्य वित्तीय संस्था	नागरिक लगानी कोष	१
	सामाजिक सुरक्षा कोष	१
	पूर्वाधार विकास बैंक	१
	हायर पर्चेज कर्जा दिने कम्पनी	१०
	सहकारी बैंक	१
	पूनर्बीमा कम्पनी	२
बीमा कम्पनी	जीवन बीमा कम्पनी	१५
	निर्जीवन बीमा कम्पनी	१४
	लघु-जीवन बीमा कम्पनी	३
	लघु-निर्जीवन बीमा कम्पनी	४
धितोपत्र सम्बन्धी कारोबार गर्ने संस्था	स्टक एक्सचेन्ज	१
	धितोपत्र थोक कारोबारी (सेयर डिलर कम्पनी)	२
	धितोपत्र दलाल (सेयर ब्रोकर कम्पनी)	९१
	मर्चेन्ट बैंकर्स	३३
	लगानी व्यवस्थापक कम्पनी/भेन्चर	
	क्यापिटल्स/इक्वीटी फण्डस	३

सहकारी संस्था	सहकारी संस्था	१२५७
क्यासिनो व्यवसायी	क्यासिनो व्यवसायी	२७
घरजग्गा व्यवसायी	घरजग्गा खरिद बिक्री व्यवसायी	१८
बहुमूल्य धातु तथा वस्तु व्यवसायी	बहुमूल्य धातु तथा वस्तु व्यवसायी	८३३
लेखापरीक्षण व्यवसायी, लेखापरीक्षक र लेखा व्यवसायी	लेखापरीक्षण व्यवसायी, लेखापरीक्षक र लेखा व्यवसायी	१
goAML System मा आबद्ध जम्मा सूचक संस्थाहरू		२६६५
नियमनकारी/सुपरिवेक्षकीय निकायहरू		९
कानुन कार्यान्वयन गर्ने/अनुसन्धानकारी निकायहरू तथा सम्बद्ध निकायहरू		७
goAML System मा जम्मा आबद्ध संस्थाहरू		२६८१

स्रोत: वित्तीय जानकारी इकाई

१३.४. शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि प्रतिवेदन (STR/SAR) को सङ्ख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी, विश्लेषण र कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई उपलब्ध गराइने इन्टेलिजेन्स प्रवाह (Dissemination) को सङ्ख्यामा समेत वृद्धि भएको छ । हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाका साथै गैरवित्तीय पेसा वा व्यवसायीबाट समेत प्रतिवेदनहरू प्राप्त गर्ने गरिएको छ । वित्तीय जानकारी इकाईमा प्राप्त शङ्कास्पद कारोबार तथा शङ्कास्पद गतिविधि प्रतिवेदनसम्बन्धी विवरण चार्ट १३.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट १३.१: बैंकमा प्राप्त शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि प्रतिवेदनको सङ्ख्या

*फागुन मसान्तसम्म

स्रोत: वित्तीय जानकारी इकाई

- १३.५. **शंकास्पद कारोबार / गतिविधि प्रतिवेदन (STR/SAR) सम्प्रेषणमा सहजीकरण गरिएको छ।** goAML प्रणालीलाई नयाँ संस्करणमा अद्यावधिक गरिएको छ। धितोपत्र कम्पनी, सहकारी संस्था, जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनी, विप्रेषण कम्पनी र बहुमूल्य धातु वा वस्तुको कारोबार गर्ने सूचक संस्थाको लागि goAML सञ्चालन निर्देशिका जारी गरिएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लागि यसअधि जारी गरिएको goAML सञ्चालन निर्देशिका अद्यावधिक गरी नयाँ संस्करण जारी गरिएको छ। goAML प्रतिवेदन सम्प्रेषणलाई थप सहजीकरण गर्न क्यासिनो व्यवसायी, बहुमूल्य धातु वा वस्तुको कारोबार गर्ने संस्था, बीमा कम्पनी, सहकारी संस्था र लघुवित्त वित्तीय संस्थाले गर्नुपर्ने प्रतिवेदनसम्बन्धी छुट्टाछुट्टै भिडियो सामग्री उत्पादन गरी प्रकाशन गरिएको छ। goAML Production Environment लाई सूचक संस्थाको प्रतिवेदन सम्प्रेषणसम्बन्धी आवश्यकताअनुसार परिमार्जन गरिएको छ।
- १३.६. **वित्तीय जानकारी इकाईले प्रयोगमा ल्याएको goAML System को मुख्य सर्भर नेपाल सरकारको एकीकृत डाटा व्यवस्थापन केन्द्र (राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र) मा राखिएको छ।** साथै सर्भर तथा सूचना/तथ्याङ्कलाई सम्बावित जोखिमबाट बचाउन goAML System को डाटा रिकभरी प्रणाली नेपाल सरकार, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको डिजास्टर रिकभरी केन्द्रमा स्थापना गरी सञ्चालनमा आएको छ। त्यस्तै, goAML System को सुरक्षासँग सम्बन्धित Active Directory Configuration, Security Information and Event Management (SIEM), Layer 3 Switch, Web Application Firewall (WAF), Antivirus लगायतको व्यवस्था भएको छ।
- १३.७. **सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी सुपरिवेक्षकीय कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन यस बैंकमा छुट्टै महाशाखा स्थापना गरिएको छ।** उक्त महाशाखाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाका साथै विप्रेषण कम्पनी, विदेशी विनियम कारोबार गर्ने ईजाजतपत्रप्राप्त संस्था, भुक्तानी सेवा प्रदायक र भुक्तानी सेवा सञ्चालक लगायतका संस्थाहरूको सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ। AML/CFT सम्बन्धी जोखिम मूल्याङ्कनलाई सहज बनाउने उद्देश्यले ML/TF Risk Assessment Guidelines for Banks and Financial Institutions, 2022 जारी गरिएको छ।
- १३.८. **भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक तथा भुक्तानी सेवा प्रदायकको हकमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी व्यवस्थाको पालनाका लागि थप नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ।** सोका लागि AML/CFT Supervisory Framework & Risk Based AML/CFT Supervision Manual for Payment Systems Operators and Payment Systems Providers कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

- १३.९. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजनामा भएको व्यवस्थाबमोजिम गभर्नरको संयोजकत्वमा गठित नियामक समन्वय संयन्त्रको बैठक नियमित रूपमा बसेको छ । उक्त संयन्त्रले नियामक क्षेत्रमा राष्ट्रिय नीति, रणनीति तथा कानुनको कार्यान्वयनको समन्वय गर्ने, जोखिमका आधारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी नियामकीय दृष्टिकोण निर्धारण गरी निरोधात्मक एवम् नियन्त्रणात्मक विधिको सुनिश्चत गर्ने/गराउने लगायतका कार्यहरूमा आवश्यक निर्णय एवम् समन्वय गर्दै आएको छ ।
- १३.१०. उच्च जोखिमसँग सम्बन्धित रिपोर्टिङ सम्बन्धमा सूचक संस्थालाई सुसूचित गर्नका लागि वित्तीय जानकारी इकाईले विभिन्न अन्तरक्रियात्मक तथा अनुशिक्षण कार्यक्रम, अभियानकारण तालिम तथा बैठक सञ्चालन गर्दै आएको छ । इकाईका कर्मचारी तथा सरोकारवालाको दक्षता अभिवृद्धिका लागि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८१ फागुनसम्म इकाईले २३० भन्दा बढी तालिम/अभियानकारण/अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम तथा बैठक सञ्चालन गरेको/सहभागी भएको छ ।

दैनिक कामकारबाहीको डिजिटलाइजेशन

१४.१. बैंकले गर्ने सबैजसो भुक्तानी विद्युतीय माध्यमबाट गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक, विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्याविधि, २०७८' कार्यान्वयनमा ल्याई बैंकका स्थायी, करार एवम् ज्यालादारी कर्मचारीको तलबभत्ता तथा अन्य सुविधा एवम् पेशकीको भुक्तानी, सेवानिवृत्त कर्मचारीको निवृत्तिभरण भुक्तानी र तेस्रो पक्षको बिलको भुक्तानी बैंक खातामा सिधै जम्मा हुने गरी IPS मार्फत भुक्तानी गर्ने गरिएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक, निवृत्तिभरण भुक्तानी सम्बन्धी कार्याविधि, २०७९' कार्यान्वयनमा ल्याई निवृत्तिभरणसम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित बनाइएको छ । भौतिक रूपमा सिलबन्दी दरभाउपत्रको माध्यमबाट गरिदै आएको आन्तरिक लगानीलाई विद्युतीय माध्यम (Online Bidding) मार्फत गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

१४.२. कर्मचारीको तलबभत्ता तथा अन्य खर्च र सेवानिवृत्त कर्मचारीको निवृत्तिभरण सफ्टवेयरबाटै गणना हुने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ । यसका लागि बैंकको Human Resource Information System (HRIS) प्रणालीसँग आबद्ध हुने गरी Payroll and Pension Processing Software खरिद कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

१४.३. विभिन्न विभागमा रहेका महत्वपूर्ण कागजातको विद्युतीय अभिलेख तयार पार्ने पद्धति अवलम्बन गरिएको छ । विभागको

कामकारबाहीसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण टिप्पणी तथा कागजात र सेवा निवृत्त कर्मचारीको अन्तिम हिसाबसँग सम्बन्धित विवरण स्क्यान गरी विद्युतीय अभिलेख तयार गर्ने गरिएको छ । कर्मचारी सापटीसम्बन्धी कागजातको विद्युतीय अभिलेख राख्नका लागि Tamsuk Management System (TMS) र बैंक पक्ष/विपक्ष भएका मुद्रासम्बन्धी कागजातको विद्युतीय अभिलेख राख्नका लागि Litigation Management System (LMS) सफ्टवेयर कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

- १४.४. बैंकको मानव संसाधन व्यवस्थापन, सम्पत्ति व्यवस्थापन लगायतका कार्यलाई प्रभावकारी तबरबाट सम्पादन गर्नका लागि सफ्टवेयर निर्माण गरिएको छ । साविकको Human Resource Management Information System Software (HRMISS) लाई HRIS ले प्रतिस्थापन गरिएको छ । उक्त System को Personal Record Module मा कर्मचारीसँग सम्बन्धित थप विवरण (तलब ग्रेड, स्वदेश तालिम, वित्तीय सहयोग, घर कर्जा ठेगाना आदि विवरण) अभिलेखिकरण गरिएको छ । त्यसैगरी, Travel Order (TO) तथा Training Module र विभाग/कार्यालय/महाशाखा/इकाईगत दर बन्दीको विवरणलगायतका रिपोर्ट थप गरिएको छ । बैंकको साविक Client Server-based Inventory Management System लाई नयाँ Web-based Inventory Management System ले प्रतिस्थापन गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको लगानी

- १४.५. 'नेपाल राष्ट्र बैंक लगानी निर्देशिका, २०८१' जारी गरिएको छ । 'नेपाल राष्ट्र बैंक लगानी निर्देशिका, २०८८' लाई समयानुकूल संशोधन गरी उक्त निर्देशिका जारी गरिएको हो । नयाँ निर्देशिकामा लगानीसम्बन्धी मापदण्डमा परिमार्जन गरी बैंकको आन्तरिक लगानीलाई थप सुरक्षित र प्रतिफलयुक्त बनाइएको छ ।
- १४.६. बैंकले मुख्य संस्थापकको रूपमा विभिन्न संस्थामा गरेको लगानी विनिवेश गर्दै गएको छ । मौद्रिक एवम् वित्तीय क्षेत्र प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सोसम्बन्धी विभिन्न कम्पनी तथा संस्थामा बैंकले मुख्य संस्थापकको रूपमा सेयर लगानी गरेकोमा 'नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८' मा भएको व्यवस्थाबोजिम त्यस्ता संस्थाको कुल पुँजीको दश प्रतिशतसम्ममा बैंकको आफ्नो लगानी सीमित हुने गरी सेयर लगानी विनिवेश गर्ने कार्य हुँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्ममा बैंकले विनिवेश गरेको लगानीसम्बन्धी विवरण तालिका १४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १४.९: बैंकले विनिवेश गरेको लगानी विवरण

क्र.सं.	कम्पनी तथा संस्थाको नाम	बैंकले बिक्री गरेको सेयर सदूख्या	बैंकले बिक्री सेयर मूल्य (रु करोडमा)	हाल कायम भएको सेयर सदूख्या	हाल कायम भएको सेयर स्वामित्व प्रतिशत
१.	नागरिक लगानी कोष लि.	४३,६२,१७६	९९.५५	०	०
२.	ग्रामीण विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	२,९९,९८२	१०.८६	०	०
३.	आरएमडीसी लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	३,२३,५२५	१०.५५	०	०
४.	नेपाल स्टक एक्सचेज लि.	१५,०९,३४२	१,४६.०८	९,५०,६३७	९.५१
५.	नेशनल बैंकिङ इन्स्ट्रिच्युट लि.	२८,९५१	१.१५	१,८७,६३१	९.५०
६.	कर्जा सूचना केन्द्र लि.	२३,११३	१.१८	४,१४,२८७	९.५०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

बैंकिङ अभ्यासहरूको आधुनिकीकरण

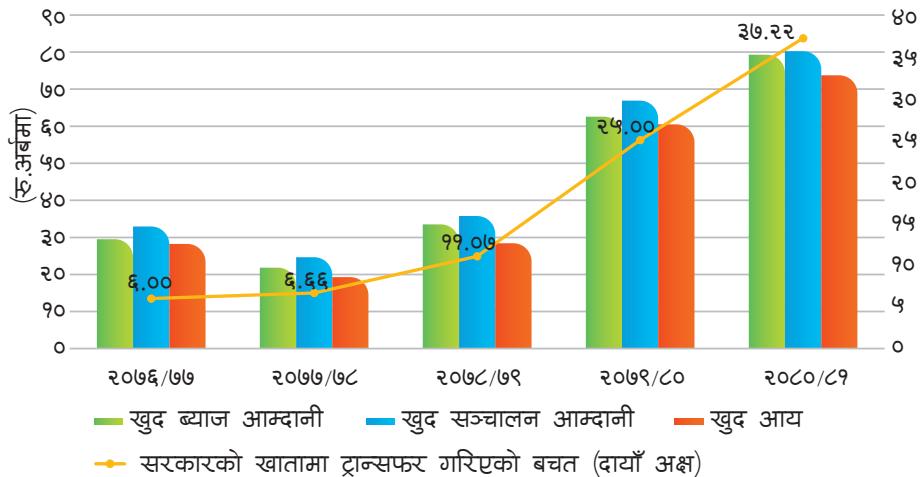
- १४.७. ‘नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकिङ कार्य निर्देशिका, २०७८’ जारी भएको छ। उक्त निर्देशिकामा गरिएका व्यवस्थाबाट बैंकिङ विभाग तथा प्रदेशस्थित कार्यालयबाट सम्पादन हुने कार्यलाई थप व्यवस्थित बनाउन मद्दत पुगेको छ।
- १४.८. नोटकोष कारोबारको रिपोर्टिङलाई थप व्यवस्थित र समयमै प्राप्त गर्न सकिने बनाउन नयाँ रिपोर्टिङ प्रणाली लागु गरिएको छ। यसका लागि मुद्रा व्यवस्थापन विभाग, प्रदेशस्थित कार्यालय, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र नेपाल बैंक लिमिटेड अन्तर्गतका नोटकोषमा रहेको दैनिक नोटकोष विवरणको Real Time Posting and Reporting का लागि Note Chest Transaction System (NCTS) समानान्तर (Parallel Run) रूपमा कार्यान्वयनमा आएको छ।
- १४.९. मुद्रा व्यवस्थापन पद्धतिलाई क्रमशः आधुनिकीकरण तथा यान्त्रिकीकरण गर्दै जाने लक्ष्यअनुरूप **Banknote Shredding and Briquetting System (BSBS)** जडान गरिएको छ। नोट धुल्याउने कार्यलाई यान्त्रिकीकरण गर्नको लागि मुद्रा व्यवस्थापन विभागअन्तर्गत थापाथलीमा एक र प्रदेशस्थित कार्यालयमा एक/एकका दरले सातवटा गरी जम्मा आठवटा BSBS नियमित रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन्। टक्सार महाशाखाबाट बिक्री गरिने सुनका असर्फी, स्मारिका र मेडालियन बिक्री कार्यलाई व्यवस्थित गर्न Mint Billing System (MBS) लागु गरिएको छ।

- १४.१०. 'नेपाल राष्ट्र बैंक सरकारी कारोबार निर्देशिका, २०७६ (दोस्रो संशोधन २०८१)' लागु गरिएको छ । सरकारी कारोबारका क्रममा देखिएका सैद्धान्तिक तथा व्यवाहारिक समस्यालाई आवश्यकता र औचित्यको आधारमा समयसापेक्ष सम्बोधन गरी तीनै तहका सरकारी खाता सञ्चालन गर्न, सरकारी कारोबार सम्बन्धमा विभिन्न समयमा जारी भएका परिपत्रलाई समायोजन गर्न तथा प्रचलित कानुनसँग बाभिएका विषयहरूलाई समाहित गरी प्रक्रियागत रूपमा सरल बनाउन र राजस्व सङ्कलन लगायतका अन्य सरकारी कारोबार गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएका वाणिज्य बैंकका शाखा कार्यालय तथा अन्य सम्बन्धित पक्षलाई सरकारी कारोबारसँग सम्बन्धित कार्य गर्दा उत्पन्न हुने द्विविधा अन्य गर्न उक्त निर्देशिकामा आवश्यक संशोधन गरिएको छ ।
- १४.११. सरकारी कारोबारलाई सहज बनाउन वाणिज्य बैंकका थप शाखालाई सरकारी कारोबार गर्ने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । यससँगै सरकारी कारोबार गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएका वाणिज्य बैंकको सङ्ख्या १९, वाणिज्य बैंकका शाखा सङ्ख्या १००७ र Extension Counter को सङ्ख्या ३७९ पुगेको छ ।
- १४.१२. विदेशी मुद्रा सटही कारोबारको लागि क्यूआर कोडमार्फत भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि बैंकिङ विभागमा रहेको विदेशी मुद्राको सटही काउण्टरमा QR Code मार्फत भारतीय मुद्रा र परिवर्त्य विदेशी मुद्राको सटही गर्न सकिने व्यवस्था कार्यान्वयन गरिएको छ । यसबाट बैंकको सेवा प्रवाह शीघ्र, सहज र सुविधायुक्त बनाउनमा मद्दत पुगेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय अवस्था

- १४.१३. बैंकको खुद आयमा वृद्धि हुँदै गइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा बैंकको खुद आय रु.२८.२१ अर्ब रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु.७३.७६ अर्ब पुगेको छ । पछिल्ला केही वर्षमा विदेशी वित्तीय बजारमा ब्याजदर वृद्धि भएको र बैंकको विदेशी विनियम लगानी व्यवस्थापनको कार्य प्रभावकारी हुँदै गएका कारण विदेशी मुद्रामा प्राप्त हुने खुद आयमा उल्लेख्य वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु.७८.१७ अर्ब पुगेको छ । यो सँगै बैंकले नेपाल सरकारको खातामा जम्मा गर्ने बचत रकम समेत वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा बैंकले रु.६ अर्ब बचत नेपाल सरकारको खातामा जम्मा गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु.३७.२२ अर्ब जम्मा गर्ने निर्णय भएको छ । बैंकको आयसम्बन्धी विवरण चार्ट १४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट १४.१: नेपाल राष्ट्र बैंकको आय विवरण

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

१४.१४. बाह्य क्षेत्र सुदृढ हुँदै गएबाट बैंकको विदेशी सम्पत्तिमा उल्लेख्य वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७७ असार मसान्तमा बैंकको विदेशी सम्पत्ति रु. ७०३.६६ अर्ब रहेकोमा २०८१ असारमा रु. १९६५.२२ अर्ब पुगेको छ । उक्त अवधिमा बैंकको रिजर्व रु. ३२५ अर्बबाट बढेर रु. ५४३.८२ अर्ब पुगेको छ । यससम्बन्धी विवरण तालिका १४.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १४.२: नेपाल राष्ट्र बैंकको सम्पति र दायित्वको विवरण (रु. अर्बमा)

विवरण	२०७७ असार	२०७८ असार	२०७९ असार	२०८० असार	२०८१ असार
वैदेशिक मुद्रामा रहेको सम्पत्ति	७०३.६६	१२९९.४७	११४४.६४	१४४३.९९	१९६५.२२
नेपाली मुद्रामा रहेको सम्पत्ति	६९६.४६	२३८.७७	३८२.५६	१४४.१४	१०१.८०
कुल सम्पत्ति	१४००.१२	१५३८.२३	१५२७.२१	१५८८.१३	२०६७.०२
वैदेशिक मुद्रामा तिर्नुपर्ने दायित्व	१९.५१	२४.३७	४७.२०	४५.४६	५१.८२
नेपाली मुद्रामा तिर्नुपर्ने दायित्व	३.१९	११५८.५४	१०७२.६२	१०७२.७१	१४६६.३८
कुल दायित्व	१०७०.०४	११८२.९०	१११९.८२	१११८.९७	१५१८.८१
पुँजी	५.००	५.००	५.००	५.००	५.००
रिजर्व	३२५.०९	३५०.३३	४०२.३९	४६४.९५	५४३.८२

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

- १४.१५. बैंकको लेखापरीक्षण 'नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८' ले तोकेको समयमा नै सम्पन्न गरी बैंकको वित्तीय विवरण तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को लेखापरीक्षण प्रतिवेदन कोभिडका कारण केही ढिला हुन गएको थियो भने बाँकी चार वर्षको लेखापरीक्षण ऐनले निर्दिष्ट गरेको समयावधिभित्र नै सम्पन्न गरिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Safeguards Assessment प्रतिवेदनको सुभावअनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयले अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता/लेखापरीक्षक समेतको सहभागितामा सम्पन्न गरेको छ।
- १४.१६. बैंकको मासिक तथा वार्षिक वित्तीय विवरण नयाँ ढाँचामा तयार गरी लागु गरिएको छ। बैंकले मासिक रूपमा तयार गरी प्रकाशन गर्ने अपरिष्कृत वासलातलाई Nepal Financial Reporting Standard (NFRS) सँग तादात्म्य हुने गरी परिमार्जन गरिएको छ। वार्षिक वित्तीय विवरणको नयाँ ढाँचाअनुसार केन्द्रीय बैंकसँग रहेको विदेशी विनियम सञ्चितिलाई छुट्टै प्रस्तुत गरी कुल सम्पत्ति तथा दायित्वलाई विदेशी मुद्रा र स्वदेशी मुद्रामा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ।

अन्य

- १४.१७. नेपाल राष्ट्र बैंकका प्रथम गर्भनर स्व. हिमालय शमशेर ज.ब.रा.को सम्भनामा प्रत्येक वर्ष Himalaya Shumsher Memorial Lecture' कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सुरुवात गरिएको छ। उक्त कार्यक्रमअन्तर्गत पहिलो लेक्चर २०८१ असोज ८ गते सम्पन्न भएको छ। कार्यक्रममा प्रमुख वक्ताको रूपमा भारतीय रिजर्व बैंकका पूर्व गर्भनर श्री शक्तिकान्त दासले 'Central Banking in the 21st Century: Changing Paradigm' विषयमा वार्ता प्रस्तुत गर्नुभएको थियो।
- १४.१८. विप्रेषण तथा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारका आधारमा इजाजतपत्र/अनुमतिप्राप्त संस्थालाई प्रशंसापत्र प्रदान गर्न सुरु गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि विप्रेषणको कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था र विप्रेषण कम्पनीमध्ये सबैभन्दा बढी विप्रेषण भित्र्याउने तीन/तीनवटा संस्थालाई बैंकको वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा प्रोत्साहन स्वरूप प्रशंसा पत्र प्रदान गर्न सुरुवात गरिएको छ। त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि डिजिटल भुक्तानीका कारोबार गर्ने भुक्तानी प्रदायक संस्थामध्ये सबैभन्दा बढी डिजिटल कारोबार गर्ने तीनवटा संस्थालाई समेत बैंकको वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा प्रोत्साहन स्वरूप प्रशंसा पत्र प्रदान गर्न सुरुवात गरिएको छ।
- १४.१९. बाह्य विज्ञ, अनुसन्धानकर्ता, नीति निर्माता, कार्यपत्र लेखक तथा आर्थिक अनुसन्धान विभागका कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा अन्तरक्रियात्मक NRB Research Meet कार्यक्रम आयोजना गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। प्रत्येक त्रयमासमा यस्तो कार्यक्रम आयोजना हुँदै आएको छ।

❖❖❖

१५.१. मुलुकको अर्थतन्त्रमा संरचनागत सुधारको आवश्यकता छ, जसको लागि बैंकिङ् क्षेत्रसँग रहेको वित्तीय साधनलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ परिचालन गर्ने गरी क्रमशः लागु गरिएको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिनुपर्नेछ । नेपालको अर्थतन्त्र विगत लामो समयदेखि विप्रेषण, आयात तथा आयातमा आधारित उपभोगमा केन्द्रित हुँदै आएको छ । फलस्वरूप, कर्जाको माग पनि मुख्यतया आयात तथा व्यापारका लागि हुने गरेको छ । संरचनात्मक सुधारमार्फत मुलुकका आर्थिक गतिविधिहरूलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ ढोन्याउन सकिएमा मात्र ती क्षेत्रहरूमा कर्जाको मागसमेत वृद्धि हुन गई वित्तीय क्षेत्रले आर्थिक वृद्धि एवम् रोजगारी सिर्जनामा थप योगदान दिनसक्ने आधारमा तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा क्रमशः कर्जा लगानी बढाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ ।

१५.२. हालसालै कार्यान्वयनमा ल्याइएको मौद्रिक नीति सुभाव समितिको भूमिकालाई थप सशक्त बनाउँदै तथ्याङ्कमा आधारित हुँदै गएको विद्यमान मौद्रिक नीतिको आधुनिकीकरण गर्दै प्रसारण संयन्त्र थप सबल बनाउँदै लैजानु पर्नेछ ।

१५.३. मौद्रिक नीतिलाई प्राप्त कानुनी जिम्मेवारी तथा बढ्दो जनअपेक्षा पूरा गर्न मौद्रिक नीतिका सीमितताका सम्बन्धमा सरोकारवालालाई बुझाउन सकिएमा मौद्रिक नीतिलाई आफ्नो प्रमुख दायित्व निर्वाह गर्नमा सहज हुन जाने देखिन्छ । हाल मौद्रिक नीतिमा समावेश हुँदै आएको नियामकीय नीति, विदेशी विनिमय नीति लगायतका

व्यवस्थाहरूलाई क्रमशः मौद्रिक नीतिबाट अलग गरी छुट्टै रूपमा जारी गर्ने प्रयास भएका छन्। यी विषयहरूलाई क्रमशः अलग गर्दै केन्द्रीय बैंक सञ्चारलाई थप प्रभावकारी बनाई बैंकका नीतिगत व्यवस्था तथा कामकारवाहीका बारेमा आम सरोकारवालामाझ यसबाटे सुझाउनु पर्नेछ।

- १५.४. नेपाली मुद्राको भारतीय मुद्रासँग स्थिर विनिमय दर कायम भएको र हाल प्रचलित विनिमय दर लामो समयदेखि परिवर्तन नभएको अवस्था छ। नेपाल र भारतको अर्थतन्त्रको संरचनामा भएको परिवर्तनसँग सामज्जस्य हुने गरी विद्यमान विदेशी विनिमयसम्बन्धी व्यवस्था तथा स्थिर विनिमय दर सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुनेछ।
- १५.५. जलवायु परिवर्तनको बढ्दो असरलाई दृष्टिगत गरी अर्थतन्त्रको हरित रूपान्तरण (Green Transitioning) का लागि तय भएको Green Finance Taxonomy (GFT) लाई कार्यान्वयन गर्ने तथा उक्त दस्तावेजलाई राष्ट्रिय रूपमा मान्यता प्राप्त गर्न गरिएको आवश्यक पहललाई निरन्तरता दिनुपर्नेछ।
- १५.६. वित्तीय क्षेत्रको नियमन तथा सुपरिवेक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन लागु गरिएको SupTech प्रकृतिको Supervisory Information System को पूर्ण उपयोग गरी सूचनामा आधारित जोखिम केन्द्रित सुपरिवेक्षणलाई प्राथमिकता दिनुपर्नेछ। AML Supervision तथा Working Capital Guidelines को कार्यान्वयन, Macro Stress Testing का अलावा समस्याग्रस्त हुनसक्ने संस्थाको विशिष्टीकृत अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।
- १५.७. पछिल्ला वर्षहरूमा विद्युतीय भुक्तानीको प्रचलन बढ्दै गएको फलस्वरूप चलनचल्तीमा जाने नोटको परिमाण घट्दै गएको छ। तथापी यस वर्ष भने पुनः चलनचल्तीमा वृद्धि भएको सन्दर्भमा विस्तृत अध्ययन गर्ने निर्णय भएको छ। दूला दरका नोटहरूमध्ये रु.१०००।- को नोट छपाई यसअघि रद्द गरिएको सन्दर्भमा सो दरका नोट छपाई गर्ने हुँदा पूर्ण रूपमा नयाँ डिजाइन तय गरेर मात्र गर्नु पर्नेछ।
- विद्युतीय भुक्तानी सम्बन्धमा देहायका कार्य गर्नुपर्नेछ:
- (क) विद्युतीय भुक्तानीमा भएको विस्तारलाई थप प्रवर्द्धन र प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ।
 - (ख) विद्युतीय भुक्तानीलाई थप सुरक्षित बनाउन पूर्वाधारमा लगानी, साइबर सुरक्षा, वित्तीय साक्षरता र ग्राहक संरक्षणमा निरन्तर जोड दिन आवश्यक छ।
 - (ग) NCHL लाई Digital Public Infrastructure संस्थाको रूपमा विकसित गर्दै लगिएकोमा सो संस्थालाई रणनीतिक रूपमा विद्युतीय भुक्तानीको सार्वजनिक संस्थाको रूपमा विकास गर्दै जानुपर्नेछ।

- (घ) केही वर्षदेखि सञ्चालनमा रहेको Retail Payment Switch र हालसालै सुरुवात भएको National Payment Switch को पूर्ण उपयोग गर्दै क्रमशः सम्पूर्ण भुक्तानीहरू स्वीचमार्फत रुटेड हुने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (ङ) QR भुक्तानी लगायत सम्पूर्ण Retail Payment हरूलाई क्रमशः अन्तरआवद्धता गराउनुपर्नेछ ।
- (च) CBDC सम्बन्धी हालसम्मको प्रगतिलाई आधार मानी केही वर्षभित्र सुरुवात गर्नुपर्नेछ ।
- (छ) हाल सुरु भएको अन्तरदेशीय विद्युतीय भुक्तानी सेवालाई थप प्रवर्द्धन गर्दै लैजानु पर्नेछ ।

१५.८. कृत्रिम बौद्धिकताको बद्दो उपयोगलाई दृष्टिगत गरी नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा यसको प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्नुपर्नेछ । तर्जुमाको क्रममा रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोगसम्बन्धी मार्गदर्शन लागु गरी यससम्बन्धी थप नीतिगत व्यवस्था तथा नियमित निगरानी गर्न सकिएमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रले कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोगबाट लाभ पाउने देखिन्छ । केन्द्रीय बैंक आफैले पनि वित्तीय संस्था र भुक्तानी प्रणालीको निरन्तर निगरानी राख्ने, सुक्ष्म तथ्याइकको विश्लेषण एवम् पूर्वानुमानलाई थप प्रभावकारी बनाउने लगायतका कार्यहरूमा कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोग गर्दै जानुपर्नेछ । यसका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था तथा कर्मचारीको क्षमता विकासमा लगानी गर्न आवश्यक छ ।

१५.९. धितोपत्र बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट हुने प्रत्यक्ष ऋण लगानीलाई क्रमशः कम गर्दै मार्जिन ट्रेडिङको अवधारणालाई प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ । यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले धितोपत्र दलाल कम्पनीहरूलाई मार्जिन ट्रेडिङ सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने सहमति प्रदान गरिसकेको छ । पुँजीबजारका अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँगको समन्वयमा उक्त व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्नेछ ।

१५.१०. केन्द्रीय बैंकको भूमिकालाई संघीय संरचनाअनुरूप थप प्रभावकारी बनाउँदै लानुपर्नेछ । विद्युतीय भुक्तानीको बद्दो उपयोगका कारण प्रदेशस्थित कार्यालयहरूमा मुद्रा व्यवस्थापन एवम् बैंकिङ्सम्बन्धी कार्यमा कमी आउँदै गएको परिप्रेक्ष्यमा प्रदेशस्थित कार्यालयहरूलाई अध्ययन, अनुसन्धान, वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण तथा निगरानी, वित्तीय सचेतना तथा ग्राहक संरक्षणलगायतका विषयहरूमा केन्द्रित गर्दै लानुपर्नेछ । यसका लागि प्रदेशस्थित कार्यालयहरूमा थप भौतिक पूर्वाधारको निर्माण एवम् विद्यमान पूर्वाधारको स्तरोन्नति गर्दै जनशक्तिको क्षमता विकास गर्नुपर्नेछ ।

- १५.११. बैंकको भौतिक संरचना निर्माणलाई थप गति दिनुपर्नेछ । बालुवाटार तथा थापाथलीस्थित भवनहरू पुनरनिर्माण भई हस्तान्तरण भएको छ । उक्त भवनहरूको आन्तरिक सजावटको काम सम्पन्न गरी यथाशक्य चाँडो बैंक परिसरभन्दा बाहिर रहेका विभागहरूलाई स्थानान्तरण गर्नुछ । भक्तपुरको सानोठिमी र कर्णाली प्रदेशको सुखेतस्थित जगामा स्वीकृत गुरु योजना अनुसारको कार्यालय भवन निर्माण गर्नुछ । यसका साथै बैंकको विराटनगर, वीरगञ्ज तथा नेपालगञ्जका कार्यालय भवन जीर्ण रहेको अवस्थामा रणनीतिक योजनाबमोजिम आधुनिक भवन निर्माण गर्ने कार्य अगाडि बढाउनुछ ।
- १५.१२. बैंकको कामकारबाहीलाई थप प्रभावकारी बनाउन केही विशिष्टीकृत संरचनाहरूको स्थापना गर्नुपर्नेछ । बैंकले सङ्कलन, प्रशोधन तथा प्रकाशन गर्ने सम्पूर्ण तथ्याइकसम्बन्धी कार्यहरूलाई एकीकृत गरी तथ्याइक विभाग बनाउनुपर्ने छ । यस सम्बन्धमा सुरुमा तथ्याइक महाशाखा स्थापना गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा पुगेकोमा योजनामा रहेबमोजिम निकट भविष्यमै उक्त महाशाखा सञ्चालनमा ल्याउनुपर्ने छ । त्यसैगरी, बढ्दो सूचना प्रविधि एवम् साइबर सुरक्षासम्बन्धी जोखिम व्यवस्थापन गर्नका लागि समेत बैंकभित्र छुट्टै संयन्त्र स्थापना गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

❖❖❖

अनुसूची १

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगत पाँच वर्षमा सम्पन्न गरेका मुख्य अध्ययनको विवरण

क्र.सं.	अध्ययनको विषय
१	नोवेल कोरोना भाइरसबाट नेपाली अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभाव
२	Covid-19 प्रभाव: बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सूक्ष्म निगरानी
३	Covid-19 महामारीको कारण अर्थतन्त्रमा परेको असर उपर नियामकीय सम्बोधन गर्न यस बैंकले चाल्नु पर्ने कदम
४	कोभिड १९ ले अर्थतन्त्रमा परेको प्रभाव
५	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सूक्ष्म निगरानी प्रतिवेदन
६	दुकुटी व्यवस्थापन कार्यदलको प्रतिवेदन
७	भारतीय मुद्रा विक्री गर्दा लिईने विद्यमान बढादर पुनरावलोकन
८	Yield Curve of Government Securities of Nepal
९	नोवेल कोरोना भाइरसको संक्रमणबाट नेपाली अर्थतन्त्रमा पर्नसक्ने प्रभाव
१०	Corporate Social Responsibility in Nepalese Banking Industry
११	Financial Access in Nepal
१२	घरजग्गा मूल्य सर्वेक्षण प्रतिवेदन
१३	Foreign Exchange Derivative Market in Nepal
१४	Financial Sector's Resource Mobilization under Federal Structure of Nepal
१५	नेपालमा पुँजी खाता परिवर्त्यता विषयक अध्ययन प्रतिवेदन सम्बन्धमा।
१६	Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal
१७	नेपालको वाह्य क्षेत्रको विद्यमान अवस्था, समस्या/चुनौती तथा सुधारका उपाय
१८	Nepal Electronic Payment Acceptance Assessment Study Report
१९	पुराना नोट, सिक्का, असर्फी, मेडालियन, स्मारिका सिक्का तथा पुराना सिक्का विक्री वितरण
२०	अमेरिकी डलर ५०० सम्मको प्रिपेड कार्डको उपयोग र कार्यान्वयन अवस्था
२१	Central Bank Digital Currency (CBDC) Concept Report
२२	A Report on Regulating the Use of Internet Banking from Other Countries
२३	Baseline Survey on Financial Literacy and Inclusion
२४	Central Bank Digital Currency (CBDC): Identifying Appropriate Policy Goals and Design for Nepal
२५	तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू सुरक्षित रूपमा व्यवस्थापन गर्ने क्लाउड पूर्वाधारको प्रयोग
२६	Currency Demand Forecasting Model

- २७ पूर्ण डिजिटल बैंक स्थापनासम्बन्धी आवश्यक कानुनी एवम् संस्थागत संरचना स्थापना गर्न गठित कार्यदलको प्रतिवेदन
- २८ Prospects of Central Bank Digital Currency in the SAARC Region
- २९ क्रिप्टोकरेन्सीसम्बन्धी जोखिम विश्लेषण सहितको अध्ययन प्रतिवेदन
- ३० सिक्का, मेडालियन तथा विभिन्न प्रकारका टकमरीको लागि मेशिन र औजाहरूको आवश्यकतासम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन
- ३१ नोटकोष पर्याप्तता पुनरावलोकन
- ३२ Study of Informal Economy of Nepal
- ३३ वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण
- ३४ Preferred Digital Mode of Payment for Indian Tourists in Nepal
- ३५ Regulatory Sandbox/Innovation Office स्थापनाको लागि सम्भाव्यता अध्ययन
- ३६ बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट बैंकनोट व्यवस्थापन गराउनेसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन
- ३७ Peer to Peer Lending and Crowdfunding
- ३८ Nepal Financial Reporting Standard (NFRS-9) Expected Credit Loss (ECL) कार्यदल / समितिको प्रतिवेदन
- ३९ पुनरकर्जा, व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा र सहुलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी प्रतिवेदन
- ४० सरकारी कारोबार, सञ्चित कोषका एकीकरण, अधिविकर्ष गणनालगायत विषयको आवश्यक अध्ययनको लागि कार्यदलको प्रतिवेदन
- ४१ खुला बजार कारोबार सञ्चालनको विद्यमान प्रणाली सुदृढीकरणसम्बन्धी अवधारणापत्र
- ४२ Financial Inclusion Index
- ४३ A Study Report on Cross Border Payments
- ४४ A Study Report on the Degree of Exchange Rate Misalignment and its Impact on Economic Growth
- ४५ Study Report on Implementation of Centralized KYC
- ४६ Implementing Market Based Mechanism for Centralized Interbank Transaction
- ४७ Big Data Analytics
- ४८ Inflation Report 2079/80
- ४९ Study Report on Credit Scoring
- ५० A Preliminary Study Report on Use of Data/Information/Output from Credit Information Company Limited (CICL), Credit Ratings, Secured Transaction Registry in Bank Supervision
- ५१ International Practices of Interconnectedness of Large Exposures
- ५२ Unstructured Supplementary Service Data (USSD) मा आधारित भुक्तानी प्रणाली

- ५३ A Study Report on Implementation of Targeted Financial Sanctions Obligations by Commercial Bank in Nepal
- ५४ Basel Core Principle को Self Assessment Report
- ५५ नेपालका सिमेन्ट उद्योगमा वैदेशिक लगानीसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन
- ५६ Communication Practices in Central Banks
- ५७ MSME Access to Finance in Nepal
- ५८ लघुवित वित्तीय संस्थाहरूका समस्या र समाधान अध्ययन प्रतिवेदन

नोट: उल्लिखित प्रतिवेदनमध्ये सार्वजनिक गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन बाहेकका प्रतिवेदन बैंकको आन्तरिक प्रयोजनको लागि उपयोग गरिएको ।

अनुसूची २

नेपाल राष्ट्र बैंकका प्रदेशस्थित कार्यालयले गरेका मुख्य अध्ययनको विवरण

कार्यालय	अध्ययनको शीर्षक
कोशी (विराटनगर)	प्रदेश नं. १ मा धार्मिक पर्यटनको स्थिति, सम्भावना तथा चुनौतीहरू कोशी प्रदेशमा व्यावसायिक किंवी खेतीको अवस्था, सम्भावना र चुनौतीहरू कोशी प्रदेशमा उत्पादित अर्थोडक्स चियाले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पुन्याएको योगदान एवम् आन्तरिक र बाह्य बजारमा यसको सम्भावना र चुनौती
मधेश (जनकपुर)	धनुषा जिल्लाको माछापालन व्यवसायमा बैंक कर्जाको योगदान मधेश प्रदेशमा साना किसान कृषि सहकारी संस्थाहरूले किसानहरूको आर्थिक सामाजिक विकासमा पुन्याएको योगदान
मधेश (वीरगञ्ज)	मधेश प्रदेशका उत्पादनमूलक ठूला उद्योगहरूको क्षमता उपयोगको स्थिति मधेश प्रदेशमा धार्मिक पर्यटनको स्थिति, सम्भावना तथा चुनौतीहरू
	MSMEs' Access to Refinance: A Case Study of Bara district
मधेश (बीरगञ्ज)	Industrial Profile of Pharmaceuticals Manufacturing Industries on Bara-Parsa Corridor
गण्डकी (पोखरा)	Situational Analysis of Selected Steel and Iron Industries of Bara -Parsa Corridor मधेश प्रदेशस्थित लघुवित संस्थाहरूको कर्जा भुक्तानीको वर्तमान अवस्था र चुनौतीहरू कोभिड-१९ (पहिलो लहर) ले गण्डकी प्रदेशको पर्यटन क्षेत्रमा पारेको प्रभाव
लुम्बिनी (सिद्धार्थनगर)	गण्डकी प्रदेशमा कृषि कर्जाको उपयोग र प्रभावकारिता व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जाको सदुपयोग र प्रभावकारिता
लुम्बिनी (नेपालगञ्ज)	गण्डकी प्रदेश भ्रमण गर्ने विदेशी पर्यटकहरूको बसाई तथा खर्चको प्रवृत्ति कोभिड-१९ (प्रथम लहर)ले लुम्बिनी प्रदेशको पर्यटन क्षेत्रमा पारेको प्रभाव लुम्बिनी प्रदेशमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूबाट प्रवाह भएको सहुलियतपूर्ण (महिला उद्यमशील) कर्जाको प्रभावकारिता
	लुम्बिनी प्रदेशमा वैदेशिक रोजगारीले आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव
	Impact of COVID-19 in Tourism sector in Banke, Bardiya, Dang and East Rukum
	बाँके, बर्दिया र दाढ जिल्लामा सहुलियतपूर्ण कर्जाको सदुपयोगिताको अवस्थासम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन
	दाढ जिल्लास्थित लघुवित वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गरेको लघुवित सेवाले महिला ऋणीहरूको आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव
	बाँके, बर्दिया र दाढ जिल्लाका थारु समुदायमा वित्तीय साक्षरताको अवस्था

**कर्णाली
(सुर्खेत)**

कर्णाली प्रदेशबाट वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिकहरूलाई प्रदेशमै रोजगारी उपलब्ध गराउन सकिने सम्भावना
प्रादेशिक वित्तीय संस्थाको उपस्थिति

**सुदूरपश्चिम
(धनगढी)**

कर्णाली प्रदेशमा व्यावसायिक स्याउ खेतीको अवस्था र यसले जीवनस्तरमा पारेको प्रभाव

सुदूरपश्चिम प्रदेशमा प्रादेशिक वित्तीय संस्थाको उपस्थिति
सुदूरपश्चिम प्रदेशमा धार्मिक पर्यटनको सम्भावना तथा चुनौतीहरू

Usage and Challenges of Digital Payment Instruments in Sudurpaschim Province

नोट: उल्लिखित प्रतिवेदनमध्ये सार्वजनिक गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन बाहेकका प्रतिवेदन बैंकको आन्तरिक प्रयोजनको लागि उपयोग गरिएको।

अनुसूची ३

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगत पाँच वर्षमा तर्जुमा/प्रतिस्थापन गरेका व्यवस्थाहरू

क्र.सं.	नियमावली / विनियमावली / नीति / मार्गदर्शन / निर्देशिका / कार्यविधि
१	नेपाल राष्ट्र बैंक नोट धुल्याउने नियमावली, २०७८
२	नेपाल राष्ट्र बैंक, अधिविकर्ष नियमावली, २०८१
३	वित्तीय जानकारी इकाई सम्बन्धी विनियमावली, २०७७
४	विदेशी विनियमय कारोबार इजाजतपत्र तथा निरीक्षण विनियमावली, २०७७
५	जाली नोट तथा खोटो सिक्का सम्बन्धी विनियमावली, २०७७
६	नेपाल राष्ट्र बैंक मनिचेज्जर इजाजतपत्र तथा निरीक्षण विनियमावली, २०७७
७	भुक्तानी तथा फछ्यौट विनियमावली, २०७७
८	भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७८
९	खुला बजार कारोबार विनियमावली, २०७८
१०	नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावली, २०७८
११	नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७९
१२	नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०७९
१३	नेपाल राष्ट्र बैंक अन्तिम ऋणदाता सुविधासम्बन्धी विनियमावली, २०७९
१४	नेपाल राष्ट्र बैंक स्वाप कारोबार विनियमावली, २०८१
१५	बैंक खाता रोकका तथा फुकुवासम्बन्धी विनियमावली, २०८१
१६	नेपाल राष्ट्र बैंक, गैर-बैंक वित्तीय संस्था निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०८१
१७	नेपाल राष्ट्र बैंक सूचना तथा सञ्चार नीति २०७७
१८	नेपाल राष्ट्र बैंक सरुवा नीति, २०७८
१९	Foreign Bank Branch Licensing Policy, 2022
२०	जोखिम व्यवस्थापन नीति, २०७९
२१	भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई प्रदान गरिने अनुमति नीति, २०७९
२२	Waste Management and Physical Intake Policy, 2024
२३	बैंकको व्यवसाय निरन्तरता नीति, २०८०
२४	IT Change Management Policy, 2024
२५	वित्तीय समावेशीकरण नीति, २०८१
२६	नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनियमय नीति, २०८१
२७	नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी स्वास्थ्य तथा कार्यस्थल सुरक्षासम्बन्धी नीति, २०८१

२८	कोभिड-१९ संक्रमण जोखिम न्यूनीकरण एवम् स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि बैंकको सेवा सञ्चालन मार्गदर्शन, २०७७
२९	वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, २०७८
३०	International Transaction Reporting System (ITRS) Guidelines, 2022
३१	Guidelines on Environmental and Social Risk Management, 2022
३२	Stress Testing Guidelines, 2023
३३	Cyber Resilience Guidelines, 2023
३४	Working Guidelines for Individual BFIs Supervisor, 2023
३५	चालू पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९
३६	नेपाल राष्ट्र बैंक, शिष्टाचार मार्गदर्शन, २०८०
३७	सुरक्षाकर्मीको शारीरिक स्वस्थता परीक्षण मार्गदर्शन, २०८०
३८	NFRS 9 - Expected Credit Loss Related Guidelines, 2024
३९	Nepal Rastra Bank Financial Sanctions Related Guidelines, 2024
४०	Risk Management Guidelines for Microfinance Institutions, 2024
४१	नेपाल राष्ट्र बैंक, विदेशी प्राविधिक सहायता तथा समझदारी पत्र मार्गदर्शन, २०८०
४२	Nepal Green Finance Taxonomy, 2024
४३	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०८१
४४	विद्युतीय माध्यमबाट कर्जा प्रवाहसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८
४५	लघुवित वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको संचालन मार्गदर्शन, २०८१
४६	Financial Inclusion Indicators Framework
४७	Risk Management Framework, 2023
४८	Large Exposure Framework, 2023
४९	वित्तीय साक्षरता/डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०
५०	Internal Control Operational Framework, 2024
५१	Corporate Governance Monitoring and Evaluation Framework, 2081
५२	NRB IT Governance Framework, 2025
५३	NRB Cyber Security Framework, 2024
५४	AML/CFT Supervisory Framework, 2023
५५	नेपाल राष्ट्र बैंक, बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका, २०७७
५६	नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी मुद्रा खरिद विक्री तथा बजार हस्तक्षेप निर्देशिका, २०७८
५७	नेपाल राष्ट्र बैंक बैंकिङ कार्य निर्देशिका, २०७८
५८	नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनिमय लगानी निर्देशिका, २०७९
५९	नेपाल राष्ट्र बैंक प्रकाशन निर्देशिका, २०७९

- ६० नेपाल राष्ट्र बैंक बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् अनुगमन निर्देशिका, २०७९
- ६१ नेपाल राष्ट्र बैंक, खुला बजार कारोबार स्थिरीकरण कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०७९
- ६२ Risk Management Directive 2023
- ६३ नेपाल राष्ट्र बैंक लेखा निर्देशिका, २०८०
- ६४ नेपाल राष्ट्र बैंक योजना तर्जुमा एवम् मूल्याङ्कन निर्देशिका, २०८१
- ६५ वित्तीय क्षेत्र कम्प्यूटर आकस्मिक सहयोग समूह सञ्चालन निर्देशिका, २०८१
- ६६ नेपाल राष्ट्र बैंक, नगद विदेशी मुद्रा स्थानान्तरण सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ६७ नेपाल राष्ट्र बैंक, वेबसाइट सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७७
- ६८ निर्देशकहरूले प्रयोग गर्ने बैंकको सवारी साधन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ६९ अध्ययन, अध्यापन र प्रशिक्षक वा स्रोत व्यक्तिका रूपमा कार्य गर्ने सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ७० नेपाल राष्ट्र बैंक दुकुटी व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७७
- ७१ नेपाल राष्ट्र बैंक सहयोगी सेवा करारमा लिने सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ७२ वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७७
- ७३ इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वार्षिक साधारण सभा प्रयोजनको लागि वित्तीय विवरण प्रकाशन गर्न सहमति प्रदान गर्ने तथा लाभांश सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ७४ नेपाल राष्ट्र बैंक आन्तरिक तालिम सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ७५ इमेल सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७७
- ७६ नेपाल राष्ट्र बैंक वेबसाइट सञ्चालनसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७७
- ७७ नेपाल राष्ट्र बैंक पुनरकर्जा कार्यान्वयन, २०७७
- ७८ नेपाल राष्ट्र बैंक कार्यकारी निर्देशक (अधिकृत विशिष्ट त्रेणी) लाई उपलब्ध गराइने सवारी साधन सुविधा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ७९ नेपाल राष्ट्र बैंक कागजात तथा अभिलेख सुरक्षा सम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ८० नेपाल राष्ट्र बैंक सुरक्षा व्यवस्था सञ्चालनसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ८१ नेपाल राष्ट्र बैंक सेवा पुरस्कारसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ८२ नेपाल राष्ट्र बैंक अध्ययन सेवा खरिद कार्यान्वयन, २०७८
- ८३ खुला बजार कारोबारसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ८४ नेपाल राष्ट्र बैंक विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी प्रदान गर्नेसम्बन्धी कार्यान्वयन-२०७८
- ८५ एकिटभ डाइरेक्टरी सिस्टम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७८
- ८६ जि.एल. सिस्टम: ओलम्पिक बैंकिङ सिस्टम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७८
- ८७ विद्युतीय सूचना व्यवस्थापन कार्यान्वयन, २०७८
- ८८ सुन, चाँदी तथा अन्य बहुमूल्य धातुको भौतिक परीक्षणसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७८
- ८९ इन्टर्नशीपसम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७९
- ९० परीक्षासम्बन्धी कार्यान्वयन, २०७९

- ९१ नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यविधि २०७९
- ९२ नेपाल राष्ट्र बैंक आन्तरिक कामकाजसम्बन्धी कार्यविधि, २०७९
- ९३ नेपाल राष्ट्र बैंक गभर्नरको कार्यालयको प्रकाशन कार्यविधि, २०७९
- ९४ भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाहरूको प्रबन्धपत्र र नियमावली संशोधनको लागि सहमति प्रदान गर्ने प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्ने कार्यविधि, २०७९
- ९५ नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकनोट संकेत नम्बर सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- ९६ संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण कार्यविधि, २०८०
- ९७ नेपाल राष्ट्र बैंक, अस्थानीय भत्तासम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- ९८ भर्चुअल माध्यमबाट मूल्य संकलक शिक्षक छनौट गर्ने कार्यविधि, २०८०
- ९९ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विद्युतीय भुक्तानीसम्बन्धी कार्यको स्थलगत निरीक्षण कार्यविधि, २०८०
- १०० सफ्टवेयर विकास, सञ्चालन, सपोर्ट तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८०
- १०१ नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०८१
- १०२ सूचना प्रविधि परिवर्तन व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८१
- १०३ नेपाल राष्ट्र बैंक, कर्मचारी बाह्य पदस्थापन (सेकेण्डमेन्ट) सम्बन्धी कार्यविधि, २०८१
- १०४ नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्तर्राष्ट्रीय तालिमको यात्रा प्रबन्धसम्बन्धी कार्यविधि, २०८१
- १०५ नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८१
- १०६ नेपाल राष्ट्र बैंक, गैर बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०८१
- १०७ Information Technology and Cyber Risk Supervision Manual
- १०८ Real Time Gross Settlement (RTGS) Operation Manual, 2021
- १०९ भुक्तानी प्रणाली ओभरसाइट म्यानुअल, २०७८
- ११० AML CFT Supervision Manual for Payment Systems Operators and Payment Service Providers, 2023
- १११ A Manual for AML/CFT Supervision of Remittance Companies, 2024
- ११२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निरीक्षण सुपरिवेक्षणको लागि तयार गरिएको Onsite Inspection Manual 2024
- ११३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको Offsite Supervision Manual
- ११४ Handbook for Risk Based Supervision On-site Inspection, 2020
- ११५ नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई निवारण गर्ने सम्बन्धी कर्मचारी आचारसंहिता, २०७८
- ११६ Risk Management Procedure 2023

अनुसूची ४
नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न विदेशी निकाय/केन्द्रीय बैंकसँग
आदानप्रदान गरेको समझदारीपत्र/सम्झौताको विवरण

क्र.स.	निकाय	समझदारी/सम्झौता	मिति
1	Toronto Center	Long-term Country Engagement	October 12, 2020
2	Alliance for Financial Inclusion	Implementation of Financial Literacy Framework in Nepal	January 19, 2021
3	Bank of Korea	2021 BOK Knowledge Partnership Program	July 19, 2021
4	International Finance Corporation (IFC)	Psychometric Scoring Solution	February 1, 2022
5	Alliance for Financial Inclusion	Green Taxonomy Development for Nepal	June 30, 2022
6	Bank of Korea	2022 BOK Knowledge Partnership Program	July 26, 2022
7	Bank of Korea	2023 BOK Knowledge Partnership Program	July 25, 2023
8	BIS Innovation Hub, Hong Kong Center	Non-Disclosure Agreement	August 18, 2023
9	International Finance Corporation (IFC)	Cooperation Agreement On Regulatory Sandbox	September 1, 2023
10	Asian Development Bank/ Asia Pacific Applied Economics Association	Memorandum of Understanding on Collaborating on Jointly Hosting 1 st NRB-ADBI-APEA Workshop	September 27, 2023
11	Reserve Bank of India	TOR on bilateral Cooperation on Unified Payment Interface (UPI) and National Payment Interface (NPI) linkage	February 15, 2024
12	Reserve Bank of India	Terms of Engagement between the Reserve Bank of India and the Nepal Rastra Bank on HR Cooperation	April 23, 2024

13	World Bank	Women Entrepreneurship Finance Code (WE Code) Pledge	April , 2024
14	Bank of Korea	2024 BOK Knowledge Partnership Program	July 10, 2024
15	Central Bank of Sri Lanka	Exchange of Information on Regulation, Supervision, Crisis Management and Resolution of Financial Institutions and Capacity Building & Technical Assistance	February 20, 2025

मिडियामा राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय,
बालुवाटार, काठमाडौं
फोन: ०१-५७९७८६९९/४२

मुद्रणः
नेपाल राष्ट्र बैंक प्रेस